

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİNİN
HABERLEŞTİRİLMESİ: BERGAMA ÖRNEK OLAYI**

Yüksek Lisans Tezi

Gül Kalyoncu

Ankara-2005

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİNİN
HABERLEŞTİRİLMESİ: BERGAMA ÖRNEK OLAYI**

Yüksek Lisans Tezi

Gül Kalyoncu

Ankara-2005

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLŞKİLER
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİNİN HABERLEŞTİRİLMESİ:
BERGAMA ÖRNEK OLAYI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Nilüfer Timisi

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi.....

GİRİŞ:

Sivil itaatsizlik kavramı demokratik sistemlerde ciddi haksızlıklara karşı yasal imkanların tükendiği noktada başvuru, şiddeti reddeden fakat aynı zamanda yasadışı olan politik bir eylemdir. Sistemlerin duyarsızlaştığı durumlarda ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı demokrasi içinde önemli bir araç olmuştur.

20.yy. ile birlikte kitle toplumlarında kamusal alanın azalması, muhalefetin dar bir alana sıkışması, devletin gücünün artması ancak temsil sisteminde yaşanan bir meşruiyet krizinin olması ve buna tepki olarak yeni muhalefet biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durumun diğer bir sonucu da sivil itaatsizliğin devlet – yurttaş ilişkisinde yeni bir biçim olarak ortaya çıkması olmuştur.

Bu tezin konusunu oluşturan “Sivil İtaatsizlik” kavramı siyasallığın yeniden etkin ve yaygın hale gelmesiyle ilgilidir. Siyasallığın vurgulanmadığı bir yerde sivil toplumun gündeme gelmesi mümkün olmamaktadır.¹ Gelişmiş Batı ülkelerinde de etkin bir siyasallık, bir sivil toplum savunmasını ön plana çıkarmaktadır. Bu anlamda devletin en etkin mekanizması sayılan hukuk sistemine dayanan sivil itaatsizlik, tanımlanmış suç ve cezaya ilişkin açık bir tepki, gizli bir kamusal alan savunması olduğu kadar, siyasalın tanımının ve etkinliğinin daralmasına yönelik bir tepki olarak da görülebilir. Çünkü sivil itaatsizliğin eleştirisini yükselttiği en temel alan olan hukuk, modern anlayışta devletle özdeşleştirilmesine rağmen, geniş anlamda kamusal alanın içeriklerinden birisi olmuştur. Söz konusu itaatsizliğin “sivil” sayılması da bireysel değil toplumsal, gizli değil, açıkça yapılmasıyla ilgili olmaktadır.²

Burada “sivil” kelimesinin gerçek anlamda (siyasal dışı) kamusal anlamında kullanılmış olması önem taşımaktadır. Kitle toplumu ise etkin bir siyasal toplum değildir. Arendt’e göre, kamusal alanın etkinliğinin artmaması kamusal alanı denetlemek için siyasalın bu alanları işgal etmesine neden olmaktadır.³ Bu noktada ortaya çıkan en önemli sorun siyasalın mutlak sınırsız meşruiyetidir. Modern devlet bu kadar

¹ J. Habermas, **Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü**, (2000), çev.Tanil Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları.

² M. Aydın, “Birlikte Yaşama Bağlamında Çok Kültürlülük”, **Avrupa Günlüğü Sosyal Bilimler Dergisi 2001**, Sayı 2, s. 12.

³ M. Aydın, a.g.e., s.16.

etkinliğini toplumun genelinde “itaate layık” saydıracak bir dayanak bulmada güçlük çekmektedir. Günümüz modern devletleri, kapsayıcı bir meşrulaştırma ideolojisi üretmemektedir, bu nedenle etkinlikleri totaliter uygulamalara kalmaktadır. Ülkemizde “çağdaştırıcı olma” tek meşruiyet kaynağı olarak görülmekte, devlet mutlak bir çağdaştırma hak ve yetkisine sahip, halk ise bir lütuf olarak sunulan bu uygulamaya uymakla yükümlü kılınmaktadır. Ancak çağdaştırmanın kendisi meşruluk için yeterli olmadığından dolayı sorun çözülüp bitmemekte, açık bir halk tepkisi olmasa bile sivil itaatsizlik eylemleri gündeme gelebilmektedir.

Bu çalışmada sivil itaatsizliğin tanımı, özellikleri, diğer kavramlarla ilişkisi üzerine detaylı bir çalışma gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Anarşizm, muhalefet, sivillik, direnme hakkı gibi başlıklarda sivil itaatsizliğin yeri ve ilişkisi tartışılarak bu eylemin özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada sivil toplum kavramı, muhalefet olgusu sivil topluma yönelik farklı yaklaşımlar çerçevesinde tartışılmaktadır. Sivil toplum anlayışının kamusal alan içerisindeki konumu ve önemi bağlamı bu tartışmada belirleyici olmuştur. Siyasal muhalefetin ayrımları içinde sivil itaatsizliğin nasıl bir yerde durduğu sorusundan hareketle demokratik bir sistemde bu anlayışın varlığının önemli olacağı çerçevesinde konu ele alınmıştır.

Sivil itaatsizliğin bir direnme hakkı olduğu ve bir muhalefet biçimi olarak anarşizmin bu kavramdan farklı olduğu varsayımı pozitif hukuk ve direnme hakkı ilişkisi içinde doğrulanmaktadır. Sivil itaatsizliğin sivil bir muhalefet olarak ele alınması gerektiği düşüncesine ise sivil itaatsizlik ve sivil toplum düşüncesi içinde yer verilmiştir. Sivil itaatsizliğin yapılış tarzları, eylem konuları ise teorik tanım çerçevesinde aktarıldığı gibi bu kavramı bir toplumsal hareket olarak adlandırmaya yönlendirmektedir.

Bu çalışmada sivil itaatsizlik kavramı ve bu kavramın hukuk devletiyle çelişmeyen yönleri ve demokratik düzlemde yerinin nasıl olduğu başlıkları ele alınmıştır. Sivil itaatsizliği tanımlama çerçevesinde başvurulan yaklaşımlar psiko-sosyal temeller, felsefi temeller, etik temeller şeklinde özetlenmektedir.

Sivil itaatsizliğin hukuk etiğinde meşruluk alanları ve demokratik bir sistemdeki meşruiyeti bu çalışmanın temel sorunları arasında yer almıştır. Bu öğeler olumlu ve olumsuz görüşlerle birlikte çalışmada aktarılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada kuramsal bölümde tartışılan başlıklar Türkiye'deki bir sivil itaatsizlik örneği özelinde tartışılmaktadır. Türkiye'deki sivil itaatsizlik örnekleri ve bir sivil itaatsizlik örneği olarak ifade edilen Bergama Hareketi'nin Türk haber medyasında haberleştirilme biçimleri ele alınmaktadır.

Bergama Hareketi'nin hukuksal sürecinde 1997 yılı ve bu yıl içindeki altı aylık bir dönem ele alınmıştır. Sivil itaatsizlik kavramına ilişkin öğelerin, gerçekleşme biçiminin, kamuoyu ve devlet tarafından nasıl ele alındığının, kamusal alanda kendine nasıl bir yer edindiğinin ve ülkemizdeki meşruluk alanlarının haberleştirilmesi tartışılmaktadır.

Türk haber medyasından Zaman ve Hürriyet Gazeteleri'nin haberleri ele alınırken gazetelerin bakış açılarının farklı olması özellikleri dikkate alınmıştır. Liberal bir bakışı ve din anlayışını ön plana çıkaran iki farklı gazetenin haberleştirme biçimleri söylem analizi ile yorumlanmıştır.

Sivil itaatsizlik kavramı ile ilgili yapılmış çalışmalar bakıldığında hukuk, kamu yönetimi ve iletişim alanlarında bu kavramın ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmalarda sivil itaatsizlik kavramı, sivil itaatsizlik eylemlerinin egemen basındaki sunumları, düşünce suçuna karşı girişilen bir eylem olması, toplu bir direniş olması ve kavramın meşruiyet sorunu açılarından ele alınmıştır. Türkiye'de sivil itaatsizlik eylemlerinin haberleştirilmesi ve Bergama Hareketi örnek olayından yola çıkılan bu çalışmada ise aşağıdaki araştırma soruları ile sivil itaatsizliğin sivil toplum, bir direnme biçimi olarak kamusal alanda kendine bulduğu yer, muhalefet ile ilişkisi, kavramın kendisini oluşturan unsurların Türkiye'deki örneklerinde aldığı yer ve tüm bu başlıkların Bergama Hareketi içinde nasıl ele alındığı aşağıdaki varsayımlar ile yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. Bir sivil itaatsizlik örneği olarak Bergama Hareketi yazılı medyada

egemen-muhafazakar bir söylem içinde haberleştirilmektedir.

2. Medya toplumsal hareketlere ilişkin haber kurgusunda muhalefeti devlet karşıtlığı söylemi içinde kurmaktadır.
3. Sivil itaatsizlik medyada sistem/devlet karşıtı muhalefet biçimleriyle eşitlenmektedir.
4. Medya haber kurgusunda ikili karşıtlıklar üreterek haberin söylemini kapatmaktadır. Bu karşıtlıklar halk/devlet, halk/sistem, halk/anarşizm şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada sivil itaatsizlik ve Türkiye örnekleri ele alınmıştır. Bu çalışmada bir sivil itaatsizlik örneği olarak Bergama Hareketi'nin incelenmesi bu eylemin yargı süreci ile birlikte basına ilk yansıdığı 1 Temmuz-31 Aralık 1997 dönemini içeren altı aylık bir süreçte gazetelerin birinci sayfa haberleri üzerinden ele alınmıştır. Liberal popülist gazete olarak Hürriyet, İslamcı basını temsil etmek içinde Zaman Gazetesi araştırma kapsamına alınmıştır.

Bu çalışmada Hürriyet ve Zaman Gazeteleri'nde bir sivil itaatsizlik örneği olarak Bergama Eylemi'nin sivil toplum ve sivil itaatsizlik ilişkisi sivil bir muhalefet biçimi olarak sivil itaatsizliğin demokratik bir sistemde meşruiyetine ilişkin tartışılan görüşler kapsamında araştırma konusu yapılmıştır.

Sivil itaatsizliğin en önemli özelliği olan haksız bir uygulamaya karşı bütün yasal yollar denendikten sonra girişilen yasadışı bir eylem olmasının medyada nasıl yer aldığı araştırılmaktadır.

İ.BÖLÜM: SİVİL TOPLUM KAVRAMI VE MUHALEFET

1. Sivil Toplum Söyleminin Oluşumu ve Analizi

Sivil kavramı (civil), Latince devlet, site, şehir anlamlarına gelen “civitate” kelimesinden türemiştir. Bu adla bilinen ilk ünlü kaynak, ilk tarih filozofu sayılan Marcus Augustinus’un “De Civitate Dei” (Tanrı Sitesi) adlı eseridir. İngilizce’deki “city”, “civil”, “civic”, “civilization” (sırasıyla: “şehir”, “şehre ait”, “şehirli” ve “şehirleşme”= “medeniyet”) gibi sözcüklerin tümünün “civis” kelimesinden türediği iddia edilmektedir.⁴ Latince “civilis” sözcüğünden türeyen “civil”in en yaygın çağrışımı, yurttaşların hayatının ve haklarının bir bütün olarak gelişmesi ile ilişkilidir. Kelimenin kökeni kentle, uygarlık ve siyaset arasında kesin ve doğrusal bir ilişki olduğunu söylemektedir.⁵ Bir çok düşünür “sivillik” ve “uygarlaşma” kavramlarını, birbirlerini ikame edecek şekilde kullanmıştır. Uygarlık yolunda, sivil hakların teminat altına alınmasında anayasa hareketleri de önemli bir adım sayılmaktadır. Bu bölümde çalışmanın temel konusunu oluşturan sivil itaatsizlik kavramını yerleştirebileceğimiz teorik bir çerçeveyi kurmak üzere sivil toplum kavramı irdelenerek kavramın sivil itaatsizlikle olan ilişkisi kurulacaktır.

Sivil toplum kavrayışı, modern doğal hukuk anlayışından başlayıp, Çiçero’nun “Socitas Civilis” olarak ifade edilen ve yurttaşların haklarını dile getirdiği toplum olarak yorumlanan düşünceye kadar uzanan ve eski Yunanda da “polis” olarak anlaşılan Avrupa siyasal yaşam geleneğinin bir parçasını oluşturmaktadır.⁶ Eski Avrupa geleneğinde sivil toplum, devlet ile aynı anlamda kullanılmıştır. Sivil toplum kavramları (koinonia, politike, societas civilis) ve devlet (polis, civitas, etat, state, stato) uzunca bir dönem birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Bu geleneksel düşünüş on sekizinci yüzyılda değişmiş ve sivil toplum ve devlet kavramları birbirinden farklı ifadeler olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁷

⁴ D. Hocaoğlu, “Sivillik ve Demokrasi”, *Yeni Türkçe Dergisi*, İstanbul, 1998, s:18, s.106.

⁵ R. Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, 2.b., İstanbul, Cem Yayınevi, 1994, s.89.

⁶ J. Keane, *Despotizm ve Demokrasi*, Der., John Keane, Çev., Erkan Akın, Aksu, Bora Ahmet Çiğdem, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1988, s.4

⁷ J.Keane, age.s:49

2. Sivil Toplum Düşüncesinde Tarihsel Gelişim

Feodal dönemin “verili” ve “parçalı” yapısı burjuvazinin gelişmesinin önünde bir engel olmuş, yaşanan ekonomik değişimler, toplumsal ilişkiler ve örgütlenmelerde de bir dönüşümün yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde feodal kalıpların aşılmasına ve insanların bir birey olarak birbirleriyle olan ilişkilerini anlamlandırabilme ve örgütleyebilmelerine yönelik birtakım hareketlilikler yaşanmıştır. Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin öncülüğünü yaptıkları “sosyal sözleşme” kuramları da bu gelişmelerin ilk teorik çatısını oluşturmuştur.

Sosyal sözleşme kuramlarının geliştirilmesi ile birlikte artık sivil toplum kavramı da belirginleşmeye başlamıştır.⁸ Bu kuramlar, modern anlamda sivil toplumun veya siyasal toplumun ortaya çıkışını “doğal hal” gibi (varsayımsal) bir kavrama başvurarak açıklamaya çalışmışlardır.⁹ Bu durum Locke, Rousseau gibi düşünürlerde “barış dolu bir ortam” olarak tasarlanırken, Hobbes’ta “homo homini lupus” (insan insanın kurdudur) sözleriyle ifade edilen “bir savaş dönemi” olarak kurgulanmıştır. İster son derece barış dolu isterse insanların hiçbir can güvenliğine sahip olmadıkları bir yaşam sürdürdükleri bir durum olsun, sonuçta söz konusu düşünürler ileri sürdükleri farklı argümanlarla doğal ortamdan siyasal topluma geçişin gerekliliğini ve nasıl gerçekleştiğini gözler önüne sermek istemişlerdir¹⁰. Bunu yaparken de en önemli katkıları, siyasal iktidarın meşruluğunu ve toplumsal yasayışı pozitif bir bakış açısı ile ele almaları olmuştur.¹¹

Sosyal sözleşmelerle ortaya çıkan ve sivil toplum olarak düşünülen toplum, ancak devletle ve devlet içinde varolabilirdi. Başka bir deyişle sivil toplum, kavramsal açıdan, insanlar devleti düşünebilmeye başladıktan sonra ortaya çıkabilirdi. Bu açıdan Hobbes’un ve Locke’un kurdukları, devlet/

⁸ O. Arslan, **Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul, 2001, Bayrak Yayıncılık.

⁹ A. Öztekin, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, 2001, Siyasal Kitabevi. M. Panic, s. 29-44.

⁷ C. B. Akal, **Sivil Toplumun Tanrısı**, Ankara, 1995, Engin Yayıncılık.

¹¹ C. B. Akal, a.g.e., s. 57-58.

sivil toplum ikilemi değil, sivil toplum/sivil olmayan toplum karşıtlığıydı.¹²

18. yüzyılda Batı Avrupa’da toplum halinde yaşamının nasıl mümkün olduğunu anlamaya yönelik analitik bir araç olarak kullanılmaya başlanan sivil toplum kavramı, devletle ilişkileri bakımından çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü anlamına ulaşmıştır. Sivil toplumun geçirdiği ilk aşama, bireyin devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulması olmuştur. İkinci aşama, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete savunmalarının meşruiyet kazanmasına denk düşmektedir. Üçüncü aşama, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün, toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtmaktadır. Son aşama ise, üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş yok edeceğinden korkulmaya başlandığı noktayı ifade etmektedir¹³.

Sivil toplumun devletle özdeşleştirilen niteliğinden sıyrılması, liberal düşüncenin gelişimi ile söz konusu olmuştur. Bu bakımdan sosyal sözleşme kuramcılarında birisi olan Locke’la birlikte liberalizmin ilk adımlarını görmekteyiz.¹⁴ Liberalizm, inisiyatifi bireye vermiş, devlete ise bireylerin girişimlerinin ve örgütlenmelerinin çoğulcu bir yapı içerisinde, serbestçe gerçekleşmesini güvence altına almasını sağlama şeklinde sınırlı bir rol biçmiştir. Temel parolası “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” olan liberal anlayışta bireylerin kendi yararlarını maksimize etmeye çalışırken, toplumsal faydayı da en azami düzeye çıkartacakları düşünülmüştür. Bu açıdan bakıldığında sivil toplum, ekonomik örgütlenmelerin etkinliklerini sürdürdüğü, fakat aile yaşamının gerçekleştiği yer anlamında özel alanı dışarıda tutan bir içeriğe sahip olmuştur¹⁵.

Liberal görüşe göre, sivil toplum özel piyasa sektörü ile anlamdaştır. Bir

¹² C. B. Akal, a.g.e. s. 57-58

¹³ A. Y. Sarıbay, **Siyaset, Demokrasi ve Kimlik**, Bursa, 1998.

¹⁴ M. Tunçay, a.g.e., s. ix-xv.

¹⁵ H. Hagemann, M. A. Landesmann, A. E. Steenge., “Special Issue of Structural Change and Economic Dynamics Beyond the Nation State”, **Structural Change and Economic Dynamics** 1997. Vol.8, s. 1 -4.

bütün olarak toplum; devleti ve sivil ya da özel alanı uzlaştıran, iki hücreli bir modele göre algılanmaktadır. Özel sektör, özgürlüğe ve bu alanla ilgili olan devlet sektörü dışındaki her şeye göre tanımlanır. Sivil toplumun gönüllü ve kendi-kendine örgütlenme yönleri, aynı zamanda, klasik sosyolojik kavram olarak tanımlanabilir. Güçlü bir özel sektörün karşılıklı olarak zayıf bir devlet kombinasyonu ile olanaklı olabileceği düşünülür. Sivil topluma ilişkin bu görüşe göre bireyler kendi çıkarlarını maksimize eden “ekonomik hayvanlar” (economic animals) olarak hareket etmeyi üstlenirler. Toplumsal bağlar hem sivil topluma ilişkin bu görüş içerisinde hem de özel ile devlet sektörü arasında, sözleşme ilişkileri çerçevesinde incelenir¹⁶.

Liberalizm akımının bireye öncelik tanıyarak devletin sınırlandırılması görüşünü yansıtan ekonomik, toplumsal ve siyasal ilkeleri burjuvazinin hak ve özgürlükler mücadelesinin bayrağı olmuştur. Bu ilkelerin, devlet ve sivil toplum ayrımını pekiştirmek suretiyle geçerlilik kazanması ise Fransız Devrimi ile mümkün olmuştur.

Fransız devrimi Angien Regimé’in toplumsal ve siyasal yapısını bir dönüşüme uğratmış ve bunu gerçekleştirirken de 26 Ağustos 1789 tarihinde Ulusal Meclis tarafından kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirisi’ni kendisine rehber etmiştir.

Fransız devrimcileri, Etats Generaux’un çeşitli grupların çıkarlarının temsil edildiği parçalı yapısına bir tepki olarak ayrıcalıkları kaldırmış ve egemenliği ulusa vererek parlamentonun mutlak üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Devletin ve toplumun temeline bireyi yerleştiren Fransız devrimcileri, yeniden çeşitli çıkarların parlamentoya akışının ise bireyin hak ve özgürlük kazanımları açısından bir geri dönüş olacağını düşünmüşler; bu nedenle de bir yandan devletle birey arasındaki siyasal parti ve dernek vb. gibi örgütlenmelere izin vermemiş diğer yandan vatandaşlara sınırlı oy hakkı vererek aktif ve pasif yurttaş ayrımına yol açmıştır. Oysa örgütlenme özgürlüğü bir toplumun sivil olarak

¹⁶ A. Hanberger, , “Policy and Program Evaluation, Civil Society, and Democracy”, **American Journal of Evaluation** 2001. Vol. 22, No. 2, s. 211-228.

adlandırılmasının zorunlu koşullarından en önemli ögeyi oluşturmaktadır¹⁷. Sivil toplumun, kendisini oluşturan öğelerin etkisiyle çoğulcu, dinamik, devletten ayrı bir alan olarak ortaya çıkması ve bireyin, devlet ve toplum karşısında özerklik kazanarak bunu sürdürebilmesi, birtakım örgütlenmeler altında bu durumunu pekiştirmesi, örgütlenme özgürlüğünün varlığının temel taşlarını oluşturmaktadır.

Ayrıca Fransa’da geliştirilen ve belirli bir miktar vergi ödeyenler ile mülkiyete sahip olanlara oy hakkının verildiği, siyasal iktidarın kullanımı açısından etkin olan “aktif yurttaş” ve edilgin, güçsüz bir konumda bulunan, siyasal iktidara gelerek burjuvazinin elde ettiği kazanımları engelleyeceği düşüncesinin bir yansıması olarak ortaya çıkan “pasif yurttaş” ayrımı, toplumun *“kendi dinamiğini oluşturan toplumsal ilişkiler alanı olarak yaptığı çağrışımlar açısından demokratikleşme, insan hakları, toplumsal ve kültürel çoğulculuk, yönetime katılma, iktidar paylaşım gibi kavramlar”*¹⁸ açısından toplumun “sivilleşme”si önünde bir engel oluşturmaktadır.

Toplumun “sivilleşmesi” demokratik değerlerin içselleştirmesini gerekir.. Bu bakımdan Sanayi Devrimi ve 1848 Devrimleri sonrasında yaşanan gelişmeler liberal bakış açısının demokrasi ile kucaklaşması açısından önemli katkılarda bulunmuştur. Bugün artık “sivil toplum”un “sine quo non” u (olmazsa olmaz koşulu) demokrasi kavramı olmuştur.

Sanayi toplumu ve sanayi toplumuna özgü toplumsal gerilim ve çatışmalar, demokratikleşme sürecine iki boyutlu katkı sağlamıştır. Bunlardan birincisi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmiş, sanayileşmiş toplumlarda ortaya çıkan bir siyasal olgu olarak oy verme hak ve özgürlüğü için yapılan mücadele süreci olmuştur. Sanayi devrimi ile özdeş olan toplumsal dönüşüm sürecinin demokratikleşmeye yönelik ikinci büyük katkısı ise düşünce, ifade etme ve örgütlenme özgürlükleri alanlarında gerçekleşen

¹⁷ H. Saner, **Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine**, , çev.Yakup Coşar, Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik . haz.Ender Atesman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997, s.156-171 .

¹⁸ O. Erözden, “STK’lar ve Hukuki Çerçeve Yenilik Talepleri”, Merhaba Sivil Toplum! **Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları** 1998, İstanbul, s.13 -22.

kazanımlardır.¹⁹

Bu gelişmelerle birlikte temsil anlayışı da zamanla değişim göstermeye başlamıştır. Bu değişimde, oy hakkının genel nitelik kazanması ve böylece oy kullanmak yoluyla siyasete yeni katılmaya başlayan geniş halk tabakalarının yönetimde de daha etkin bir rol almak istemeleri kadar, Sanayi devriminden sonra özellikle yoksul halkın, güdülen siyasetin belirlenmesine karşı büyük ilgi duymasının payı da olmuştur. Yönetime ilişkin konularda bilinçlenmeye başlayan halk, zamanla çıkar-baskı gruplar ve siyasi partiler içerisinde örgütlenecek seslerini duyurmaya çalışmış, parlamentonun çalışmalarını denetim altına almış ve güdülen siyasetin, seçmenlerin istek ve görüşleri ile sınırlandırılmasını, temsilcilerin seçmenlerine karşı siyasi bakımdan sorumlu duruma gelmelerini sağlamıştır. Bu gelişimin sonunda demokrasi, halkın yöneticilerin iradelerine göre yönetilen rejimden, çeşitli sınıfların yönetime katıldığı bir yöneten demokrasiye dönüşmüştür²⁰.

Ancak 1920’li yıllardan 1960’li yıllara dek uzanan Batı ile Doğu Avrupa ve Merkezi Avrupa ülkelerinde yaşanan rejim değişiklikleri, sivil toplumun içerdiği özgürlüğü bir yanılısama olarak değerlendirerek, bu özgürlükleri toplumsal çatışmaların kaynağı olarak görmüş; bu nedenle sivil toplum ve devlet arasındaki ayrılaşmayı ortadan kaldıran bir tutum benimsemişlerdir.

Özellikle 1990’dan sonra, tarifelerde sert indirimlere gidilerek yerli ve uluslararası işlemlerin maliyetinin azaltılması, uluslararası şirketler tarafından artan ölçüde dış yardımların desteklenmesi, yoğun sermaye akışının sağlanması doğrultusunda ticaretin liberalizasyonu ve bu çerçevede devletin küçültülmesi gibi politikaları benimseyen neo-liberal uygulamalar beraberinde “*zaman ve*

¹⁹R. Sennett, (), **Kamusal İnsanın Çöküşü**, İstanbul, 1996, çev.Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz. Ayrıntı Yayınları.

²⁰ I. Atack, “Four Criteria of Development NGO Legitimacy”, **World Development 1999** Vol. 27, No. 5, s .855-864.

*mekan olarak toplumsal ilişkilerin birbirine geçmesi*²¹ anlamında küreselleşme olgusunu gündeme getirmiştir. Aynı zamanda enformasyon teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve internetin yaygınlaşması, bilgiye ulaşımı kolaylaştırmıştır. Bu açıdan günümüz toplumu artık “bilgi toplumu” olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, sivil toplumun yeniden güncellik ve etkinlik kazanmasına yol açmıştır.

Tüm bu gelişmeler Üstüner ve Keyman’a göre²² demokrasinin Artık sınırları sabit bir ulusal toplum bağlamında ve yalnızca devlete gönderimle yanıtlanamayacağı bir durumu ortaya çıkarmış; başka bir deyişle demokrasi olgusunun global/ulusal/yerel etkileşim ekseninde tartışılmasını gerektirmiştir. Bu durum aynı zamanda liberal demokrasinin mekanının devlet/parti ekseninden sivil topluma doğru yaygınlaştırılmasını gerektirmiştir. Bu anlamda liberal demokrasinin öznesi yalnızca devlet/parti değil, sivil toplum/birey olmaktadır. Liberal demokrasinin alanını genişletmek ise onu çoğulcu toplumun isteklerine yanıt verebilir bir duruma getirerek eş zamanlı bir biçimde hem sivil toplumu hem de devleti demokratikleştirecektir.²³ Böylelikle, ekonomik ve politik ilişkilerde, dikey yerine sarmal ilişkiler egemen olacaktır. Bu bağlamda da sivil toplum kavramı birincil önemde yeniden ortaya çıkacaktır²⁴.

Bununla birlikte madalyonun bir başka yüzü daha vardır. Küreselleşme olgusuyla birlikte bir yandan devletin birtakım yetkileri ulus-üstü kurumlara ve bölgesel/yerel kurumlara doğru aktarılırken, diğer yandan uluslar aşırı örgütlerin etkinliklerinin son derece yoğunlaştığını gözlemlemekteyiz. Bu durum ise etkileyici ve yönlendirici bakımdan gücü bulunan ama sorumluluk taşımayan bir faktörün ortaya çıkışına yol açmaktadır. Bu bakımdan “dünyanın en zengin 50 halkı ile en fakir 50 halkı arasındaki gelir açığı 1960’ta 1/30’dan 1997’de

²¹ N. Rassool, “Postmodernity, Cultural Pluralism and The Nation- State: Problems of Language Rights, Human Rights, Identity and Power”, *Language Sciences* 1998 . Vol.20, No:1, s .89 -99.

²² Y. Üstüner, E. F. Keyman, **Globalleşme, Katılımcı Demokrasi ve Örgüt Sorunu**, Türkiye’de Kamu Yönetimi . Ed. Burhan Aykaç, Senol Durgun ve Hüseyin Yayman, Ankara, 2003 Yargi Yayınevi, s.299-317.

²³ Y. Üstüner, E. F. Keyman, a.g.e. , s.318.

²⁴ J. Habermas, a.g.e., s. 116-136.

1/74'e çıkmış"²⁵ olması, dünya sabit direkt yatırım stokunun değeri 1.6 trilyon dolar olup onun yarısının 370 uluslar aşırı şirket tarafından kullanılması ve dünya ticaretinin yaklaşık %40'inin en büyük 350 uluslar aşırı şirketler tarafından gerçekleştirilmesi son derece çarpıcıdır.²⁶ Ayrıca sivil toplumun gittikçe artan uçurumun şiddetini hangi araçlarla ve nasıl hafifletebileceği sorusu üzerinde durulması gereken bir başka sorundur. Doğaldır ki tüm bu gelişmeler ulusal egemenlik kavramının içeriğini kaybetmesiyle sonuçlanmaktadır. Yeni ulusal ve uluslararası düzeyde ilişkilerde en önemli aktörlerin kimler olacağı, ilişkilerdeki rollerinin nasıl belirleneceği ise belirsizliğini korumaktadır.

Küreselleşmenin etkisiyle ulus devlet yapılanmasında görülen aşınmalar karşısında artan etkinliği ile sivil toplum, kamusal alanla ilişkisi açısından da önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Kâr amacı gütmeksizin toplumsal birtakım sorunlara çare bulmak ve toplumun bilinçli sesini duyuran bir örgütlenmeler ağı olmak yönleriyle bir kamusal güç olarak sivil toplum kuruluşlarının etkinliği ülkesel sınırları aşmaya başlamıştır. Bu açıdan bilinçlenme düzeyi yüksek toplumların benzer özellikleri göz önünde tutularak ortak bir sivil toplum tanımına ulaşabilmek de olanaklıdır. Uluslararası bir kamuoyundan söz edilerek, uluslararası düzeyde sivil toplum kuruluşlarının yaygınlaşmış olması bu gelişmenin bir örneği niteliğindedir.

Sivil toplum anlayışı, günümüzde, herhangi bir toplumda bir kez biçimsel bir demokrasi düzeyine ulaşıldıktan sonra bu sürecin nasıl devam ettirilebileceği ve yeniden üretilebileceğiyle ilgili sorunların merkezinde yer almaktadır. Bunun yanında sivil toplum otoriter devlet yapısına sahip toplumlarda demokratikleşmenin ön koşullarının sağlanmasına ilişkin güncel kaygılarla da ilişkilidir. Ayrıca, sivil toplum anlayışı tarihî bir kavramı karşılamakla birlikte, son yıllarda feministler, Çevreciler, Yeşiller ve alternatif yaşamcılar gibi "Yeni Sosyal Hareketler" olarak nitelen grupların güçlenerek

²⁵G. Wang, "Foreign Investment Policies, Sovereignty And Growth", Telecommunications Policy. Vol. 27, p.267-282. Q. Wiktorowicz, "The Political Limits to Nongovernmental Organizations In Jordan", **World Development** 2003 Vol. 30, No. 1, p.77.

²⁶ G. Wang, a.g.e., s.98.

gündemi işgal etmesi, etnik ve dinsel kimliklerin -özellikle postmodernizm tartışmaları çerçevesinde- yeniden canlanması ve Doğu Avrupa Bloku'nda yaşanan siyasal değişim rüzgarlarına ivme kazandıran [sivil] grupların ortaya çıkması gibi gelişmeler doğrultusunda üzerinde farklı çevrelerden pek çok kişinin değişik şeyler söylediği bir alan haline gelmiştir²⁷ Bununla birlikte sivil toplum anlayışının siyasal yaşamla olan yakın bağı, ona duyulan ilginin bir kat daha artmasına yol açmakta ve tartışmaların boyutlarını genişletmektedir²⁸. Ancak, tartışmaların boyutları ne olursa olsun, sivil toplumunun ne olduğu konusunda tam bir görüş birliği sağlanabilmiş değildir. Bunun en önemli nedenleri kuşkusuz, tarihsel süreçte çeşitli düşünürlerin “kavram olarak sivil toplum” a görece farklı içerikler yüklemeleri ve günümüzde değişik çevrelerin kendi dünya görüşleri doğrultusunda farklı sivil toplum anlayışlarını benimsemiş olmalarıdır²⁹.

Sivil toplum konusunda yaşanan bu tartışmalar, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gerçekleşmektedir. Ancak Türkiye’deki tartışmalar Batıdaki tartışmalardan görece farklıdır.³⁰ Sivil toplum anlayışlarını çağdaş anlayışlar başlığı altında daha ayrıntılı incelemek sivil itaatsizlik kavramına olan yolculuğu daha iyi yorumlayabilmek adına önemlidir.

Sivil toplum ve kamusal alan sıklıkla birbirinin yerine kullanılan kavramlardır. Sivil topluma ilişkin olarak geliştirilen bir kısım görüşler, sivil toplumun devleti, piyasayı ve kiliseyi kapsadığını; fakat özel alanı içermeyen bir kamu alanını kuşattığına değinirlerken³¹, bazı görüşler ise bazen toplumu üç basit bileşene bölmüşlerdir: Devlet, özel girişim ve sivil toplum. Bu durum, prensin hükümetSEL gücü temsil ettiği, tüccarın ekonomik gücü yansıttığı, yurttaşın ise ulusun gücünü somutlaştırdığı metaforu ile sunulmaktadır. Böylelikle de sivil toplum bireysel yurttaşlar ve devlet arasındaki

²⁷B. Beckman, “Demokratikleşmeyi Anlamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar”, çev. Ahmet Fethi, iç. Sivil Toplum ve Dünyası. Der. E. Özdalga ve S. Persson, **Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1998**, İstanbul, s.1-10

²⁸S. Kızılcılık, Y. Erjem, **Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü**, İzmir, 1996, Saray Kitabevi.

²⁹J. Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, İstanbul, 1994, çev. Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları

³⁰H. Ercan, “Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2002**, Cilt:26, No: 1, s. 69-79.

³¹J. Habermas, a.g.e. s. 13.

etkinliklerinin ortak ve organizeli bir biçimde gerçekleştiği – kamusal alan olarak tanıtılmaktadır³²

Sonuçta, sivil toplumla bir ilişki kurduğumuzda, kendi ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan bireylerle en üstteki siyasal örgütün; yani devlet arasında kalan bir üçüncü alan olarak “kamusal alan”, “*bireylerin devletten bağımsız olarak, ama kendi kişisel yararlarını gözetmeden, toplumun genel yararı için etkinliklerde buldukları geniş bir sığa oluşturmaktadır*”³³.

3. Sivil Toplumla İlişkin Farklı Tanımlama Biçimleri

Demokrasiyle birlikte sivil toplum kavramı da genişleyen bir anlam kazanmıştır ve değişik şekillerde yorumlanmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse; Hobbes, devletin koruması altındaki “barışçı bir toplum”u ifade ederken, Montesquieu ve Tocqueville vatandaşlara özel erdemler kazandıran özel dernekleri işaret etmektedir. Gramsci ise yönetici sınıfın egemenliğini garanti eden kültürel birliklerin gruplaşmasına kadar geçen durumları yorumlarken bu kavramı kullanmışlardır.³⁴

Son dönemlerdeki tanımlar içinde sivillik, en başta, uygar toplumun işareti sayılma, burjuva toplumuna denk düşme ve özerk iktisadi yaşamı niteleme gibi oldukça farklı anlamları içermektedir.³⁵ Bu vurguları temel alarak, sivillliği, modern siyasi-hukuki anlayış çerçevesinde tanımlamak gerekir.

Sivillik olgusu “açık bir toplum”u çağrıştırmaktadır. Liberal demokrasinin kesin zaferini ilan etmesinden sonra, çeşitli örgütlenmelerle kamuoyu oluşturabilme, aşağıdan yukarıya toplumu etkileme adına önem kazanmış, buna paralel olarak da

³² A.T. Kışlalı, **Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, Ankara, 2000, İmge Kitabevi.

³³ M. Tunçay, **Sivil Toplum Kuruluşları İle İlgili Kavramlar**, İstanbul, 1998. s. 86.

³⁴ E. Bellin, “Civil Society: Effective Tool of Analysis For Middle East Politics”, **Political Science and Politics**, No.3., s. 509-510.

³⁵ T. Ateş, **Sivil Toplum ve Değerleri**, İstanbul, 1991, TÜSES Vakfı Yayınları, s.35.

sivil toplum çağdaş anlamına kavuşmuştur. Bu çerçevede, sivil toplumun iki anlamına işaret edilmektedir.³⁶

1-Sivil toplum, ancak bir bütün olarak toplumun, devlet vesayetinden bağımsız olarak dernekler ve örgütlü topluluklar yolu ile kendinin yapılandığı ve eylemlerini koordine edebildiği bir yerde anlamlı ve fonksiyoneldir.

2-Bu örgütlerin, bir bütün olarak devlet politikasının gidişatını önemli ölçüde etkileyebileceği bir yerde sivil toplum vardır.

Bu nitelermeler, sivil toplum tartışmalarında hemen hemen ortak özellikler olarak kabul edilmektedir. Bu özellikleri kavramlaştırarak sunmak gerekirse, sivil toplum toplumsal farklılaşma, toplumsal örgütlenme, gönüllü birliktelik ve baskı mekanizması oluşturabilme olgularını içeren bir yapılanma biçimidir.³⁷

4. Sivil Toplumla Yönelik Farklı Yaklaşımlar

İçinde yaşadığımız yüzyıl dikkate alındığında, birbirinden temel farklılıklar gösteren başlıca üç sivil toplum kuramına işaret edilmektedir.³⁸ Bunlar, Çoğulcu Sivil Toplum, Katılımcı Sivil Toplum ve Asgari Devletçi Sivil Toplum modelleridir. Çoğulcu Sivil Toplum ve Asgari Devletçi Sivil Toplum anlayışlarını liberal sağ düşünce, Katılımcı Sivil Toplum anlayışını ise Neo-Marksist sol akım geliştirmiştir. Her üçünün de ortak amacı, merkezi devlet otoritesinin toplumsal hayata müdahalesini asgariye indirmektir. Bununla birlikte bu kuramların çıkış noktaları birbirinden farklıdır. Hatta tüm kuramların tamamen farklı yaklaşımları olduğunu söylemek mümkündür.

4.1 Çoğulcu Sivil Toplum

³⁶ Ş. Alpay, **Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Dengesi Yeniden Kurulmalı**, İstanbul, 199, Der., Yurdakul Fidancı, , TÜSES Vakfı Yayınları, s.19.

³⁷ Ö. Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’sinde Sivil Toplum Arayışları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997 s.18, s.31.

³⁸ Y. Financı, **Sivil Toplum**, İstanbul: TÜSES Vakfı Yayınları 1991, s.1-17.

İkinci Dünya Savaşından sonra, çoğulcu demokrasi kuramının geliştirdiği ilk sivil toplum modeli, temel hak ve özgürlükler açısından devletin yeterince sınırlanabildiği Batı toplumlarında, özellikle ABD’de ortaya atılmıştır.³⁹

Locke, Bentham ve Mill etkisindeki İngiliz liberalleri, sivil toplum içerisinde sınıf varlığını ve diğer bölünmeleri bir dereceye kadar normal karşılamışlardır. Türkçe’ye çoğulculuk diye çevirebileceğimiz bu anlayış (plüralizm), esas olarak Amerikan siyasi birikimine işaret etmektedir. Başta R. Dahl olmak üzere Charles E. Mariam ve Arthur F. Bentley gibi ABD yazarları, çoğulculuğun en önemli çağdaş temsilcileridir.⁴⁰

Çoğulcu sivil toplum düşüncesinde devlet, nötr bir olgu sayılmış, bunun doğal sonucu olarak sivil toplum, çıkar gruplarının aktif varlığına dayanmıştır. Bu kuram özü itibarıyla devleti asgariye indirmeyi değil, çıkar gruplarının dinamiği ile onu azami etkilemeyi öngörmektedir.

Çağdaş kuramcılarının pek çoğu, bu anlayışı yeterli görmemektedir. Onlara göre bu kurumsal çerçeve içine girmeyen, sosyal yapıdaki denge ve denetim örgütleri olan çıkar grupları demokrasinin hayat damarları gibi bir fonksiyona sahip olabilir.

4.2. Katılımcı Sivil Toplum

Siyaset literatürüne 1970’lerde giren bu kavram, katılımcı demokrasinin ürünüdür. 1968 öğrenci hareketlerinin ortaya çıkardığı değişime cevap vermek üzere geliştirilen katılımcılık sloganı 1970’lerdeki ekonomik durgunluk ve gerileme dönemlerinde işçi sınıfına mal olmuştur. Diğer yandan işsizlik, iş doyumsuzluğu, işe yabancılaşma ve enflasyon gibi nedenler emeği ile geçinenleri zora soktukça katılımcılık kavramı daha geniş kitlelerde yankı uyandırmıştır.

Katılımcı sivil toplum kuramını geliştiren Neo-Marksist öğretisi, önemli ölçüde Sovyetler Birliği’ndeki sosyalist devlet düzeni uygulamasının önerisine yönelmiştir. Ancak, Sovyet modelinde sivil bir toplum örneği olarak öngörülüp tasarlanan

³⁹ Ş.Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Mart 2003, Okumuş Adam Yayınları, s.135.

⁴⁰ M. Knuttila, **State Theories**, Halifax: Fernwood Publishing, 1992, s.63.

komünist parti, sivil bir toplum örgütünden beklenen işlevleri yerine getirememiştir, devlet mekanizmasının en etkin çarkı olmuştur. Komünist parti rehberliğindeki projeler, devlet, toplum kaynaşması yaratacak yerde tam bir bürokrasi-halk zıtlığı üretmiştir. Bir Sovyet yöneticisinin altını çizdiği gibi, sosyalist parti, sınıf adına konuşur; organlar parti adına... Giderek yöneticiler organ adına konuşur, neticede, bir kişi herkes adına konuşur ve düşünür.⁴¹

4.3. Asgari Devletçi Sivil Toplum

Bir yandan, çoğulcu demokrasi modelinin entelektüel gücünü yitirmesi, diğer yandan, 1970’lerde kapitalist Batı demokrasilerinde gözlenen ekonomik gerilemenin alevlendirdiği sosyal refah devleti düşmanlığı, Hayek’in önderliğindeki Yeni Sağ’ın geliştirdiği asgari devlet kuramının cazibesini oldukça yükseltmiştir.⁴² İlgili kuramın özü: “Hür bir toplumda toplumsal hayatın temelleri, bilinçli bir planlamadan ziyade, beşeri tekamüle bağlı olmalıdır” önermesine dayanmaktadır.⁴³ Dolayısıyla, asgari devletçi sivil toplum anlayışında, sosyal veya yeniden-dağıtımçı adaletin mükemmellikten yoksun olduğu vurgulanmakta ve hükümetlerin keyfi yetkilerini asgari düzeyde tutacak bir anayasal düzende ısrar edilmektedir.⁴⁴

İngiltere’de geliştirilip Montesquie tarafından kuramlaştırılan, Amerikan Anayasasını yapanlar tarafından da pratiğe aktarılan *sınırlayıcı anayasa kuramı*, Hayek’e göre, hiçbir zaman amacına ulaşmamıştır.⁴⁵ Ona göre, kuvvetler ayrılığı ilkesine göre formüle edilen bu anayasacılığın ana hedefi, bireysel özgürlüklere kuramsal güvenceler getirmektir. Halbuki, hükümetler, sınırlayıcı anayasaların kendilerinden esirgediği kudreti, her yerde hem de anayasal yollardan ele geçirmişlerdir. Bu halde, sosyal düzenle ilgili en önemli konu, iktidarın etkili bir biçimde sınırlandırılması sorunudur. Ne var ki, bu noktada demokratik hükümetler, yapıları gereği çoğunluğun fikrine göre değil, baskı gruplarının değişik çıkarlarına

⁴¹ R. Graudy, **Entegrizm**, çev., Kamil Bilgin Çileçöp, İstanbul: Pinar Yayınları, 1993, s.31.

⁴² Ş. Nişancı, a.g.e., s.141.

⁴³ İ. Ö. Kabaoğlu, **Sivil Toplum**, Ankara, 1996, s.29.

⁴⁴ E. H. Butler, **Sivil Toplum**, çev Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, 1996, s. 12-13.

⁴⁵ E. H. Butler, a.g.e., s.160.

hizmet etmektedir. Bu da kaçınılmazdır; istedikleri şeyleri vererek bu grupların desteklerini sağlamayan hükümetlerin ayakta durması mümkün değildir.

5. Muhalefet Kavramı, Sivil Toplum ve Muhalefet İlişkisi

Muhalefet kavramı günümüzde farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte, muhalefet kavramının ortaya çıkışı ile sivil toplumun varlığı arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Genel bir kavram olarak muhalefet. “bir görüşe, bir tutum ve davranışa karşı olma, uymama”, “başka türlü olma”, “karşıtlık” gibi temelde aynı anlamı içeren değişik kelimelerle açıklanırken; bunu yapanlar, yani “uymaz”, “karşıt”, “aksi taraf”, “aksi fikirde olan”lar da muhalif kelimesiyle gösterilmektedir.⁴⁶ Bu anlamda muhalefet, en küçük birim olan aileden başlamak üzere toplumsal yaşamın her düzeyinde ve her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü temelinde sosyo-ekonomik çıkar, değer çatışmaları ve tutum farklılıkları yer almaktadır.

Muhalefet, kurumsal düzeyde veya pratikte yalnızca fikir anlaşmazlığıyla sınırlı kalmayıp, bu anlaşmazlık yüzünden eylem düzeyinde ortaya çıkabilecek çatışmacı hareketleri de kapsamaktadır. Kısaca, muhalefet kavramı hem düşünsel açıdan olumsuz bir eleştiriyi, karşı olmayı, hem de bunu uygulamada gerçekleştirmek için girişilen hareketleri göstermektedir.

Siyasal muhalefet kavramı ise, genel muhalefet kavramının siyasal perspektif içinde ele alınmasından ibarettir. Muhalefet ve siyasal muhalefet kavramları arasında sınır koymak mümkün olmasa da bir ölçüt olarak muhaliflerin kendi çevrelerinden çıkıp var olan toplumsal ve ekonomik yapıyı, siyasal rejimi, onun somut öğelerini hedef aldıkları gözlenmektedir.

Demokrasinin, ilkçağın dar kapsamlı niteliğinden bugünkü modern şekline dönüşmesinde muhalefet olgusunun önemli bir payı vardır.⁴⁷ Demokrasi, her şeyden önce bir özgürlükler rejimidir. İfade, siyasal örgütlenme ve muhalefet hakkı olmadan özgürlüğün tam olarak gerçekleşemeyeceği açıktır. Bütün temel haklar gibi,

⁴⁶ N. Turgut, **Siyasal Muhalefet**, Ankara, 1984, Birey Toplum Yayıncılık, , I. Baskı, s.3.

⁴⁷N. Turgut, a.g.e., s.5.

muhalefet hakkının da soyut bir ortamda gerçekleşeceği düşünülemez. Diğer şartlar yanında, demokratik bir düzenin gerçekleşmesini destekleyecek siyasal bir muhalefet geleneğinin olması gerekir.

Siyasal muhalefeti genel olarak üç önemli kategori içinde inceleyebiliriz:⁴⁸

5.1. Anayasal Olan ve Anayasal Olmayan Muhalefet

Anayasayı bir devletin kendine özgü, en üst düzeydeki hukuksal çerçevesi olarak tanımlarsak muhalefetin anayasallık çerçevesinin de ülkeden ülkeye değişebileceğini söyleyebiliriz. Fakat bu açıdan, anayasa dışı muhalefeti olumsuz olarak değerlendirmemek gerekir. Otoriter bir sistemde anayasa-dışı muhalefet kategorisine yerleştirilen muhalefet, demokratik bir sistemde anayasal bir muhalefet olarak karşımıza çıkacaktır.

Muhalefet olgusunun anayasal yapıya hangi yönleriyle aykırı olabileceğini değerlendirirken anayasaya aykırılık konusunda şu noktaların da altını çizmekte fayda olacaktır:

Muhalefeti yapan grubun ortaya çıkışı hatta varlığı anayasaya aykırı olabilir. Anayasa ilkelerine ters düşmesi de bu muhalefetin anayasa-dışı olması için yeterli koşulu oluşturur.

İkinci olarak, muhalefetin yapılış tarzının anayasa-dışı olabileceğinden söz etmek gerekir. Örneğin kullanılan yöntemler arasında silahlı şiddet olayları yer alabilir ancak hiçbir hukuk devleti şiddeti yasal sınırlar içinde meşru gösteremez.

Son olarak muhalefetin hedefinin anayasa-dışı olabileceğinden söz etmek gerekir. Asıl niyetinin anayasayı yıkmak olan bir muhalefetin o sistem tarafından anayasal olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bu tür bir muhalefetin radikal yöntemler kullanması olasıdır.

5.2.Yapısal Olan ve Olmayan Muhalefet

---

⁴⁸ G. Ianescu, I. Madariga, **Opposition**, London, 1968, C.C. Watts, s.16.

Muhalefet ile gerçekleştirilmek istenen amaca göre muhalefeti yapısal olan ve olmayan ayrımlarına ayırabiliriz. Amaçları genel olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz: Siyasal yapıya yönelik değişiklik isteği, sosyo-ekonomik yapıya yönelik değişiklik isteği, iktidarın yürüttüğü somut bir politikada değişiklik talebi.

Yapısal olmayan muhalefet, ideolojik değildir. Yapısal olmayan muhalefette hemen hemen tüm muhalefet mücadelesinde iktidarın ele geçirilmesi asıl amaç olarak ön plandadır.⁴⁹

5.3. Parlamento-içi ve Parlamento-dışı Muhalefet

Bu ayrım, muhalefetin yapıldığı kamusal alanlar ve onların içindeki siyasal oluşumlar dikkate alınarak yapılmaktadır. Toplumsal yapıda yasal bir dayanağa sahip partilerce yürütülen muhalefet parlamenter, bunlar dışındaki güçler tarafından yürütülen muhalefet parlamento dışı sayılabilir.⁵⁰

6. Bir Muhalefet Biçimi Olarak Anarşizm

Sivil itaatsizlik, farklı bir muhalif biçim olan anarşizm ile sık sık karıştırılmaktadır. Anarşizmin temel ilkesinde, hiyerarşik bir otoritenin -devlet, kilise, babaerkil yapı ya da ekonomik elitler- gücün zarar verici olduğu, ve yetkililerin (authorities) kaçınılmaz olarak kendi çıkarları ile ilgilendikleri, ve kendilerini seçenlerin iyiliğinden ziyade kendi güçlerini arttırmayı hedefledikleri düşüncesi yer almaktadır. Anarşistler genelde ahlakın kişisel bir konu olduğuna ve yasal ya da dini bir otorite tarafından dikte edilmiş yasalar olmasından ziyade, diğer bireyler ve toplumun iyiliği için sahip oldukları ilgiye dayanması gerektiğine inanırlar. Anarşist felsefelerin çoğunda bireylerin kendi davranışlarından sorumlu olduğu belirtilir. Anarşistlere göre; otorite kendisini haksız yere, en temel kişisel ahlâki kararların alınmasında dahi en son karar verici olarak kabul ettiğinde, örneğin ne için öldürülebileceği ya da ne için ölmeye değer olduğu gibi konularda (mecburi

---

⁴⁹ N. Turgut, a.g.e., s.11.

⁵⁰ Ş. Nişancı, a.g.e., s.16.

askerlik ve kürtajda olduğu gibi), insan özgürlüğü ölçülemez şekilde kısıtlanmış olur⁵¹.

Anarşistler pek çok farklı baskı çeşitleri arasındaki bağlantıların farkında olduklarını ileri sürerler -cinsellik, ırkçılık, çok cinslik (heterosexism), sınıfçılık ve milliyetçi şövenizm gibi- ve bu nedenle de diğerlerinin devam ettiği bir ortamda belli bir tanesine karşı mücadelede yoğunlaşmanın yararsızlığını da vurgularlar. Anarşistler resmi organizasyonların varlığının gerekliliği ve halen varolan yıkıcı kurumların ancak şiddet eylemleri ile bertaraf edilebileceği gibi konularda farklı görüşlere sahip olmakla beraber, pek çoğu sadece mevcut düzeni yıkmamanın bir amaç olmadığı; yerine kurulması hedeflenen daha insancıl ve akılcı yeni bir düzen olduğu fikrini ön planda tutmaktadır.⁵²

Anarşizmin sivil itaatsizlikle ilişkisini tartışmadan önce anarşizmin ne olmadığını incelemek gerekmektedir. Çünkü anarşist hareketle karıştırılan ve öyle yorumlanan akım ve anlayışlar söz konusudur.

Bu akımlardan birisi nihilizmdir. Nihilizmin "her şeye karşı" sloganının aksine anarşistler, rasgele şiddet, yıkıcılık ve "her koyun kendi bacağından" gibi düzensizliklerine karşıdırlar. Anarşinin kaos ile özdeş olduğu fikri "talihsiz bir kavram yanılması" olarak anarşistler tarafından ifade edilmektedir. Anarşizm özellikle güce sahip olup da otoritenin düzeni sağlamak için gerekli olduğuna inananlarca yayılmıştır. Anarşistler etkin, organize ve adil bir toplumun hiyerarşik

⁵¹ L.G. Ursula, **Mülksüzler**, çev. Levent Mollamustafaoglu, Metis Yay., 2002, s.243.

⁵² M. A. Bonanno, **Anarşizm ve Ulusal Kurtuluş Mücadelesi**, Zabalona Yayınları, s.17. Anarşistler tarih boyunca devrimci hareketlerde önemli roller üstlendiler. 1789'da başlayan Fransız devrimi aslında güçlü proto-anarşist unsurlara sahipti. Pierre-Joseph Proudhon, Peter Kropotkin, Mikhail Bakunin ve Errico Malatesta gibi isimler devrimci anarşist teorinin gelişmesine 19. ve 20. yüzyıllarda önemli katkılarda bulundular. Anarşistler 1905 ve 1917 Rus devrimci hareketlerinde önemli roller üstlendiler, ancak Bolşevikler diğerlerini tasfiye ederek gücü ele geçirmelerinden sonra sık sık acımasız metodlarla bastırıldılar. 1936-1939 İspanyol Devrimi en yaygın olarak bilinen anarşist hareketlenmenin sahnesini oluşturdu; hiyerarşik olmayan toplumsal ve ekonomik alternatiflerin olabilirliğini gösterdiler. ABD'de anarşistler, aynı zamanda Meksika ve Latin Amerika'da, sendika hareketlerinde her zaman anarko-sendikalist etkiler görüldü (örneğin Dünya Sanayi İşçileri - Industrial Workers of the World- gibi). Emma Goldman ve Alexander Berkman gibi önde gelen anarşistler, 1900'lü yılların başındaki pek çok radikal oluşumun içinde yer aldılar. 1960'ların toplumsal değişim ve alternatif yaşam tarzı hareketlerinin içinde pek çok anarşist unsurlar bulunuyordu (feminist hareketler, homoseksüellerin kurtuluşu hareketi, savaş-karşıtı ve özgür konuşma hareketleri gibi).

olmayan, merkezden idare edilmeyen ve katılımcı temeller üzerine dayanan bir anlayış içinde başarılı olabileceğini savunurlar.

Anarşizm ile ilişkisi kurulan diğer bir kavram ise komünizmdir. Pek çok anarşist komünizm ve kolektivizm kavramlarına değer verse de, yakın zamanda çöken komünist totalitarizmi reddeder, ya da daha doğru bir ifade ile Marksist-Leninist komünist devleti. Marksistler ve anarşistler arasındaki 1870'lerde başlayan kopmanın nedeni Marksistlerin farklı bir isim altında otoriterizmi yaşatma çabalarıdır.

Anarşistler pek çok konuda önemli ölçülerde birbirinden ayrılan görüşlere sahiptirler. Anlaşmazlık olan en önemli konulardan birisi bireye karşı toplum sorusudur. Bireysel anarşistler bireyin özgürlüğüne asli önemi atfederken, anarko-komünistler (ve anarko-sendikalistler) genel toplumsal grubun faydası üstünde yoğunlaşırlar; mutualistler [karşılıklı] ise bu ikisi arasında bir konumdadırlar. İdeal anarşist toplumda, bireyler özgür isteklerini ve kendi kaderlerini tayin etme haklarının engellemeden adil bir şekilde karşılanacağını ümit ederler.

Ekoloji ve teknoloji konuları da anarşist hareket içinde tartışmalı konulardır. Klasik anarşizmin görüşleri, geleneksel Marksizm'in bilim ve akılcılığın yeri hakkındaki değerlendirmelerine benzerlikler göstermektedir. Modern anarşistlerin pek çoğu da teknolojinin içsel olarak ne iyi ne de kötü olduğunu söylerler, ama teknolojinin onu kullananlar ve ondan etkilenenlerin yararına en iyi şekilde hizmet edebilmesi için, toplumsal sorumluluk bağlamında yakından incelenmesi ve dikkatle uygulanması gereğine dikkat çekmektedirler. Bazı diğer günümüz anarşistleri ise teknoloji-karşıtı ve ekoloji-merkezli bir görüşü savunurlar; onlara göre anarşist toplum sadece teknolojik ilerlemenin durdurulması ve daha ilkel, yerleşmiş ve ekolojik olarak uyumlu yaşam biçimlerine dönülmesi ile başarılabilir.

Milliyetçilik konusu da yine diğer önemli bir konudur. Genel olarak anarşistler uluslararasılaşmanın savunucusudurlar (ya da buna milliyetsizlik de denilebilir); ve milliyetçilik ile vatanperverliği devletin insanları suni ayrımlara tabii tutarak, parçalayıp kendi gücünün arttırma çabasının bir ifadesi olarak görürler.

7. Pasifizm⁵³, Anarşizm ve Sivil İtaatsizlik

Sivil itaatsizliğin anarşizmle ilişkisi incelenirken, anarşizmin şiddete olan yaklaşımı üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü, anarşizmi şiddetten bağımsız düşünmemek ya da ayrılmaz parçalar olarak yorumlamak bu konuda karşımıza çıkmaktadır. Sivil itaatsizliğin öncüleri arasında sayılan Tolstoy'un bu konudaki yeri, sivil itaatsizliğin anarşizmle olan ilişkisini daha net olarak karşımıza çıkarmaktadır. Leo Tolstoy'un önde gelen simalarından biri olduğu pasifist kol, anarşizm içinde uzun süreden beri varolmaktadır. Bu kol için genellikle "**anarko-pasifizm**", "**şiddet-karşıtı anarşizm**" terimi de bazen kullanılmaktadır, ama bu kullanım doğru olmayan bir şekilde hareketin geri kalanının şiddet taraftarı olduğu anlamını ima etmesi açısından talihsiz bir kullanım olarak adlandırılmaktadır. Anarşizmin temel ülküleri ve argümanları verili iken, anarşizmin ve pasifizmin birliği şaşkıncı olmaz. Her şeyden öte, şiddet, ya da şiddet veya zarar tehdidi, bireysel özgürlüğe zarar veren temel araçlardır. Peter Marshall'ın belirttiği⁵⁴ gibi "anarşistlerin bireyin egemenliğine saygısı dikkate alınır, uzun dönemde şiddet değil, şiddet-karşıtlığı anarşist değerler tarafından ifade edilmektedir". Malatesta ise⁵⁵, "anarşizmin temel politik platformu şiddetin insan ilişkilerinden soyutlanmasıdır" derken daha açıktır.

Her ne kadar pek çok anarşist şiddeti reddederek pasifistlik taraftarı olduğunu belirtse de, genel olarak hareket özünde pasifist (her zaman şiddetin her türlüüne karşı olma anlamında) değildir. Aksine anarşizm, devletin organize şiddetine karşı olmakla beraber, tahakküm edenlerin uyguladığı şiddet ile tahakküme maruz kalanları arasındaki farka dikkat çeken anti-militarist bir harekettir. Bu da anarşist hareketin her zaman ordu teşkilatına ve kapitalist savaşa

⁵³ Pasifizmi "şiddetin her türlüüne karşı olma" anlamında cümle içinde kullanıyorum.

⁵⁴ C. Patemen, **Kardeşler Arası Toplumsal Sözleşme** (1993), çev. Aksu Bora, Sivil Toplum ve Devlet, der. John Keane. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.119-146.

⁵⁵ H. B. Kahraman, E.F. Keyman, A. Y. Sarıbay, **Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim**, İstanbul, 1999, Demokrasi Kitaplığı, Numune Matbaası.

karşı çıkmakta bu kadar zaman ve enerji harcarken, aynı zamanda tahakküme karşı silahlı mücadeleyi desteklemesi ve organize etmesini açıklar⁵⁶.

Şiddet-karşıtlığı sorununda, kaba şekilde tanımlanabilecek bir ilke olarak hareket bireyci ve toplumcu çizgilere ayırır. Bireyci anarşistlerin büyük bir kısmı, Karşılıklılar gibi toplumsal değişimin tamamen şiddet-karşıtı taktiklerini destekler. Ama Bireyci anarşizm tam anlamı ile pasifist olarak nitelendirilemez, pek çoğu saldırı karşısında kendini savunma temelinde şiddet fikrini destekler. Öte yandan, toplumcu anarşistlerin çoğu baskıcı gücü iktidardan uzaklaştırmak ve devletle kapitalist saldırıya direnmek için fiziksel güce sahip olmanın gerektiğini belirterek, devrimci şiddetin kullanımını desteklerler. (Malatesta'nın vurguladığı gibi şiddet "kendi başına şeytani olsa da ... bir kimsenin kendisini diğerlerinin şiddetine karşı korumak için kullandığı durumda kabul edilebilir" ve "köle her zaman geçerli bir savunma durumundadır ve sonuçta patrona, tahakküm edene karşı onun şiddet uygulaması ahlâki olarak her zaman kabul edilebilir". Bunun da ötesinde, Bakunin'in sözleriyle, toplumsal tahakküm "bireylerden ziyade şeylerin organizasyonlarından ve toplumsal konumlardan kaynaklandığı için" ve anarşist devrimin amacı ayrıcalıklı sınıfların varlığını sona erdirmek olduğu için --"bireyler olarak değil, sınıflar olarak"--, anarşistler insanlardan ziyade "acımasızca konumları ve şeyleri yok etmeyi" amaçlarlar .⁵⁷

Aslında şiddet sorunu anarşistlerin çoğu için göreceli olarak önemsizdir, bu nedenle onu yüceltmezler ve herhangi bir toplumsal mücadele ve devrim sırasında onun [kullanımının] asgari düzeyde tutulması gerektiğini savunurlar.

Böylece sivil itaatsizliğin anarşistlere çekici gelmesi bir açıklık kazanmış oluyor. Şiddet otoriter ve zorlayıcıdır, ve bu nedenle de onun kullanımı anarşist ilkelerle çelişkiye yol açar. Bu nedendir ki anarşistler Malatesta'nın⁵⁸ şu sözlerine katılacaklardır; "biz ilke olarak şiddete karşıyız ve bu nedenle de toplumsal mücadelenin mümkün olduğunca insancıl olmasını isteriz". Katı olarak pasifist

⁵⁶ M. A. Bonanno, a.g.e., s.2.

⁵⁷ B. R. Saltman, **The Social and Political Thought of Michael Bakunin**, Basım yeri ve yılı belirtilmemiş, s.121-122- 124.

⁵⁸ C. Patemen, a.g.e., s.89.

olmayan anarşistlerin hepsi olmasa da büyük bir kısmı, pasifist-anarşistlerin şiddetin sık sık, insanları yabancılaştırarak ve devlete hem anarşist hareketi hem de toplumsal değişim için oluşan halk hareketlerini bastırmak için bir mazeret yaratarak olumsuz olabileceği argümanına katılacaklardır. Tüm anarşistler radikal değişim için daha iyi yollar olan şiddet-dışı doğrudan eylemi ve sivil itaatsizliği desteklerler⁵⁹.

Toparlamak gerekirse saf-pasifist anarşistler oldukça azdır. Büyük bir kısmı şiddet kullanımını zorunlu bir kötülük olarak kabul eder ve kullanımının asgari düzeyde önermektedir. Tüm şiddeti **kurumsallaştıran** bir devrimin devleti yeni bir biçimde tekrar oluşturacağı fikrine katılır. Bu nedenle her ne kadar anarşistlerin çoğu pasifist olmasa da, pek çoğu kendini savunma dışında ki o durumda dahi bu asgari düzeyde tutulmalıdır şiddeti reddeder⁶⁰.

8. Direnme Hakkı Olarak Muhalefet

Bireylerin hak ve hürriyetlerini sınırlandıran ya da diğer bir ifadeyle yetkilerini kötüye kullanan siyasal bir iktidara karşı, hak ve hürriyetin korunması; tarihte çeşitli gerekçelerle açıklanmış ve bu konuda çok farklı tavır alma biçimleri geliştirilmiştir.⁶¹ İktidarın mutlak gücünü savunan ve bunu kabul eden pek çok görüşe rastlandığı gibi iktidarın sahip olduğu bu gücün sınırsız olmadığı yönündeki görüşlere de rastlanılmaktadır.

Yönetilenler, iktidarın ağır haksızlıklarına karşı çeşitli şekillerde muhalefet edebilirler. Devrime kadar sayılabilecek eylemler içerisinde, amacı ve yöntemi bakımından sivil itaatsizlik önemli ve özel bir kategori oluşturur.⁶² Direnme hakkı içinde sivil itaatsizliğin yerini ve fonksiyonunu anlayabilmek için önce “direnme” kavramının Batı terminolojisindeki yerini açıklamak gerekir. Batı dillerinde devrim, *revolution* kavramı ile karşılanırken, “direnme hakkı” için Latince’de *Jus Resistendi* ve İngilizce’de *Right of Resistance (Against Arbitrary Power and Oppression)*

⁵⁹ B. R. Saltman , a.g.e., s.79.

⁶⁰ B. R. Saltman , a.g.e., s.79.

⁶¹ Ş. Nişancı, a.g.e, s.23.

⁶² Ş. Nişancı, a.g.e., s.24.

deyimleri kullanılmaktadır.⁶³ İktidarın yönetilenlere karşı en temel değerleri ihlal etmesi durumunda yönetilenlere karşı bir hak olarak tanınan “direnme”, düzeni kökten değiştirmeyi amaçlayan “devrim”den oldukça farklıdır. Fakat direnme ve devrim arasında bir ilişkiden özetle bahsetmek gerekirse şiddete dayanan bir direnmede, direnmeyi devrimden ayıran çizgi de kaybolmaktadır ve böyle bir direnme başarılı da olursa devrimin yolunu açabilmektedir.

Bir muhalefet olarak direnmenin iktidarın anlayışına bağlı olarak, birey ve grupların baskı altında olması veya kısıtlanması durumlarında ortaya çıkabileceği, her zaman yeterli olmasa da söylenebilir. Meşruluğunu kaybeden iktidarların sadece baskıcı iktidar araçlarına dayanarak sonsuza kadar yönetilenlerinin itaatini sağladıkları şimdiye kadar görülmemiştir.⁶⁴

Nitelik bakımından direnme, organize ve kendiliğinden ya da sürekli ve kesintili şekillerde ortaya çıkabilir. Önemli sayıda bir grubun değerleri, çıkarları ve inançlarının tehlikeye düşmesi halinde meydana çıkması muhtemel olan organize ve sürekli direnme, siyasal düzene karşı daha ciddi bir tehlike oluşturur. Yönetenlerin, istikrarsızlıktan korunmak için, hemfikir olan çoğunluğun, güçlü alt gruplarının isteklerini asgari de olsa karşılaması gerekir.⁶⁵

Oldukça sistematize edilmiş böyle bir direnme yelpazesini pasif direnme ve aktif direnme olarak iki ana başlıkta toplamak mümkündür. İsyân ve ihtilal hareketleri olarak somutlaşan aktif direnme, kuvvete başvurarak sistemi temelinden yıkma hedefi güderken; tekil haksızlıklara karşı koyma yöntemi olan pasif direnme, barışçıl yolları takip eder. Pasif direnme, amaçlanan yolda sabırla hareket ettiği için daha arka planda yer alırken, bu yöntem, zaman içinde “sivil itaatsizlik” olarak yeniden fonksiyonellik kazanmıştır.

Devletin dışında bir hukukun varlığını kabul eden yaklaşımlara göre direnme sorunu, tamamen hukukun çerçevesi içinde ortaya çıkan bir sorundur. Direnme

⁶³ Ç.Yetkin, **Siyasal İktidara Karşı Direnme Hakkı ve Devrim**, Ankara, 1970, Toplum Yayınları, s.16.

⁶⁴ M.Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, İstanbul, 1998, Bilgi Yayınları, s.50.

⁶⁵ C. Freiderich, **Man and His Government**, United States of America, 1963, Mc Graw-Hill Book Company, s.635.

hakkını, özgürlüklerin korunmasında başvurulabilecek hukuksal yollardan biri olarak kabul eden yazarların başında Duguit gelir.

Duguit iktidarın objektif hak kurallarına uygun davranmasının ölçütü olarak iki koşulun gerçekleştirilmesini şart koşturmaktadır. Öncelikle söz konusu irade, herhangi bir sınıfın ve azınlığın yararına –genel ihtiyaçların tatminine engel olacak veya onu azaltacak- bir eylem yapmamalıdır. İkinci olarak da, bu irade devamlı olarak sosyal dayanışmayı geliştirme çabasında olmalıdır.⁶⁶

Hukukun amacını, genel yararın bireysel özgürlükleri dengelenmesi olarak açıklayan ve hatta bireysel özgürlüğü daha değerli kabul eden bireyci hukukun öncüleri de, adil ve meşru olmayan her kanuna karşı bir şeyler yapmaya herkesin doğal hakkı olduğunu ileri sürülmektedir.⁶⁷

Hukuk kavramını pozitif hukuk olarak ele alırsak, içeriği gereği direnme hakkının asla hukukileştirilemeyecek bir hak olmasına karşın içerik kazanmadan bazı hukuk metinlerinde yer aldığı görülmektedir ve bu yer alış ise bu hakkın “evcilleştirilmesi” olarak yorumlanmaktadır.⁶⁸

Pozitif hukuk ve direnme hakkı üzerine diğer bir görüş ise direnme hakkının pozitifleşme sürecinde burjuva sınıfının çıkarlarının belirleyici olduğu üzerindedir. Bu görüşe göre, direnme hakkını açıkça belirtmiş olan anayasaların tümü burjuva kökenlidir. Bununla birlikte yine bu görüşe göre, pozitif direnme hakkı, burjuva tarafından kurnazca bir strateji olarak sürdürülmüştür.⁶⁹

Direnme hakkının bir pozitif hukuk metninde ilk kez yer alışı olarak 1215 Magna Carta-Özgürlükler Bildirisi olduğu söylenebilir. Bu metinde direnme tek tek bireylere değil, başta soylular olmak üzere toplumun belli sınıflarına tanınmıştır. Bireyi bir değer olarak alıp direnme hakkını ona sunan ilk pozitif metin ise 1776

⁶⁶ G. R. Okandan, “Devletin İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Nokta-i Nazarlar”, **İ:Ü:H:F:M.**, C:XVII, S:1-2, s.22.

⁶⁷ T. Özbilgen, **Hukukta Meşruluk Meselesi**, İstanbul, 1960, s. 69-70.

⁶⁸ H. Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik Hakkı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık, 1997, s.159.

⁶⁹ Ç. Yetkin, **Siyasal İktidara Karşı Direnme ve Devrim**, Ankara, 1970, Toplum Yayınları, , s.96-97.

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi olmuştur.⁷⁰ Aynı şekilde, Fransa'da ilan edilen sırasıyla 1789, 1793 ve en son olarak 1945 tarihli evrensel insan hakları bildirisinde baskıya karşı direnme hakkında bahsedilmektedir⁷¹.

Muhalefet günümüzde farklı tarzlarda karşımıza çıkmaktadır. Sivil itaatsizlikte günümüzün önemli bir sivil toplum hareketi olarak muhalefet içinde yer almaktadır. Muhalefet içinde yer alan diğer kavramlardan farklı yönü ise sivil itaatsizliği oluşturan öğelerdir. Yasa dışı fakat aleni olması aynı zamanda şiddet karşıtı olması, yasaların tükendiği fakat haklı olduğuna inanılan bir alanda karşımıza çıkmasıdır.

---

⁷⁰ Ş. Nişancı, a.g.e., s.107.

⁷¹ Ş. Nişancı, a.g.e., s.121.

II. BÖLÜM: SİVİL İTAATSİZLİĞİ TANIMLAMA ÇERÇEVESİNDE BAŞVURULAN YAKLAŞIMLAR

1. Sivil İtaatsizlik ve Sivil Toplum

Sivil itaatsizlik, *“hukuk devleti idesinin içerdği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimi”*⁷² olarak tanımlanmaktadır.

Sivil itaatsizliğin en önemli özelliği haksız bir uygulamaya karşı bütün yasal yollar denendikten sonra girişilen yasadışı bir eylem olmasıdır. Bu yola ancak sonuç getirecek bütün yasal yollar denenip tüketildikten sonra başvurulur. Çünkü bu eylemler, genel olarak hukuk düzenine karşı değil, hukuk düzeni içerisinde var olan ya da ortaya çıkabilecek haksızlıklara ve hukuk düzeninin bozulması tehlikesine karşı bir araç olarak kullanılır. Bu açıdan sivil itaatsizlik eylemcisi var olan anayasal düzenin temel ilkelerine ya da toplumsal sözleşmeye esastan hiçbir itirazda bulunmaz, tersine, bu temel anlaşmanın ilkelerinin çiğnenmesinden duyduğu kaygıyı dile getirmek için bu yola başvurur. Bu anlamıyla sivil itaatsizlik, yasadışı ancak meşru bir eylemdir.⁷³ Bu durum, sivil itaatsizlik eylemcisinin, söz konusu yasadışı eylemiyle ortaya çıkacak politik ve hukuki sorumluluğu da üstlenmesini gerektirecektir.

Demokratik bir hukuk devleti Dworkin’e göre değişen koşullar altında yeniden kurulması, korunması, yenilenmesi gereken tamamlanmamış bir projedir. Bu nedenle meşruiyetini saf legaliteye dayandıramaz ve yurttaşlarından mutlak değil, sadece ilkesel bir itaat bekleyebilir⁷⁴. Dworkin, hükümetin ve politik birliğin meşruiyetini esas olarak kabul eden sivil itaatsizlik eylemcilerinin sorumluluktan kaçan kişiler yerine, tam tersine, yurttaş olarak üzerlerine düşen görevi yerine getirenler

⁷² H. Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, 2001, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi Yayınları.

⁷³ R. Dworkin, **Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği**, Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, İçinde Der., Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1997, s. 26.

⁷⁴ J. Habermas, a.g.e., s.78.

bireyler olarak kabul edilmeleri gerektiğini söylemektedir.⁷⁵

Saner bu açıdan, demokratik sistem içerisinde çoğunluğun kabul ettiği ve devlet için yaşamsal önemde olan bir yasayı bireysel olarak ihlal etme eyleminin meşruiyetini iki koşula bağlamaktadır. Bunlardan birincisi, yasanın bireyi mutlak sonuçları olan eylemlere zorlamasıdır. İkincisi ise çoğunluk demokrasisi içinde etnik kökeni, dini ya da dili farklı olan azınlıkların ya da belli özellikleri olan bölgelerin seslerini bastırma, bunlarla ilişkilerinde bir çoğunluk diktatörlüğüne dönüşme tehlikesinin ortaya çıkmasıdır⁷⁶.

Sivil itaatsizliğin sivil toplum kavramıyla ilişkisi, bir önceki bölümde ayrıntılı biçimde tartışıldığı biçimde tartışılmaz bir gerçekliktir. Sivil itaatsizlik sivil toplum içinde ve onun aracılığı ile mümkün olan bir muhalefet biçimidir. Sivil itaatsizlik kavramı sivil toplum kavramının temel çerçevesinin çizildiği 17.yy.'a kadar götürülebilir. 17.yy.'da ortaya atılan ve dinsel temellerinden koparılan doğal hukuk görüşüne dayandırılabilir. Doğal hukuk görüşü, insanın doğuştan birtakım haklara sahip olduğunu ve bu alana devletin karışmaması gerektiğini ileri sürmüştü, bunu temellendirmek için de “sosyal sözleşme” kavramına başvurmuştu. Sosyal sözleşme teorileri ise eşit durumda bulunan insanların bir sözleşme çerçevesinde bir araya gelerek toplumu ve devleti oluşturmaları esasına dayanmaktaydı. Bu çerçevede bireyler, devletin ortaya çıkışından sonra birbirlerinden ve devletten söz konusu anlaşma koşullarına uyulmasını istemek haklarına sahip olacaklardı.

Ne var ki “doğa durumu” ve “sosyal sözleşme” varsayımları rasyonel düşünce tarafından yetersiz bulunarak reddedilince dayanaksız kalan kişi haklarına yeni bir temel bulmak gerekmiştir. Bunu ise Fransız Devrimi'nden sonra gelişen “bireyci doktrin” adı verilen bir fikir akımı yapmaya çalışmıştır. Bireyci doktrin insan haklarını açıklamak için artık toplum sözleşmesi gibi

---

⁷⁵ R. Dworkin, a.g.e. s. 92.

⁷⁶ H. Saner, “Çöküş Süreci İçerisindeki Demokrasiler’de Direniş”, **Birikim** 1997, S:93/94, , s.192.

yapma hipotezlere başvurmasızın doğrudan doğruya insani ele almıştır.⁷⁷

Fransa’da Kurucu Meclis tarafından hazırlanan ve kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin ikinci maddesi, insanın doğal ve vazgeçilmez haklarından birisi olarak direnme hakkına yer vermiştir: “Her siyasal topluluğun amacı insanın doğal ve vazgeçilmez haklarının korunmasıdır. Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güven ve baskıya karşı direnme haklarıdır”.

4 Temmuz 1776’da, Amerikan Kongresi tarafından kabul edilen Amerikan Bağımsızlık Bildirisi yine doğal haklar felsefesine, insanlar arasındaki siyasal eşitlik, yasama, özgürlük ve mutluluk arama hakkına, yönetilenlerin onama ilkesine ve zorba bir yönetime karşı makul sınırlar içinde ayaklanma hakkına yer vermiştir.

1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ise 7. maddesinde “Herkesin, bu Bildirgeye aykırı her türlü ayrımcı işleme ve bu tür bir ayrımcılık için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit bir korunma hakkı vardır” derken daha örtülü bir biçimde yine direnme hakkını belirtmiştir.

Sivil toplumun temel özelliği devletten özerk, kendi dinamiklerine sahip, çoğulcu örgütlenmeler bütünü olmasıdır. Birey bu ortamda kendi kişiliğini kaybetmeksizin birtakım örgütlenmeler içerisinde girmekte, toplumsal gelişimin yönlendirilmesinin itici gücü sivil örgütlenmeler olmaktadır. Bu çerçevede sivil toplum için demokrasi kendi içerisinde ve devletle ilişkileri bakımından zorunlu koşulu oluşturmaktadır.

Sivil toplum demokratik bir hukuk devleti içerisinde yeşerebilir. Hukuk, genel anlamda, toplumda düzeni sağlayan ve uyulması zorunlu kurallar bütünüdür. Yasalar ise hukukun uygulanması bakımından kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. Sivil toplumun demokratik bir eksende devletle ilişkilerinde yasalar genel bir çerçeveyi çizmektedir. Sivil toplum, özelliği

---

⁷⁷ M. Kapanı, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, 1993, Yetkin Yayınları.

gereği söz konusu yasaların yerinde olup olmadığını denetleyebilecek güçtedir. Sivil toplumun sivil itaatsizlikle ilişkisi de bu noktada belirmektedir.

Siyasal iktidarın çıkardığı yasalar bazen sivil toplumun hak ve özgürlükleri bakımından kazanımlarını sınırlandırıcı veya kullanımını önleyici, gelişme yönünde yeni bir boyut kazandırması yerine daraltıcı yönde olabilmekte ve genel olarak demokratik anlayışa ters düşebilmektedir. Bu bakımdan söz konusu yasalara muhalefet etmek amacıyla, üçüncü kişilerin haklarına zarar vermeyen birtakım eylemler yapılabilmektedir. Bu durum ise sivil toplumun zaman zaman gösterdiği itaatsizlik eylemlerinin bir işareti olmaktadır.

2. Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Oluşturucu Öğeleri

Sivil itaatsizliğin bütün dünyanın gündemine girmesi ve bu konudaki tartışmaların yoğunlaşması, Thoreaucu yöntemlerin Gandhi tarafından başarılı bir şekilde uygulanmasından sonra olmuştur. Gandhi'nin giriştiği sivil itaatsizlik eylemleri, kısa sürede Hindistan'ın dört bir yanına yayılmıştır. Bu etkinin alanı giderek bütün dünyayı kuşatmıştır⁷⁸.

Amerika'da ırk ayrımı güden yasalara karşı, zencilerin, kendilerine ayrılan otobüslere binmemeleri, beyazların kiliselerinde topluca dua etmeleri en başarılı sivil itaatsizlik örneklerindedir. Bu mücadeleler sırasında ön planda olan kişi olarak ise Martin Luther King yer almaktadır. Amerika'nın Vietnam'a başlattığı sonrasındaki dönem, sivil itaatsizlik eylemlerinin en yoğun olarak görüldüğü yıllar olmuştur. Bu dönemde John Rawls'ın düşünceleri, yeni felsefi tartışmaları başlatmış, çeşitli düşünürlerin eleştiri ve değerlendirmeleri bunlara bir ivme kazandırmıştır.⁷⁹

Avrupa'da ise, nükleer silahlara karşı yapılan protestolar, sivil itaatsizlik eylemleri ve teorileri için bir başlangıç olmuştur. Bir örnek olarak burada Danimarka'yı değerlendirmek mümkün olabilir. Bu ülkede sivil itaatsizlik, ikinci dünya savaşı sırasında Nazi istilasına karşı kullanılmıştır. Nazi işgalciler,

⁷⁸ D. H. Thoreau, **Doğal Yaşam ve Başkaldırı**, 2001, s.52, çev.: Seda Çiftçi, İstanbul, Antoloji Yayınları.

⁷⁹ R. Dworkin, a.g.e. s. 138

Danimarka'da 1945 yılında Yahudileri ayırt edebilmek amacıyla onların giysilerine büyük bir yıldız işareti bulundurmalarını isteyen bir yasa çıkarttığı zaman, Danimarkalılar sırtlarında sarı yıldızlarla sokaklarda dolaşmışlar ve bu yasanın uygulanma imkanını ortadan kaldırmışlardır⁸⁰.

Avrupa'da, özellikle Almanya'da, 1970'li yılların ikinci yarısından beri protesto sahnesinin, oldukça zengin sivil itaatsizlik formlarıyla doldurulduğuna (Whyle inşaatlarının geçici işgali, Grohn de anti-atom köyü, vb. örnekleri) işaret eden Habermas, öğrenci hareketleri ile karşılaştırıldığında, bunları, ülkesindeki politik kültürün en olgun meyveleri olarak değerlendirmiştir.⁸¹

Thoreau'da bireyselliğe dayalı, vergilerin ödenmemesi ile sınırlı tutulan sivil itaatsizlik eylemleri, günümüzde çok değişik alanlarda ve şekillerde uygulanmaktadır. Yasaya karşı sivil itaatsizlik, son yıllarda dünyanın birçok bölgesinde kitlesel bir girişim haline gelmiştir. Demokratik hukuk devletlerinde gözlemlenen sivil itaatsizlik eylemleri, genellikle aşağıdaki tarzlarda ve konularda sıklıkla gerçekleşmektedir.⁸² Oturma, işgal, genel greve çağrı, siyasi ve genel amaçlı grevler, askerlik hizmetinden kaçınma propagandası, elektrik hesabını kısmen ödememe, askeri bölgeye ağaç dikme, yasak bölgelere girme, gemilerin yüklenmesini ve açılmasını engelleme, yasak alanlarda gösteri yapma, ağaçların kesilmesini engelleme, mezhep ayinlerinin engellenmesi, sivil savunma tatbikatlarında sığınaklara girilmesi, sığınmacıların saklanması, silah fabrikasına girme, tehlikeli yerlere trafik işareti koyma, yaya geçidi çizgileri çizme, atom enerjisi santrallerinin çitlerini sökme, kuralları aşırı bir şekilde uygulama (örneğin hizmeti yavaşlatmak ve haksızlığı daha açık gözler önüne serme), hukuki imkanlardan kitleler halinde yararlanma, idarenin taraf olduğu davalara idari hakimlerin bakmaması, korsan radyo yayınları vb.

Bu tür eylemlerin her cins, yaş ve meslektan kısaca her konumdan faili bulunmaktadır. Bunlar, ya kadınlar, işçiler, siyasi parti yanlıları, askeri ve sivil hizmet yükümlüleri, yüksek ve orta öğretim öğrencileri, elektrik su aboneleri,

⁸⁰ D. H. Thoreau a.g.e., s.50-52.

⁸¹ H. Ertürk, **Çevre Bilimlerine Giriş**, Bursa, 1996, Uludağ Üniversitesi Yayınları, s. 38.

⁸² J. Habermas, **Sivil İtaatsizlik**, çev., Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, Afa Yayınları, 1995, s. 14-17.

milletvekilleri, profesörler, hakimler, siyahlar, demiryolcular, muhabirler, yaşlılar, mezhep mensupları, gerek ferdi gerekse topluluk halinde davranan ve toplumun hemen her kesitinden gelen gerçek kişilerdir ya da,”Yuttaş Hakları Örgütü”, “Militarizme Karşı Direnme Grubu” vb. örgütlü eylem topluluklarıdır. Bu tür grupların sivil itaatsizlik eylemlerine yöneldikleri alanlar ile ilgili yapılan bir araştırma sonuçları şöyledir. Araştırma alanı Hollanda’da olup seçilen süre 1968-1981 tarihleri arasındaki zamanı kapsamaktadır.⁸³

1.Yapılış Tarzları, toplam 997 adet eylemden; işgaller (373 adet, %37), ablukalar (108 adet, %11), bina işgalleri (97 adet, %10), kamu düzenin bozmak (50 adet %6), boykotlar ve grevler (35 adet, %4), vergi vermekten kaçınma (16 adet, %2), sivil hizmetten kaçınma (13 adet, %1), diğerleri (288 adet, %29), bilinmeyenler (89 adet, %1)

2.Eylemin Konuları, toplam 832 eylemden; eğitim sorunlarıyla ilgili (167 eylem, %17), imar ve iskan sorunları ile ilgili (215 eylem, %29); iş hukuku alanındaki sorunlar (161 eylem, %16); sağlık kültür sorunları ile ilgili (63 eylem, %6); çevre/silahlanma konularına (81 eylem, %8)kamu düzeni/uyuşturucu ile ilgili (43 eylem, 54); uluslararası siyasal sorunlarla ilgili (36 eylem, %3); askeri hizmetlerle ilgili (66 eylem, %7). Bu eylemler savaşımlara, çeşitli biçimlerde ortaya çıkan adaletsizliklere ve şiddete karşı ortaya konulmaktadır.

3. Sivil İtaatsizliğin Teorik Tanım Çerçevesi

İngilizce “civil disobedience”, Almanca’da “ziviler ungehorsam” olarak ifade edilen bu olgu, Türkçe’de “sivil itaatsizlik” olarak karşılık bulmuştur.⁸⁴ Sivil itaatsizlik olarak dilimize aktarılan bu tanımlama, kazandığı anlam çerçevesi bakımından kullanıla geldiği dillerdeki anlamın çok gerisinde kalmamakla birlikte, elbette ki bu olgu için, tam bir karşılık da sayılmamaktadır.⁸⁵ Sivil itaatsizlik tamlamasının birinci kısmı olan “sivil” kavramının; daha önce ifade edildiği gibi, Türkçe’de, askeri olmayan, kaba güç kullanmayan ve hiçbir resmi ya da başka bir

⁸³ J. Habermas, a.g.e., s. 18-19.

⁸⁴ H. Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, 1194, Afa Yayınları, s.130.

⁸⁵ Ş. Nişancı, a.g.e., s.191.

makamdan özel güç almayan vs. gibi çağrışımları vardır. Tamlamanın ikinci kısmı, “itaatsiz” sözcüğü ise, Türkçe’de muhalif olmayı anlatan, söz dinlemez, boyun eğmez, buyruk altına girmez, dik başlı, asi, serkeş gibi anlamları karşılamaktadır.⁸⁶ Direniş, uymama, başkaldırma, karşı koyma gibi görece yeni ve somut olayları tanımlayan kavramlar yerine, “itaatsizlik” kavramının kullanımı oldukça yerinde bir seçim olmuştur. Bunların yanı sıra, “itaatsizlik” kavramı bugün bile anlam çerçevesi bakımından hiçbir zaman, “disobedience” sözcüğünün anlamdaşı sayılamaz. Batıda “disobedience”, demokratik değerlere ulaşılmasında anahtar bir rol üstlenmekle, sıcak, munis (evcil) bir hareket tarzı olarak kabul edilirken, bizde değerlere uygun hareket etmeyen kişilerin davranışları olarak kabul edilir; en küçük bir farklılık belirtisi bütünlüğü bozmaya yönelik bir girişim olarak algılanır. Kolektif bilinçteki böyle bir şartlanmanın doğal sonucu olarak, itaatsizliğin hiçbir çeşidine sempati ile bakılmaz. Kültürümüzde iyi yurttaşın ölçüsü itaattir ve uyumdan ayrılan her girişim, adı konmamış bir isyandır.⁸⁷

Genel olarak, sivil itaatsizlik tanımları, “dar”, “geniş” ve “yaygın-genel” tanım olmak üzere üç ayrı kümede toplanmaktadır.

3.1. Genel / Yaygın Tanım

“Bir kimse yasaya aykırı (illegal), kamuya açık (committed openly), şiddetsiz (nonviolently) ve vicdani (conscientiously) bir eyleme girişirse bir sivil itaatsizlik eylemi ortaya koymuş olur”⁸⁸ diyen Bedau, tipik bir genel sivil itaatsizlik tanımı yapmaktadır. Yazar böyle bir nitelikteki eylemin, haksız olduğu düşünülen bir kanunun işlenmesine kuvvetle engel olabileceğini kaydetmektedir. O, sivil itaatsizliğin doğrudan olabileceği gibi dolaylı bir eyleme de konu olabileceğine işaret etmektedir. Bir siyahın, ırk ayrımına göre kendisine ayrılan bölümde yemek yemeyi reddetmesi, birinci türden bir sivil itaatsizliğe; bir öğrenci grubunun bir askeri

⁸⁶ M. Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, 11.b., “itaat” maddesi.

⁸⁷ C. Oktay, **“Hum” Zamirinin Serencamı**, İstanbul, 1991, Bağlam Yayınları, , s. 13-15.

⁸⁸ H. A. Bedau, **Civil Disobedience and Personal Responsibility For Injustice**, New York, Champman and Hall, Inc, 1991, s.50.

kompleksi protesto etmek amacıyla bir törenin başlamasını önleme girişimi ise, ikinci türden bir sivil itaatsizlik kategorisine dahil edilebilir.⁸⁹

Genel/yaygın tanım teorisyenlerinin çoğu, dolaylı eylemleri sivil itaatsizlik kategorisi içinde düşünme eğilimindedir. Bedau'nun tanımına oldukça yakın olan John Rawls'un teorisi de, sivil itaatsizlik eyleminin olgunlaşması için protesto edilen yasanın doğrudan ihlal edilmesi zorunluluğunu getirmemektedir. Rawls'a göre, sivil itaatsizlik: "Yasaların ya da hükümet politikalarının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen, şiddete dayanmayan, vicdani ve fakat yasal olmayan politik bir eylemdir".⁹⁰

Belli ölçüde adil demokratik bir sistemde, yurttaşların, politik sorunları çözmeye kendilerine referans aldıkları ve anayasayı yorumlamakta ölçü kabul ettikleri kamusal bir adalet anlayışının mevcudiyetini veri olarak kabul eden Rawls, sivil itaatsizliği mümkün kılan şartları değerlendirirken pek çok teorisyen gibi toplumsal bir sözleşme kuramına gönderme yapmaktadır. Oldukça özgün bir sözleşme kuramından hareket eden Rawls'ın amacı, Bentham'dan⁹¹ beri siyasal liberalizmde egemen olan faydacılığa alternatif teşkil edebilecek sistematik bir teori ortaya koyabilmektedir. Rawls, bireylerin faydalarının azalması pahasına toplumun genel çıkarını maksimize eden faydacılığı eleştirmektedir. Faydacılık yaklaşımında, toplumun (çoğunluğun) mutluluğu için başkalarının mutluluğunu kurban etmek

⁸⁹ H. A. Bedau, a.g.e., s. 50-51.

⁹⁰ H. A. Bedau, a.g.e., s.52-53

⁹¹ (1718-1832) Yararcılık öğretisi ve "en çok sayıda insana en yüksek düzeyde mutluluk" ilkesiyle tanınan İngiliz hukuk, ahlâk, siyaset ve toplum felsefecisi.

Bentham 'ın demokrasi ve yararcılık anlayışına bağlı olarak geliştirdiği özgürlük anlayışı günümüzde "olumsuz özgürlük" diye adlandırılan özgürlüğe karşılık gelmektedir. Özgürlüğü "engellenen olmaması" olarak tanımlayan Bentham, bireyin engellenmediği oranda özgür olduğunu söyler.

Özgürlüğün doğal olduğunu ya da bireyin egemen olduğu a priori bir özgürlük alanının bulunduğunu yadsır. Bu özgürlük açıklamasıyla bağlantılı olarak Bentham hukuku da olumsuz olarak tanımlar.

Değer ölçütünü haz ve acının sağladığı göz önüne alınırsa Bentham için özgürlük haz verdiği için iyiye, sınırlandırılması acı verdiği için kötüdür. Devletin denetimi ne denli sınırlıysa birey o denli özgürdür.

Bir filozoftan çok bir hukuk ve siyaset eleştirisi olarak görülmesi gereken **Bentham** 'ın çok sayıdaki yapıtları arasında Blackstone'un reform karşıtı gelenekçi görüşlerin eleştirdiği yayımlanmış ilk yapıtı A Fragment on Government (**Yönetim Üzerine**, 1776); hukuksal, ahlâki ve toplumsal reformlara temel oluşturabilecek ussal ilkeler oluşturmaya çalıştığı başyapıtı sayılabilecek An Introduction to the Principles of Moral and Legislation (**Ahlâkın ve Yasamamın İlkelerine Giriş**, 1789), parlamento reformuna ilişkin demokratik önerilerini içeren A Catechism of Parliamentary Reform (**Parlamento Reformu İçin Bir Kılavuz**, 1817) ve ancak ilk cildini yayımlayabildiği Constitution Code (**Anayasa Hukuku**, 1830) başta gelir. Felsefe Sözlüğü – Bilim ve Sanat Yayınları)

rasyoneldir.⁹² Rawls ise, adaletin gerçekleşmesi için hakkı, “çıkar”a tercih etmektedir. Örneğin bir köle sahibinin kölelikten elde ettiği avantajlar ne olursa olsun, bu yararlar hiçbir şekilde köleliğin adaletsizliğini azaltmayacaktır.

Rawls’ın adalet teorisinde kısmen açık, kısmen de ima edilen şey şudur: Adil bir demokratik sistemde, vatandaşların kendi siyasal işlerini düzenlemelerine ve anayasayı yorumlamalarına ilişkin bir “kamu adaleti anlayışı” vardır. Gönüllü üyeliğin kabulü ile halk, adil bir hükümete ancak, “görünüşte” (prima facie) bir itaatle yükümlülük altında olacaktır.⁹³ Fakat en başta anayasal bir yönetim sisteminin ve toplumsal olarak kabul edilmiş bir adalet tasarımı olan adile yakın bir toplumsal yapının varlığı gerekmektedir. Rawls’a göre, itaatsizlik toplumun adalet duygusuna bir hitapsa, onu gerçek ve açık adaletsizlik durumları olarak düşünmek, en makul bir yol olarak gözükmektedir.⁹⁴ Örneğin, vergi kanunları açıkça temel eşitlik ilkesini ihlal etmek ya da kısmak için düzenlenmemişlerse normal olarak bunlar sivil itaatsizlikle protesto edilmemelidir.⁹⁵

Birçok sivil itaatsizlik eylemini aynı zamanda başkaldırma, devrim, ihtilal ve terör olarak nitelemek mümkündür. Sivil bir eylemin olmazsa olmaz koşulu, şiddetten arınmış olmaktır. Böyle bir eylemle yasa ihlal edilir ancak tam anlamıyla açıklık ve barışçılık, samimiyetin en büyük teminatıdır. Bu çerçevede sivil itaatsizlik, yasaya itaatin sınırlarında yer alan bir karşı çıkma (non-conformism) biçimidir, militan eylemlerden ve engellemelerden açıkça farklı, şiddete dayalı organize direnişlerden ise tümüyle uzaktır.

Çerçevesi bakımından Rawls’ın itaatsizlik teorisi üzerine kurulan başka bir genel/yaygın tanım da Habermas tarafından geliştirilmiştir. Bu tanım kısaca şöyledir: “Sivil itaatsizlik yalnızca kişiye özgü inanç ve çıkarların esas alınamayacağı ahlaki bir protestodur. Kural olarak önceden bildirilen, polis tarafından akışının hesaplanabilir olduğu, kamuya açık bir eylemdir; hukuk düzeninin bütününe olan

⁹² H. Beran, *The Consent Theory of Political Obligation*, New York, 1987, Croom Helm in Association with Methuen, Inc., s. 60-62.

⁹³ J. Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, 1971, Mass., The Belknap Press of Harvard U. Pree, s.302.

⁹⁴ J. Rawls, a.g.e., s. 60.

⁹⁵ J. Rawls, a.g.e., s. 65.

itaati etkilemeksizin tekil normların bilinçli olarak çiğnenmesinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır olmak gerekir. Norm ihlali semboliktir. Yürüklükte olan bir norm ya da hukuksal geçerlilik kazanmış bir politika hakkında yeniden görüşmelere ve istenç oluşumuna ortam yaratmak için bu tarzda bir protestoya girişilen fail, gayri meşru sayılan bir düzenlemenin etki alanı bakımından anayasal düzenin sunduğu gözden geçirme imkanlarının tüketilmiş olmasıyla yetinmeyecektir”.⁹⁶

Her iki düşünürün etkisi altında kalan Drier ise sivil itaatsizliği şöyle tanımlamaktadır. “Siyasi amaçlı girişilen, kamuya açık ve şiddetsiz bir şekilde yürütülen bir itaatsizlik eylemini sivil saymak gerekir”.⁹⁷ Buna göre sivil itaatsizlik bir düşünce ifadesidir. Bir eylemin sivillik niteliği kazanması için eyleme bazı sınırlamaların konulabileceğine ilişkin bir anlayış olmalıdır. Şöyle ki bir sivil itaatsizlikten söz edebilmek için ortada ağır bir haksızlık olmalı, seçilen araçlar başarı vaat etmeli, yasal yollar tüketilmeli ve üçüncü kişilerin hakları ve çıkarları ile temas mümkün mertebe kalmalıdır.

Dolaylı olarak gerçekleşen eylemler genel/yaygın tanım altında değerlendirilmektedir.

3.2. Dar Tanım

Genel/yaygın tanım öğelerine eylemin sonuçlarına katlanmaya hazır olmak tutumu eklenmek şartıyla dar tanıma ulaşılır. Tipik bir dar tanım şu şekildedir: “Sivil itaatsizlik, devlet gücünün, üçüncü kişilerce açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede haksızlık olarak algılanan eylemine karşı kaba güç kullanmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemidir. Bu eylem, bir siyasi-ahlaki motivasyondan kaynaklanır ve dikkatlice yürütülür, bir hukuk (kanun) ihlalinin içerir ve norm ihlalinin sonuçlarına katlanmaya hazır bir tutumu taşır”.⁹⁸

Dar tanımın en başta gelen temsilcilerinden Hannah Arendt’in sivil itaatsizlik teorisi, bir bakıma, yapılan sivil itaatsizlik tanımlarının eleştirisine dayanmaktadır. Bu çerçevede Arendt’in tezi şu şekildedir: “Bugün dünya çapında bir fenomen olarak

⁹⁶ J. Habermas, a.g.e., s. 34.

⁹⁷ J. Habermas, a.g.e., s.9.

⁹⁸ J. Habermas, a.g.e., s. 9-10.

görülmesine rağmen sivil itaatsizlik Amerika'ya özgüdür. Amerika'ya özgü kanun ve anayasa kavramının arkasındaki yegane ruh, aktif destek anlamındaki “aktif rıza” ve kamu çıkarları ve kamusal kaygı (ilgi) konularında halkın “sürekli katılımıdır”.⁹⁹ Amerika'da anayasanın otoritesi ve meşruiyeti, halk iktidarı ilkesine dayanır; otoritelere ve hükümete bahşedilen iktidar, sınırlı ve temsilidir.

Arendt'in buradaki amacı, sivil itaatsizliği Amerikan anayasacılığının temelini teşkil eden cumhuriyetçi siyasi kültür geleneklerine bağlamaktır. Bu gelenek, karşılıklı söylemler yoluyla çeşitli bağlar ve yükümlülükler kuran gönüllü ilişkilere dayalıdır.

Arendt'e göre sivil itaatsizlik, “Önemli sayıda bir vatandaş grubunun, normal değişim kanallarının artık işlemediğine veya şikayetlerin işletilemeyeceğine inandıklarında, ya da aksine, yasallığı ve anayasallığı ciddi şüphelerle açık bir hükümetin eylemlerine karşı uygulamaya koydukları bir eylem”¹⁰⁰ olarak tanımlanabilir.

Bu tanıma açmak gerekirse sivil itaatsizlik, hiçbir zaman tek bir bireyin tekil davranışı olarak ortaya çıkamaz. Sivil itaatsizlik savunucusu, ancak ve ancak bir grubun üyesi olarak eyleme girişebilir ve ancak bu özelliği ile etkili olabilir. Çünkü “bir tek bireyin sivil itaatsizliğinin önemli değişikliklere yol açması” düşünülemez.¹⁰¹ Kendisinin bireysel vicdanını yaralayan (ihlal eden) özel bir kanuna uymayı reddeden “vicdani retçi”nin aksine sivil itaatsiz, genellikle itiraz edilemeyen kanunları, diğer emir ve kuralları ya da idari (icrai) emirleri protesto etmek amacıyla ihlal işlemlerine girişir. “Biz sivil itaatsizlik diye bireylerin kamuoyu desteğine dayalı bir organize azınlığın üyeleri olan bireyler tarafından girişilen kolektif eylemlerle, sosyal hareketlerle ilgileniyoruz” diyen Arendt şöyle bir akıl yürütme sonucu bu yargıya vardığını ifade etmektedir. “Bu eylemler, bir diğeri ile yani ikinci

⁹⁹ J. Habermas, a.g.e., s. 192.

¹⁰⁰ A. Heller, F. Feher, **Postmodern Politik Durum**, Basım Yeri ve Tarihi Belirtilmemiş, s. 140.

¹⁰¹ H. Arendt, a.g.e., s. 55.

ve üçüncü bir kişiyle anlaşmadan kaynaklanır. Sivil itaatsizlik ortak bir çıkar grubunu oluşturan bir dizi insan tarafından uygulanırsa anlamlı olacaktır.”¹⁰²

Giderek ayrıntılara giren dar tanım Hans de With'e göre de şu özellikleri taşımaktadır:

- Sivil itaatsizlik yalnız ağır haksızlıklara karşı girişilen bir eylem olduğu için, evrensel olan ahlaki ve siyasi ilkeleri savunmayı amaçlamalıdır.
- Haksızlığın giderilmesi için bütün yasal yollar denenmiş olmalıdır.
- Protesto kaba güç kullanılmadan yapılmalı, girişilecek eylem yapılma tarzıyla birlikte önceden duyurulmalı ve bu eylem hakkaniyet çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.
- Sivil itaatsizliğe katılan kimse, daha başından beri, normun çiğnenmesinde öngörülen-zarar tazminatı, para cezası ve diğer cezalar gibi-yaptırımlara katlanmaya hazır olmalıdır.
- Sivil itaatsizlikte bulunmanın bir hak olmamasına rağmen, eylemcinin iyi niyeti ve genel yarar için buna girişiyor olması dikkate alınmalıdır.¹⁰³

3.3. Geniş Tanım

Genel olarak geniş tanım öğeleri; bir hukuk normunun bilinçli olarak çiğnenmesi eylemcinin özel bir türde motivasyonu eylemin kamuya açık olması ve – her geniş tanımda yer almasa bile- itaatsizliğin devrimsel olmayıp sisteme içkin bulunmasıdır. Dar bir tanımla sivil itaatsizlik, niteliksiz bir kanun ihlali sayılabilecek biçimde tarif edilmektedir. Sınırlayıcı birkaç ilkeyi dikkate alarak girişilen eylemleri, sivil itaatsizlik kategorisi içinde düşünmek, açıklayıcı olmamaktadır. Tanımlamanın

¹⁰² H. Arendt, a.g.e., s. 55.

¹⁰³ W. Hans, “Zum Stellenwert des Zivillen Ungehorsans in der Bundesrepublik”, b.y. Widerstandsrecht in der Demokratie. Pro Und Contra, Hazırlayanlar: Thomas MEYER, Susanne MILLER, Johano STRASSER, Köln-1984, s.91. vd. Aktaran Hayrettin ÖKÇESİZ, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Afa Yayınları, 1994, s. 112.

bir sınırlama olduğu yorumunu dikkate alırsak geniş tanımını aslında bir tanım olarak değerlendirmemek mümkündür.¹⁰⁴

4. Sivil İtaatsizliğin Unsurları

4.1. Kavram Öğeleri

Sivil itaatsizlik kavramının burada ele alacağımız öğeleri, daha önceki düşünsel ve toplumsal gelişimine ilişkin açıklamalarımızdan hareketle ifade ettiğimiz olgusal betimlemesinden çıkarılmaktadır. Buna göre sivil itaatsizlik şiddet içermeyen (ya da ancak amaçla orantılı ve ölçülü derecede şiddete yer verebilen), bir pozitif hukuk kuralını çiğnemiş bulunan ve amacının hukuk devleti ideallerine uygun düştüğü ve eylemcisinin çiğnediği kuralın yaptırımına katlanmaya hazır bulunduğu ve hep kamuya açık ve yönelik olarak gerçekleştirilen edimlerin oluşturduğu toplumsal, siyasi bir olgudur.¹⁰⁵ Bu öğeler şu halde kısaca yasaya aykırılık (illegality) şiddetsizlik kamuya açıklık hukuk devleti idesine dayalı bir siyasi-ahlaki güdülenme (motivasyon) ve çiğnenen pozitif hukuk normunun yaptırımına katılma ve katlanma tutumu olmaktadır.

4.2. Yasaya Aykırılık

Bir hukuk düzeninin, kendi normlarına aykırı edimleri hukuki yaptırımlara bağlamadan öylece bırakabileceği, hukuk normu tasarımıyla elbette temelde çelişecektir. Buna göre sivil itaatsizliğin yasallığı değil meşruiyeti daha çok sorgulanmaya değerdir. Ayrıca bu çerçevede diğer sosyal normların çiğnenmesini de bir sivil itaatsizlik olarak anlamamak gerekir.

Sivil itaatsizlik ediminin; 1) ya hukuk düzeninin yasaklayıcı bir kuralının kalıbına uyması, 2) ya da bununla birlikte ayrıca hukuka aykırılığının da gerçekleşmiş olması gerektiği ileri sürülmektedir. İlk niteleme tartışmayı pozitif hukuk alanında bırakırken, ikinci niteleme ilkini sivil itaatsizlik edimleri için zorunlu

¹⁰⁴ Geniş tanım temsilcileri olarak şu isimlere işaret edilmektedir. KELLNER M., "Democracy and Disobedience", by., Journal of Politics, 37 (1995), s. 889 v.d., ALLEN F., "Civil Disobedience and Legal Order", by. University of Cincinnati Law Review, 36 (1967), Part I, s. 13., G. Levine, J. Murphy, geniş bilgi için bkz. Hayrettin Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, 149 no'lu dipnot.

¹⁰⁵ N. Mert, "Sivil Toplum Tartışmaları", **Toplumbilim 1998**, Sayı:8, s.37-41.

sayarak hukuk etiği alanına kaydırmaktadır. Tartışma görülüyor ki, hukuki ya da ahlaki meşruluk düzeyinde ayrı ayrı sürdürülebilir. Yasallık sorunu ilgili hukuk dogmatiklerin teknik ilkeleriyle irdelenebilir ve sonuçta bu tür edimleri içleyen ya da dışlayan hukuk politikalarına yol gösterebilir. Ancak “yasaya uygun bir yasaya aykırılık”tan asla söz edilemez. Bu, yukarıda da değinildiği gibi hukukun kaldıramayacağı derecede ileri bir çelişkidir.

Sivil itaatsizlik en azından bir adet yasaklayıcı hukuk kuralını çiğnemiş olan bir edimdir. Buyuruların vb. çiğnenmesi de, yasaklayıcı hukuk kurallarına dönüşümleri olanaklı olduğu sürece bir sivil itaatsizliktir. Buna göre sivil itaatsizlik (ceza yasasının kuralları ya da disiplin kuralları gibi) dar anlamıyla yasaklayıcı kurallara karşı gelmekle ya da (vergi ödemekten kaçınma gibi) hukuken buyurulan bir edimi yerine getirmemekle gerçekleşebilir. Burada hemen şunu belirtmek gerekir: Çiğnenen hukuk kuralı ile protesto amacının örtüşmesi zorunlu değildir.¹⁰⁶

4.3. Şiddetsizlik

Grotius’a göre şiddet bir başkasının hakkını çiğnemedikçe meşrudur¹⁰⁷. Yani haksızlığın kaynağı değildir. Ona göre her insan kendi gücünün doğal hukukla temellendirilmiş bir alanına sahiptir: Böylece kaba gücün üç biçimi vardır: 1) Doğal hukukla güvence altına alınmış, pozitif hukukla hiçbir ilgisi bulunmayan özgür insanın bir özelliği olan, 2) Başka bir insanın hakları alanına sarkan ve bu nedenle hukuka aykırı olan, 3) Başka bir insanın tecavüzünü önleyen ve bu nedenle meşru olan şiddet... Üçüncü tarzda şiddet kullanma özgürlüğü yargılama kurumunun yerleşmesiyle sınırlanmıştır.

Sivil itaatsizlik şiddetsiz olmalıdır. Sivil itaatsiz, kendisine karşı şiddeti haklı kılacak ve çoğaltacak bir şiddet kullanımına giremez. Bu ortam sivil itaatsizlikten başka bütün öteki karşıtlıkların amacı olabilir fakat ikna edilmeye açık ve istekli

¹⁰⁶ Y.Ş. Anıl, **Sokrates Davası**, İstanbul, 1990, Ara Yayıncılık.

¹⁰⁶ N. Mert, a.g.e., s.42.

olarak karşıtların ikna edilmesine yönelindiği ve bunun için bir hukuk normunun çiğnenmesinin nihayet bir *ultima ratio* olarak görüldüğü ve buradaki içtenliğin de öngörülen yaptırımlara rıza ile gösterilmeye çalışıldığı sivil itaatsizliğin mantığının elbette bütünüyle dışında kalır. Bütün eylemler gibi sivil itaatsizlikte ister istemez fiziki güçten yararlanacaktır. Bu durum elbette değişimler yaratacaktır. Bu değişimleri sivil itaatsizliğin varlık nedeni ve amaçları bakımından “şiddetsizlik” olarak niteleyebilecek bir düzeyde sınırlamak zorunludur. Hukuk devletinde sivil itaatsizliğin ancak temel hakların ve özgürlüklerin korunması ve gerçekleştirilmesi için yapılabileceği ileri sürüldüğünde kullanılan fiziki güç ile üçüncü kişilerin, uğruna sivil itaatsizliğe girişilenden daha üstün bir temel hakkının ve özgürlüğünün çiğnenmesine izin verilemeyeceği mantıki bir zorunluluk olarak görünür. Örneğin, basın özgürlüğünü savunmak için bir hastanenin acil servisine giden tek ya da en kısa yolu oturma eylemiyle kesmek sivil itaatsizlik olamaz. Yaşamak hakkı bu hiyerarşide elbette daha üstte yer alacaktır. Devletin şiddeti nasıl ki özgürlük ve yasayla bağlı ise, sivil itaatsizliğin şiddeti de üçüncü kişilerin özgürlükleri ve temel hakları ile bağlıdır. Savunulan temel hakkın ve özgürlüğün çiğnenen haktan daha üstün olması zorunluluğu bu dengenin korunması gereğinin de bir sonucu olarak görülebilir.

Ayrıca haksız bir fiziki güç kullanımı olarak şiddetin sivil itaatsizlik edimlerinden dışlanması önemli bir nedeni de şiddetin asla sisteme ilişkin bir ifade tarzı olmayışıdır.

4.4. Kamuya Açıklık

Sivil itaatsizlik kavramının üzerinde en az tartışılan ögesi kamuya açıklıktır. Bu öge ayrıca bu tür protesto edimleri için kullanılır. Sivil itaatsizliği Latince bir sözcük olan “*protest*”-“*protestor*” (aleni olarak ifade etmek) ile ilişkilendirdiğimizde gizliliğin, ilkesel olarak bu kavramın kapsamında yer alamayacağını da söylemek gerekir. Sivil itaatsizlik bir çağrı işlevini üstlenmektedir. Mesajını, etkili olabileceğini hesapladığı araçlarla uygun bir iletişim kurarak muhatabına ulaştırmayı amaçlamaktadır. Bu yüzden vicdani nedenlerle itaatten kaçman ve çağrı işlevini taşımayan edimleri sivil itaatsizlik olarak görememekteyiz.

Habermas sivil itaatsizliğin ilke olarak önceden duyurulmuş ve böylece gelişiminin polis tarafından hesaplanabilir olması gerektiğini söylüyor¹⁰⁸. Buna karşın öylr sivil itaatsizlik edimleri olabilir ki, önceden duyurulmaları gerçekleşmelerini olanaksız kılar. Örneğin hayvan haklarını koruyanların denek hayvanlarını serbest bırakma eylemi, sığınmacıları saklama eylemi, kürtaj yapan hekimin bunda gizliliği gibi... Bu durumlarda dahi sonradan eylemi ve mesajını kamuya duyurmadan sivil itaatsizlik tamamlanmış, gerçekleşmiş sayılmaz. Yalnızca eylemin kendisini haber vermek yetmez, ayrıca eylemcilerin kendilerini hiçbir saklama ve gizlenme olmaksızın kamuya açmaları, açıklamalarını yapmaları gerekir. Böylece kişisel çıkarlara hizmet eden, adi suç niteliğindeki eylemlerden uzaklaşmış olacaktır. Çünkü sivil itaatsizliğin hedefi nihayet anlaşmazlık konusundaki tartışmayı, düşünce oluşturma sürecini yaygınlaştırıp yoğunlaştırmaktadır.¹⁰⁹

4.5. Hukuk Devleti İdesiyle Çelişmeyen Siyasal Ahlaksal Güdülenme

Hukuk devletinde sivil itaatsizlik edimi de, diğer bütün insan edimleri gibi elbette bir güdülenmeden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, hangi güdülenmeleri hukuk devletinde sivil itaatsizlik edimleri için temel sayacağımızı bilmemiz gerekmektedir. Direnme hakkını temellendirenlerin ve kişisel çıkar arayışlarının dışında kalan bir güdülenme tarzı ile ancak bu siyasal, toplumsal olguyu ayırabilir ve açıklayabiliriz. Aksi durumda direnme ve itaatsizlik olayları arasında bir sivil itaatsizlik kategorisi yapay ve verimsiz bir kavram olarak kalacaktır.

Kişisel çıkar arayışlarının ötesinde kamusal yarara ve hedeflere yönelik ve aleni bir protesto tarzı olmasıyla sivil itaatsizlik siyasi bir özelliktir. Ahlaki olmasının nedeni ise içerisinde gerçekleştiği toplumun değer tasarımlarına dayanarak kamuya ve siyasi karar organlarına çağrıda bulunmasıdır.

Rawls sivil itaatsizliğin hedefinin olabildiğince, başka haksızlıkların önlenmesini engellemek olduğunu söylemektedir¹¹⁰. Bu haksızlıklar arasında özellikle herkes için eşit özgürlük ve adil bir fırsat eşitliği ilkelerinin çiğnenmesini

¹⁰⁸ J. Habermas, a.g.e., s.45.

¹⁰⁹ W. Harding, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul 1991, basım yeri belirtilmemiş, s.29.

¹¹⁰ H. Ökçesiz, a.g.e., s.78.

örnek göstermektedir. Sivil itaatsizlik eylemi ağır bir haksızlığa, ağır bir adaletsizliğe karşı protesto olmalıdır.¹¹¹

4.6. Çiğnenen Pozitif Hukuk Normunun Yaptırımına Katılma Ve Katlanma Tutumu

Sivil itaatsizliğin tanımlarına nadiren giren fakat hep özel bir ilgiyle ele alınan kavramsal bir ögesi itaatsizin, çiğnediği hukuk kuralının yaptırımını göze alma, katlanma ve katılma içerikli tutumdur. Sivil itaatsizlikle ilk karşılaştığımızda bu özelliği bizi onu diğer direniş eylemlerinden ayırmamıza ve yeni bir olgu olarak tanımamıza zorlar. Ancak bu olgusal saptamaya rağmen sivil itaatsizin, ediminin yaptırımını kabullenmesinin bir kavram ögesi olarak görülmesi konusunda bir uzlaşma yoktur.

Sisteme ve hukukuna bağlılık, itaatsizlik ediminin bu sistem içerisinde tabi olması gereken yaptırımına katılma bu nedenle somut yaptırım tarzını göze alma ve ona katlanma ile kanıtlanmaktadır. Demek ki, sivil itaatsiz önce “hukuk normu”nun sistem içerisindeki mantığını onaylamaktadır: “Yaptırım” adildir. Çağrıda bulunduğu kamuoyuna ve siyasi karar organlarına, sistemi sorgulamadığı, onun temel değerlerine ve bunlar üzerinde kurulu hukuk düzenine ve mantığına katıldığı, hatta protestosunu onlar adına gerçekleştirdiği mesajını vermektedir. Sistem adına somut bir politika, bir norm çiğnenerek eleştiriliyorsa ve normu çiğneyenler o sistemin önemli bir taşı niteliğinde olan norm-yaptırım ilişkisi kendileri için reddediyorlarsa çağrılarını elbette yeterince inandırıcı olmayacaktır. Sivil itaatsizliğin amaçladığı iletişimde kanıtsal ve psikolojik bir taktik olarak ele alınan bu yaptırıma katılma tutumunu örneğin Gandhi eylemlerini daha dramatize etmek, daha çok sempatiyle beslemek için kullanmıştır.

Bunun dışında, kamuoyuna açıklık, kamusal yarara yönelmişlik ve çağrısallık öğeleri sivil itaatsizi devlet gücünün takibinde zaten kesinlikle ele verdirecektir. Şu halde sisteme içkin çağrının içeriğinin kamuoyunca rasyonel değerlendirilmesi

---

¹¹¹ J. Rawls, **A Theory of Justice**, Cambridge 1971 s.401.

yanında itaatsizin, yasaya aykırılığın sonuçlarını aldığı göze alındığının görülüyor olması eylemin içtenliğine kamuoyunun dikkatini bir kez daha çekiyor olacaktır.¹¹²

5. Sivil İtaatsizliği Tanımlama Çerçevesinde Başvurulan Yaklaşımlar

5.1. Psiko-Sosyal Temeller (Adalet Özlemi)

Genel olarak, parti ve çıkar grupları tarafından yürütülen örgütlü muhalefet, büyük ölçüde ekonomik çıkarlara, sosyo-ekonomik etkenlere dolayısıyla sınıf yapısına dayanırken; esas olarak bireysel planda yürütülen bir muhalefet türü olan sivil itaatsizlikte psikolojik faktörlerin ön plana çıktığı iddia edilmektedir. Bu çerçevede insanların, başkaları tarafından yönetilmeye katlanamamalarının önemli bir psikolojik faktör olduğu inkar edilemez; ancak siyasal iktidarın işlem ve eylemlerinin, birey vicdanında yerleşen “adalet” duygusunu zedelemesi en başat psikolojik faktör olarak ele alınabilir.

Siyasal düzlemde adalet, statükoya yönelik teorilere ve eylemlere dayanak noktası olabileceği gibi adaletsizlik ya da bu yöndeki kuvvetli inanç, direnme teorilerinin ve pratiklerinin gelişmesine yol açabilir. Diğer bir deyişle, adalet itaatin sağlam bir kaynağı olabileceği gibi, adaletsizlik de itaatsizlik eylemlerini tahrik edip, bu yoldaki çeşitli teşebbüslerin meşrulaştırıcı gücü haline gelebilir. Şöyle bir farkı hemen belirtmek gerekir. Bir toplumsal-siyasal örgütlenme düzeninin gereklerine itaat etmenin kaynağı olarak adaletin haklılaştırıcı gücü, adaletsizlik iddiasının itaatsizlik hareketlerindeki meşrulaştırıcı gücü yanında sönük kalır. Çünkü adaletsizliği tanımlama, adaletin nasıl gerçekleştirileceğini ortaya koymaktan her zaman için daha kolaydır.¹¹³

Sivil itaatsizlik eylemi, ani ve spontane bir eylem olmadığı için yoğun bir zihinsel hazırlık gerektirir. Eylemci, bir yandan haksızlığın boyutlarını fark etme, diğer yandan da buna karşı yumuşak ve ikna edici metotları benimsemiş çelişkisiz olumlu bir yönde içselleştirmekte ve çözmektedir.

¹¹² H.D. Thoreau, **Haksız Yönetime Karşı**, İstanbul, 1968, Cumhuriyet Kitap Yayınları, s.23.

¹¹³ Ş. NİŞANCI, a.g.e., s.153

Sivil itaatsizlik ve özgürlük arasındaki ilişkide, “farkında olma” ilk adımdır.¹¹⁴ İnsan, ancak kendisini belirleyen doğal, psikolojik, çevresel faktörlerin farkına varıp, onlar karşısında tutum almasıyla; beğenip beğenmemesi ve onları değiştirmeye kalkmasıyla özgürlük yolunda bir adım atabilir. Genel olarak her itaatsizlik ön bir bilinçlenmeyi şart koşar. İtaatsizlik, amaç ve içerik değiştirip saldırganlık biçimine dönüşebilir, böyle bir değişime paralel olarak özelliğini kaybeder. Sivil itaatsizliği olumlu bir değeri yerleştirmek niyetinden hareketle anarşizm ve onun versiyonlarından ayırmak gerekir. Sivil itaatsizlikte belirleyici olan bilinçtir.¹¹⁵

5.2. Felsefi Temeller

Olgusal ve düşünsel olarak sivil itaatsizlik geleneği, bütün insanlık tarihi içinde zayıf bir eğilim olmuştur. Halk yığınları, diktatörler, tiranlar, krallar tarafından yönetilirken, normal görünüm katlanılmaz olduğu düşünülse de egemen gücün suiistimallerini sineye çekmek olacaktı. Bunun sebebi, “otoriteye sahip düzenin, her ne olursa olsun düzensizlikten iyi sayılmasında”¹¹⁶ aranmalıydı.

Sivil itaatsizliğin felsefi temellerini, Hristiyanlık teolojisine dayandırarak açıklayan tezler varsa da bunların inandırıcılık dayanağı yoktur.¹¹⁷ Doğal hukukun bir parçası olarak sivil itaatsizliğin izleri, vicdanın keşfettiğini daima kanundan üstün tutan Cıçero, Augustinus ve Thomas Aquinas çizgisinde aranabilir. Yine de, ne Cıçero ve ne de diğerleri, yöneticilerin kanunlarına gelmeyi, otoriteyi fertlere terk etmeyi uygun bulmuşlardır. Skolastik dönemlerde ise itaatsizlikten daha çok bireylerin otoriteye itaat yükümlülüğü vurgulanmaya başlanmış, XVII. Yüzyıldan itibaren ise ilgili literatür, genellikle, fertlere, sivil itaatsizlikten daha da fazlasını bir hak olarak tanımıştır. David Hume, iktidarını yozlaştıran yöneticiye karşı devrimi bir hak olarak kabul etmektedir. Pasif itaat ve devrim düşünceleri muhtelif zaman ve mekanlarda işlenmiş, birbirini gölgede bıraktıkları dönemler olmuş, dikkat çeken bir eylem biçimi olarak sivil itaatsizlik, ancak XIX. yüzyılda, düşünceleri sivil

¹¹⁴ A. Camus, **Başkaldıran İnsan**, 3.b., Çev., Tahsin Yücel, İstanbul: V Yayınları, 1990, s.11.

¹¹⁵ A. Camus, a.g.e., s. 12-13.

¹¹⁶ The Learning Compaany Inc, **Compton's Encylopedia online**, v.2.0., Internet.

¹¹⁷ B. Davidson, www.searchingtogether.org Internet. Bkz. s. 24.

itaatsizliğin öncüleri arasında detaylı olarak verilen, David Thoreau ile birlikte yeniden gün yüzüne çıkmıştır.¹¹⁸

5.3. Etik (Ahlaki) Temeller

Yasaya ahlaki itaat sorumluluğu, bireyin yasayı onaylamış olması, yani yasanın egemenliği altındaki insanların yabancı bir iradeye değil, kendi iradelerine itaat ettikleri kabulüne dayandırılır. Diğer bir deyişle ahlaklılık, “herkesin aynı zamanda kendi efendisi ve kölesi olması ve kamunun esenliği için çalışan yurttaşla kendi mutluluğu arasında varolduğu kabul edilen özgün bir çatışma ve gerilimin içselleştirilmesinde kendisini gösterir.”¹¹⁹

Sivil itaatsizliğin, etik (ahlak) zemini, Kant’ın ahlak anlayışına dayanır.¹²⁰ Sivil itaatsizlerin giriştikleri eylemleri savunmada bu ahlak anlayışı daima bir referans olmuştur. Vatandaşların siyasal yükümlülüklerini, rızadan daha çok ahlaki (moral) nedenlerle açıklayan Kant’a göre, insanlar, ancak kendi ahlaksal kapasitelerini geliştirebildikleri bir devlete itaat yükümlülüğü altındadırlar.¹²¹ Kant’ın ahlak anlayışı, her yerde ve her zaman neyi yapmamız gerektiğini içerir. Bilinçsiz bir “yapma”nın karşısında, “isteme” bir bilinç ve irade işidir.

İnsanın amacını, toplum makinesinin kusursuz işleyen bir çarkı olmak keyfiyetiyle açıklayan Aristocu gelenek karşısında; Kantçı ahlak (erdem)tan doğan sivil itaatsizlik, bireyin kendi iç tutarlılığı ile, onun bir toplum üyesi olması çelişkisinde –bugünkü dilde ifade etmek gerekirse, ahlak ile politika arasındaki çelişki- ahlakın yanında yer alma iradesidir. Kant, iyi vatandaştan ziyade, iyi insanın yanındadır.

6. Sivil İtaatsizliğin Hukuk Etiği Açısından Meşruluk Alanları

¹¹⁸ E. Haag , **Political Violence and Civil Disobedience**, London, 1972: Harper and row, Publishers.

¹¹⁹ M. T. Özcan, **Etik Değerlendirme ve Sosyo-Etik Grup Yargısı**, İstanbul, 1995, Hukuk Sosyolojisi ve Felsefe Arşivi, Haz., Hayrettin Ökçesiz, , Afa Yayınları, , s.148.

¹²⁰ Karl Popper, **Açık Toplum ve Düşmanları**, C:1,2.b., çev., Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1989, s.178.

¹²¹ I. Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, 2.b., Çev., İonna Kucuradi, metni gözden geçiren, Abdullah Kaygı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 1995, s.14.

Demokratik rejimlerde sivil itaatsizliğin meşruluk sorunu daha çok hukuk etiği alanında yer almaktadır. Burada, sivil itaatsizliği hukuk etiği açısından ele alan üç yaklaşıma yer verilecektir. Bu yaklaşımlar; “Doğal Hukuk”, “Sözleşme Kuramı”, “Yararcılık Yaklaşımı”dır.

6.1. Doğal Hukuk

Sivil itaatsizliğin temellendirildiği önemli bağlamlardan biri doğal hukuk düşüncesidir. Doğal hukuk yaklaşımı tek bir kavramı içermediği gibi tersine geniş bir yelpazedir. Ortaçağda belli bir süre tanrısal hukuka eş anlamlı olarak kabul edilen doğal hukuk, 12.yy.dan itibaren Avrupa’da hem devletin hem de kilisenin egemenliğini desteklemek amacıyla yönelik olarak yorumlanmıştır.

Yaklaşık iki bin beş yıldan beri tartışılan doğal hukukun, aynı zamanda hukukun, iki ana sorunsalı vardır: Bunlardan ilki “insan doğası”dır. Daha geniş bir ifadeyle şöyle bir soru sorulabilir: İnsanın doğasından ya da daha genel olarak doğadan çıkarılabilen ve bunlara göre pozitif hukukun doğruluğu üzerinde yargıya götürebilecek ölçütler var mıdır? İkincisi, gerçeklik sorunsalıdır: Eğer bu ölçütlerin varlığını kabul ediyorsak, bunlar her türlü pozitif hukuku belirlemesi gereken aracısız olarak geçerli hukuk kuralları mıdır? Yoksa burada her çağda yasak koyucu tarafından yürürlükteki hukuk içine sokulması zorunlu bir ideal hukuk savı mı söz konusudur? İlk soruya olumlu yanıt vermekle doğal hukuk felsefesi başlar. İnsan doğasının araştırılması, bizi temelde şu iki karşıtlığa götürür: İnsanın öz-niteliği akılda mıdır yoksa istençte midir? İnsanı insan yapan temel özelliği akılda bulan rasyonalist bakış açısı doğal hukukun değişmez, zamana bağlı olmayan, ideal bir akılsal düzen içinde oluştuğunu ileri sürer. Doğal hukukun diğer ana yönü, istenççi, *voluntarist* tutumudur.

Doğal hukukun iki önemli işlevine özellikle direnme ve sivil itaatsizlik olguları karşısında taşıdıkları anlam bakımından değinildiğinde; doğal hukuk insanların birlikte yaşama düzeninin; insani, pozitif, konmuş hukukun sınırlanmasına ya da meşrulaştırılmasına yaramaktadır. Bununla birlikte, Kaufmanın’ın hukukun özü olarak nitelediği haksızlığa karşı direnme doğal hukukun sınırlandırıcı işlevi

içinde yer almaktadır¹²². Direnme böyle bir temel haktr. Örnek olarak, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin başlangıcında sürekli temel hakların ve özgürlüklerin eşliğinde dile getirilen direnme, pozitif üstü temel bir hak olarak görülebilir.

Sivil itaatsizlik bir "küçük direnme hakkı" olarak direnme hakkında birçok noktada ayrılmaktadır. Tamamen ortak buldukları nokta ise, Kaufmanın'ın da belirttiği gibi hukukun özü olmak özelliğidir¹²³.

Hayrettin Ökçesiz'in belirttiği gibi, haksızlık karşısında direnme hakkının kişinin en başta gelen bir temel hakkı olduğunu söylemekle sivil itaatsizliğin asıl sorununu çözmüş olmayız¹²⁴. Sorun bu yaklaşımda yer aldığı gibi, haksız olduğu ileri sürülen devlet eyleminin veya işleminin kamuca tanınabilir olup olmadığıdır.

6.2. Sözleşme Kuramı

Sözleşme motifi Yeniçağın sözleşme kuramına dayalı devlet ve hukuk felsefesinden çok öncelere sofistlere kadar uzanır. Sözleşme de bir doğal hukuk ürünüdür ve bir hukuk kuralıyla anlam kazanır. Doğal hukukun, meşrulaştırıcı ve sınırlandırıcı işlevleri, sözleşme kuramı için de geçerlidir. Bu işlevleri, sözleşmenin üç aşamasının sonunda işler duruma gelir. Birinci aşamaya göre, sözleşmeden önce taraflar böyle bir sözleşmeyi yapıp yapmamakta serbesttir. Kendi özgür iradelerine dayanarak bir uzlaşmaya varmaktadırlar. İkinci olarak, sözleşmenin içeriğinde yer alan haklar ve görevler karşılıklı olma özelliğini ifade eder. Üçüncü olarak, sözleşme tanımlandıktan sonra artık taraflar ona uymakla hukuken yükümlü olurlar. Uymadıkları zaman yaptırımla karşılaşılır.

John Rawls, sivil itaatsizliğin sözleşme kuramına göre etik sorunsalına çalışmalarında yer vermiştir. O'na göre Toplum sözleşmesinin temel öğeleri durumunda olan iki ana ilke şu şekildedir: 1) eşit özgürlük ilkesi, 2) en kötü konumda olanın en büyük oranda gözetilmesi ile, adil bir fırsat eşitliği ilkelerine bölünen fark ilkesi. Sivil itaatsizliğin sözleşme kuramından türetilmiş bu haklılık

¹²² Rawls, a.g.e., ss. 89-91.

¹²³ A. Hanberger, "Policy and Program Evaluation, Civil Society, and Democracy", **American Journal of Evaluation**, Vol. 22, No.2, p.211-228.

¹²⁴ H. Ökçesiz, a.g.e., s. 96-101.

alanına Rawls iki meşruluk koşulu daha getirmektedir¹²⁵: 1) sivil itaatsizliğe en son çare olarak başvurulabilir.

6.3. Yararcı Yaklaşım

İnsan eylemlerinin kalitesini, yarar ölçütüne göre ve sonuçta sağladıkları yarar bakımından değerlendiren öğretilere yararcılık denmektedir. “Faydacı hukuk teorisi”ne göre, hukukun gerçek görevi toplumda en fazla mutluluğu sağlamaktır. Buna göre amaç, en çok sayıda insanın en büyük mutluluğudur.¹²⁶

Şiddetsizlik, alenilik, yasal yolların tüketilmiş olması gibi bir sivil itaatsizlik edimini meşrulaştıran nedenler çıkış noktalarına göre değişkenlik gösterirken, yararcıların sivil itaatsizliğe bakışları olaydan olaya değişmemektedir.

Yararcı bir meşruluk modeli, ölçüt niteliğindeki şu sorunun yanıtını gerekli kılmaktadır: “Hukuk barışının sivil itaatsizlik ile kısa süreli bozulması, yararı en üst düzeye çıkarmak ölçütüne göre –itaatsizlik edimiyle yönelinen hedeflerin gerçekleştirilmesiyle- ulaşılabileceği düşünülen bir uzun vadeli genel toplumsal ilerlemeyle mi karşılaştırılarak değerlendiriliyor?” Bu ölçüt yararcılığın sivil itaatsizlik için etik meşruluk tasarımında zayıf bulunduğu noktaların ortaya çıkmasında yardımcı olmaktadır.

7. Demokratik Bir Sistemde Sivil İtaatsizliğin Meşruiyeti

Demokratik sistemlerde sivil itaatsizliğin anayasal bir hak olduğu gerekçesiyle yola çıkıldığında bu kavramın meşruluk düzeyi üzerinde de tartışmalar kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İnsanın yaşam koşulları içinde haksızlığa uğrayabileceği, iktidarların her zaman çözüm üretemeyebilecekleri gerçeği ve “demokratik” olarak nitelenen bu sistemlerde hakların buldukları zemin tartışma konusu olmaktadır.

7.1. Olumsuz Görüşler ve Dayandıkları Gerekçeler

¹²⁵ J. Rawls, a.g.e., s.52.

¹²⁶ J. Rawls, a.g.e., s.56.

7.1.1. Genel Özgürlük ve Ahlakilik

Bu yaklaşım, insanın özgürlüğünün ancak toplum içinde mümkün olduğu ve ortak yaşam koşullarının belirlenmesinde her bireyin doğrudan katılımının mümkün olmadığı ve bu nedenle “temsil”in zorunlu olduğu fikrinden yola çıkar. Bir arada yaşamının temeli ise tüm bireylerin bağlayıcı olan kararlara itaati ile gerçekleşebilir.

¹²⁷

7.1.2. Nesnel Süreçler ve Azınlık Hakları

Bu yaklaşım içinde azınlık haklarına güvence sağlayan bir demokraside, sivil itaatsizliğin asla meşrulaştırılmayacağı görüşü yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle, bir demokraside, azınlık hakları korunduğu sürece kanuna uymama sorunu yaşanmaz. Bir itaatsizliğin gerçekleşmesi, ancak demokratik süreçlerin tanınmadığı, azınlık haklarının korunmadığı, yani “özgürlüğün” bulunmadığı totaliter rejimlerde meşru sayılabilir.¹²⁸

7.2 Olumlu Görüş ve Değerlendirmeler

7.2.1. Çoğunluk Kurulna Ahlaksal İşlerlik Kazandırma

Demokrasinin ruhu gereği, çoğunluğun düşüncesinin azınlık düşüncesine ahlaksal bir üstünlüğü yoktur, olmamalıdır. Demokrasiyi anlamlı kılan, onun bir sivil kültür ve ılımlı bir kamusal yaşama daha çok hizmet etmesidir. Sivil bir kültürü mümkün kılacak olan kamusal bir hayatın öğeleri varsa, siyasal yükümlülük anlamlı olabilmektedir.

Mevcut hakkaniyet kuralları gözetilerek alınsa da kararlar, hiç kimsenin planladığı ve arzu etmediği kadar haksızlığa yol açabilmektedir. Sadece zamanın değişmesi bile bu sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Sivil itaatsizlik eylemlerine girişen bir azınlık grup bir kararın kendileri için ne denli hayati bir öneme sahip olduğunu, onlar için nasıl bir baskı oluşturduğunu,

¹²⁷ R. Dahlt, **Demokrasi Eleştirileri**, çev., Levent Köker, Ankara, 1993, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, s.111.

¹²⁸ R. Dahlt, a.g.e., s.96.

çoğunluğa gösterme imkanı bulabilmektedir. Bu durumda, teorik olarak herkese eşit oy hakkı vererek sağlanmaya çalışılan uzlaşma, çoğunlukla sivil itaatsizlikle kendisini gösteren “yoğunluğun” da dikkate alınmasıyla, daha etkin olarak sağlanabilecektir.¹²⁹

7.2.2. Demokrasinin Yaşamsal Paradokslarının Aşılması

Bu anlayış çerçevesinde iktidarın, mevcut kurumları işletmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek haksız uygulamalara karşı tavır alma yöntemlerinden biri olarak sivil itaatsizlik meşru bir zeminde karşımıza çıkmaktadır.

Diğer yandan, demokrasilerin çöküş yeniden doğuş ve çürüme dönemleri olabilir. Böyle bir bozulmaya karşı kurumsallaşmış araçlar, parlamenter kontrolün yanında politikanın aleniliği ve mahkemelerin bağımsızlığıdır. Ancak bu karşı araçların kendiliklerinden harekete geçmelerinin hiçbir garantisi yoktur.¹³⁰

Sivil itaatsizliğin, en başta demokrasinin bu paradoksunun aşılmasında önemli bir rol üstleneceğini hesaba katmak yanlış olmaz.

---

¹²⁹ P. Singer, **Disobedience as A Plea Reconsideration**, Hugo Adam Bedau, New York, 1991, Chapman and Hall, Inc., s. 122-123.

¹³⁰ H. Saner , a.g.e., s. 98.

III. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM, MUHALEFET VE SİVİL İTAATSIZLIK

1. Türkiye’de Sivil Toplum, Muhalefet ve Sivil İtaatsizlik

Türkiye’de sivil toplum tartışmalarının, özellikle 1980’lerden itibaren yoğunlaştığı söylenebilir. Bunun nedenlerinden biri küresel düzeyde uluslar arası ilişkilerin artmasıyla, dünyadaki tartışmaların ülkemizde de yankı bulmasıdır. Fakat asıl önemli neden, ülkemizde ilk örnekleri 1940’lı yıllarda görülen, ancak 1980’li yıllardan sonra büyük bir gelişim gösteren sivil toplum örgütlerinin sosyal yaşamda ve kamusal alanda etkili olmaya başlamasıdır.

Gerçekten de 1980 öncesi varlığı ya da yokluğu çok dikkati çekmeyen sivil toplum örgütlerinin sayısı bu dönemde büyük bir artış göstermiş ve 12 Eylül Anayasası’nın ortaya koyduğu yasaların, toplumda genel olarak hak ve özgürlükleri kısıtlaması sonucunda, farklı kesimler, siyasal ve kültürel içerikli istemlerini dile getirebilecekleri yer olarak sivil toplum örgütlerine yönelmişlerdir. Bu durumun doğal sonucu uzun zamandır az sayıda sosyal bilimci dışında ülkemizde neredeyse hiç kimsenin dikkatini çekmeyen “sivil toplum” kavramının son yıllarda birdenbire farklı çevrelerden çok sayıda kişinin ilgisini çekmeye başlamış olmasıdır¹³¹. Ancak, günümüzde sayıları oldukça fazla olan sivil toplum örgütlerinin çeşitli çıkar grupları tarafından özsel amaçlarının dışında kullanılmaları konuya ilişkin ciddi tartışmaların yaşanmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, aydın kesimin sivil toplum örgütlerinin işlevlerinin neler olması gerektiği, sivil bir toplumun hangi özelliklere sahip olduğu ve bu özelliklerin üzerinde inşa edilebileceği koşulların Türkiye’de ne derecede var olduğu gibi konular üzerinde herhangi bir uzlaşma sağlayamamış olması, tartışmaların boyutlarını bir kat daha artırmaktadır. Öyle ki, neredeyse her kesim kendi politik iklimine özgü bir sivil toplum anlayışı ileri sürmekte ve bunun, en gerçekçi yaklaşım

¹³¹ Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin sayısı, 1994 yılında altmış bin olarak ifade edilmektedir. Bu sayının günümüzde çok daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin ve bu örgütlere üye olanların sayısının Batıyla karşılaştırıldığında oldukça az olduğu göze çarpmaktadır. KALAYCIOĞLU, Ersin. (1998), “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Sistem”, iç. **Küreselleşme Sivil toplum ve İslam**. (Der. E.F. Keyman ve A.Y. Sarıbay), Ankara: Vadi Yay., 111-135.

olduğunu savunmaktadır.

Türkiye’de sivil toplum konusunda yaşanan bu karmaşanın arka planında yatan neden, daha çok Türkiye’nin Doğu tipi-merkeziyetçi bir devlet geleneğine sahip olması¹³² ve Batı’da Aydınlanma’dan beri sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan gelişmeleri izlemeye atık davranmamasıdır. Batı entelektüel alanında da aynı konuda tartışmalar devam etmektedir. Ancak, Batı’da Aristoteles’e kadar geri götürülebilecek olan sivil toplum anlayışı¹³³, bu konuda çalışan düşünürlerce, özellikle 17. ve 18. yüzyıldan itibaren geliştirilmiş, teorik temelleri ortaya konmuş ve burjuva sınıfının Batı Avrupa ülkelerindeki tarihi gelişme biçimleri çerçevesinde oluşturulmuş bulunduğundan, tartışmalar Türkiye’dekilerden oldukça farklı bir görünüm sergilemektedir¹³⁴. Bu bağlamda Türkiye’deki sivil toplum anlayışında eksik olan Batı’da çoktan oluşturulmuş bulunan teorik temeller ve taklit edilmesi mümkün olmayan bir ilişkiler bütünlüğüdür. Ülkemizde gerek teorik eksikliğin giderilmesi için bazı önemli çalışmalar yapılmış olması,¹³⁵ gerekse Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devam eden Batı tipi bir toplum modeli yaratma girişimleri¹³⁶ sorunun çözümünde yeterli olmamıştır. Bununla birlikte 12 Eylül askeri darbesinden olumsuz yönde etkilenen hemen herkesin, hangi siyasal çevreden olursa olsun, sivil toplum taraftarı haline gelmesi ve sivil toplum kavramını olumlu olarak değerlendirmesi ve sivil toplum kavramını olumlu olarak değerlendirmesiyle beraber farklı biçimlerde anlamlandırması, durumu daha karmaşık hale getirmektedir.

Türkiye’de 1983 seçimleriyle sona eren askeri yönetim döneminin ardından, sivil toplum örgütleri, bireyi devlet karşısında koruyacak

¹³² Ernest Gellner, genel olarak Müslüman ülkelerde devletin güçsüz bir niteliğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Metin Heper (1985 ve 1992) ise Türkiye’nin Doğu’ndan farklı olarak “güçlü devlet”in sivil toplumun oluşmasını engellediğini ileri sürmektedir. HEPER, Metin, (1985), **The State Tradition In Turkey**. Walkington: The Eathen Press.

¹³³ Sivil toplum kavramının ilk olarak Aristoteles tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir. Aristoteles’in politike koinonai dediği, yurttaşların, kentlilerin politeslerin oluşturduğu politik devler düzenidir; sivil toplum düzenidir ve üyeleri, kent devletinin yurttaşlarıdır. Bu kullanımında sivil toplum devlet ile eş anlamlıdır.

¹³⁴ İ. Doğan, , **Sivil Toplum: Ondan Bizde de Var**, İstanbul, 2000, Sistem Yay., s.20-40.

¹³⁵ Bu konuda yapılan çalışmalara örnek olarak bkz. (1997), **Merhaba Sivil Toplum**, (Der. Taciser Ulaş), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yay. Ve (1998), Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul: T.E. ve T.T.V. Yay., vd.

¹³⁶ L. Karaman, “Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış”, **Türkiye Günü**, 1990 Sayı: 10, s.4-22.

mekanizmalar olarak değerlendirilmiştir. Böylece sivil toplum kavramına sihirli bir anlam yüklenmiş ve günlük dilde “askeri yönetimden arınmış toplum biçimi”ni adlandırmada kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁷ Bunun sonucunda, sivil toplum kavramının dile getirdiği toplumsal siyasal gerçekliğinden daha çok, kendisi önemsenmiş ve “sivil toplumculuk” olarak niteleyebileceğimiz siyasal bir tutum ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, bugün Türkiye’de sivil toplum kavramının tarihsel kökenine bağlı olarak bir medenîlik anlayışıyla, Batı Avrupa’nın toplumsal tarihinde çok önemli bir aşamayla ya da tarih felsefesi alanında bir tartışmayla ilgisi kalmamıştır. Öyle ki, sivil toplum kavramı daha çok bir takım sembolleri ifade etmeye yaramakta ve özgün anlamından uzaklaşmaktadır¹³⁸.

Günümüzde sivil toplum kavramı, kendiliğinden veya iradi olarak örgütlenmiş toplulukları adlandırmada kullanılmaktadır. Yine sivil toplum, devletin dışında bir alan olarak ele alınmakta ve devletin etkinlik alanının, denetiminin ve baskısının toplum üyeleri üzerinde belirleyici olmadığı toplum üyelerinin militarizm ve devletin zorbalığını hissetmedikleri toplum tipini ifade etmek üzere değerlendirilmektedir. Bunlarla birlikte bazı zamanlarda sivil toplum devlet ile birey/aile arasındaki ara alan, müzakere ve birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştiği bir alan olarak tanımlanmaktadır¹³⁹. Sivil toplum kavramına ilişkin bu farklı görüşler, genel olarak kavramın siyasal veya askerî toplum kavramlarının karşıtı gibi kullanılmasını ya da devletin zıddı bir şey olarak ele alınmasını beraberinde getirmektedir¹⁴⁰. Hatta sivil toplum kavramı bazen, demokratik toplum, liberal toplum ya da açık toplum gibi kavramların yerine kullanılmaktadır¹⁴¹.

Kendiliğinden ve iradi olarak örgütlenmiş toplulukları ifade eden sivil

¹³⁷ H. Ercan, a.g.e., s.16-17.

¹³⁸ Ş. Mardin, “Sivil Toplum”, İstanbul, Basım Yeri Belirtilmemiş, 1997, s. 9-19.

¹³⁹ H. Ercan, “Antonio Gramsci ve Sivil Toplum”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000

¹⁴⁰ A. S. Akat, **Sivil Toplum ve Ekonomi**, iç. Sivil Toplum. Der. Y. Fincancı, İstanbul: TÜSES Yayınları 1991 s.57-72.

¹⁴¹ BALİ, Rıfat N. (2000), “Sivil Toplum Hareketinin İki Zaafı: İşadamları ve Elitizm”, **Birikim**. Sayı: 130, s.33-42.

toplum ve örgütleri, ülkemizde, her zaman kendiliğinden ve iradi olarak ortaya çıkmamışlardır. İlk örnekleri 1940'lı yıllarda görülen bu örgütlerin başlangıçta devlet tarafından teşekkül ettirildiği bilinmektedir¹⁴². Kaldı ki, bu örgütler günümüzde de tam olarak devletten bağımsız olarak kurulamamakta ve faaliyet gösterememektedirler¹⁴³.

Bu bakış açısına göre devlet bir baskı mekanizmasıdır. Devletin dışında kalan alan ise baskılardan uzak, özgür bir alandır. Dolayısıyla, sivil toplum, devlete alternatif, özgürleştirici bir potansiyeli içinde barındırmaktadır. Aslında bu, 1968'lerden sonra Doğu Avrupa'da rejim muhaliflerinin sivil toplumu sonsuz bir özgürlükler alanı olarak görmelerinin bizdeki yansımından başka bir şey değildir¹⁴⁴. Ancak, sivil toplumu bu şekilde ele almak, toplumdaki tek baskı unsurunun devlet olduğu yolundaki bir yargıyı kabullenmektir. Oysa, kapitalist ilişkilerin küreselleşme süreciyle bütün dünyada hızla yükseldiği ve bütün yaşam alanlarına nüfuz ettiği günümüzde, ekonomi, çok daha büyük bir baskı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁵. Kaldı ki sanayi toplumlarında iktidar ilişkilerini ekonomiden bağımsız olarak düşünmek, olası değildir. Bu nedenle sivil topluma ilişkin söz konusu yargıyı benimsemek, klasik liberal ekonomi anlayışının pazar ekonomisinin işleyişini toplumun doğal işleyişi olarak görmesinin tekrarından başka bir şey değildir¹⁴⁶. Ülkemizde Özal döneminden itibaren sivil toplum anlayışına daha fazla bir yönelim olmuştur.¹⁴⁷ Bu eğilimin ardında yatan neden, bu şekilde tanımlanan sivil toplum anlayışı çerçevesinde devletin kendi piyasa ekonomisi anlayışını gündeme taşımak istemesidir. Onlara göre devlet hantaldır ve bundan dolayı ekonomik kalkınmanın ön koşulu olarak gördükleri özelleştirme programlarını kısa sürede gerçekleştirememektedir. Bu yüzden bir an önce devletin ekonomik etki alanı daraltılmalı, müdahaleleri

¹⁴² Ocak 2002 Çalışma Bakanlığı verilerine göre 1.892.493 üyesi bulunan Türk-İş Sendikasının ve çeşitli meslek birliklerinin devlet eliyle kurulması örnek olarak verilebilir.

¹⁴³ ÇARALAN, İhsan. (1999), "Sivil Toplum Örgütleri Ne Kadar Sivil?", **Evrensel Kültür**. Sayı: 94, s.31-33.

¹⁴⁴ MERT, Nuray. (1998), "Sivil Toplum Tartışmaları", **Toplumbilim**. Sayı: 8, s.37-41.

¹⁴⁵ IMF yetkilileri sık sık ülkemizi ziyaret ederek rapor hazırlamakta ve hükümetleri izleyecekleri politikalar konusunda yönlendirmekte ve hatta zorlamaktadır. Yine iç piyasaya hakim olan özel sermaye sahiplerinin de hükümete kendi beklentileri doğrultusunda etki ettiği bilinmektedir.

¹⁴⁶ ERDOĞAN TOSUN, Gülgün. (2000), "Sivil Toplum Örgütleri İçinde Katılım ve Demokrasi", **Birikim**. Sayı: 130, s.52-60.

¹⁴⁷ BECKMAN, a.g.e., ss. 7.

sınırlandırılmalı ve bireysel teşebbüsler teşvik edilmelidir¹⁴⁸. Görüldüğü gibi; böyle bir yaklaşım, ekonomik alanın iktidar ilişkilerinin ve bunların baskı işlevlerinin göz ardı edilmesini temsil etmektedir. Baskılardan arınmaya hizmet edeceği düşünülen sivil toplum, benzer türden baskıların oluşmasında kullanılacaktır. Bunun önüne geçmek içinse kavramı “liberal gündeme daha az bağlı olacak ve daha karmaşık ve liberal olmayan gerçekleri de düzenleme yeterliliğine sahip olacak şekilde genişletmemiz gerekir”¹⁴⁹.

Sivil toplumun devlete alternatif, özgürleştirici bir potansiyeli içinde barındırdığını savunan liberalistler bu anlayışlarında yalnız değildirler. Özellikle postmodernizm tartışmaları çerçevesinde gündeme getirilen, yerelliklerin/ özgünlüklerin muhafaza edilmesi gerektiği görüşünün postmodernist savunucuları sivil toplum konusunda liberalistlerin yanında yer almaktadırlar. Gerçekten de postmodernizmi savunanların dile getirdikleri sivil toplum anlayışı neredeyse liberallistlerle aynıdır. Ancak onlar bu anlayışı ekonomik alana ilişkin beklentilerinden dolayı değil, birey ve grupların kendi yerel/özgün değerlerini koruyarak devam ettirebilecekleri bir alana ihtiyaç duyduklarını düşündükleri için olumlamaktadırlar. Bu bakış açısına göre, modern toplumlarda akılcı- hukuksal ilkeler doğrultusunda oluşturulmuş kamusal alan, insanı kendine yabancılaştırmaktadır. Bu toplum tipinde, insanların kendi değerlerini koruyup devam ettirebilecekleri tek alan, sivil toplum alanıdır. Böylelikle sivil toplum, devlet alanının dışında kalan bir alana işaret etmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda modern devletin değerlerine karşı alternatif değer sistemleri geliştiren, birey ve grupların özerklik, bağımsızlık ve farklılıklarına işaret eden bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁰. Sivil topluma ilişkin bu değerlendirme, farklı çevreler tarafından benimsenmektedir. Bununla birlikte özellikle yeni muhafazakâr yaklaşımların, bu bakış açısının en önde gelen temsilcileri

¹⁴⁸ TÛSİA, GİAD, TOBB, MESS, TÛGİAD, TESEV, TOSAV ve TEGEV gibi sivil toplum örgütlerinin bu anlayışa hizmet ettiği bildirilebilir. BALİ, Rıfat N. (2000), “Sivil Toplum Hareketinin İki Zaafı: İşadamları ve Elitizm”, **Birikim**. Sayı: 130, s.33-42.

¹⁴⁹ BECKMAN, a.g.e., ss. 19.

¹⁵⁰ DAHRENDORF, Ralf. (1991), “**Sivil Toplumla Birleşilebilir mi?**” (Çev. Tahir Balkan), *New Perspectives Quarterly*. C.1-2, , s.72-74.

oldukları bildirilebilir¹⁵¹. Gerçekten de son zamanlarda sayıları hızla artan ve gelişen cemaatçi örgütlerin, bu yaklaşım taraftarlarınca desteklendikleri görülmektedir. Ancak, devletin baskısından uzak kalmak ve özgünlükleri yaşatmak adına kurulan bu örgütlerin sivil bir toplum oluşturmaya ne derece hizmet ettikleri tartışmalıdır.

Sivil toplumu, bu şekilde, devletin dışında kalan bir alan olarak ele alanlar, onu siyasal alanın dışına yerleştirmekte ve hatta siyasal alanın karşıtı olarak değerlendirmektedirler. Sivil toplumun siyasal eleştiri potansiyelini dışlayan bu yaklaşım, devletin baskısına karşı toplumda sivil bir demokratik inisiyatifin bulunduğu varsayımına dayanmaktadır¹⁵². Bu bakış, her şeyden önce Türkiye’de siyasete ilişkin kavramların temellendirmelerinde ve irdelenmelerinde yaşanan eksiklikler ve 1980 sonrası ekonomik liberalizmin yükselmesiyle ilintilidir¹⁵³. Ancak dikkat çekici olan, ekonomik liberalizm ya da postmodernizm adına sivil toplumculuk yapanların, bunu “demokratlık” olarak ifade etmeleridir.

Sivil toplumu, bazı liberal veya muhafazakâr gruplar gibi siyasal toplumun karşıtı olarak ele alanların en önde gelenlerinden biri İslamcılardır. Modern toplumsal yaşam biçimiyle ve özellikle devletin “laiklik” ilkesiyle hiç de barışık olmayan bu kesim, özde dini ilkelerin kamusal alanda hakim olmasını istemektedir. Sivil toplumun böyle devlet dışında yer alan ve onun etkilerinden uzak olmayı hedefleyen bir alan olarak sunulması, mevcut siyasal sistemin İslamcı karşıtlarının bu anlayışa giderek daha çok sahip çıkmalarına neden olmuştur. Ancak, İslamiyetin sivil toplum anlayışı ile ne derece uyumlu olduğu konusunda henüz bir uzlaşma sağlanabilmiş değildir. Bu konuda iki farklı

¹⁵¹ ERÖZDEN, Ozan. (1997), “STK’lar ve Hukuki Çerçeve de Yenilik Talepleri Üzerine Notlar”, iç. Merhaba Sivil Toplum.(Der. Taciser Ulaş), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yay., s.13-22.

¹⁵² Refahiyol hükümeti döneminde (1996), Türk-İş. TESK, TİSK, TOBB ve DİSK’in bir araya gelerek “sivil inisiyatif”i oluşturması, bu bakış açısının ürünüdür.

¹⁵³ KÜÇÜKÖMER, İdris. (1994), **Sivil Toplum Yazıları**. İstanbul: Bağlam Yay. MARBY, Tristan J. (1998), “Modernization, nationalism and Islam: An examination of Ernest Gellner's writings on Muslim...”, iç. Ethic&Racial Studies. Vol. 21, p.64-85.

yaklaşımın bulunduğu bildirilebilir¹⁵⁴. Bunlardan ilki, İslamiyetin, cemaatçi bir yapıya sahip olduğu üzerinde durarak, birey özerkliğini yok saydığını ve alternatif bir devlet hegemonyasına yöneldiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle İslamcı örgütler, kesinlikle sivil toplumun bir üyesi olamaz. Diğeri ise Türkiye’de, İslamcı grupların, liberalist bakış açısıyla gelişen bireycilik anlayışı ve piyasa ekonomisi koşullarına ayak uydurmaya başladıklarını iddia etmektedir. Buna göre İslamcı gruplar, sistemle uyum sağlamaya ve onun etkin bir üyesi olmaya başlamışlardır. Dolayısıyla İslamiyet, sivil toplum anlayışıyla barışık durumdadır¹⁵⁵. Böyle bir ikilem, aslında daha çok İslamcı hareket içinde, cemaatçilik ile bireycilik arasında süre giden çekişmeyle ve ulusal düzeyde hangisinin galip geleceğiyle ilgilidir¹⁵⁶. Türkiye’de, mevcut durumda, radikal İslamcı grupların henüz siyasal düzeni yıkıp yerine yenisini kuracak kadar taraftara sahip olmadığı bilinmektedir. Ancak yine de bu hareketin, çalışmalarına üstü kapalı da olsa devam edeceği ve “demokratik Cumhuriyet düzeni”ni yıkmak için, demokrasinin kendi olanaklarından yararlanmaktan çekinmeyecekleri iddia edilmektedir. Bu nedenle her ne kadar son dönemde İslamın demokrasi ve sivil toplumla uyumlu hale getirilmesine yönelik arayışlar ağırlık kazansa da¹⁵⁷ İslamcı örgütlerin çok sesliliğe hizmet ettikleri yolundaki söylemleri daha uzun süre kuşkuyla karşılanmaya devam edeceğe benzetilmektedir.

Sivil toplumun, liberal ekonomi taraftarları, yeni muhafazakârlar ve İslamcılar, 80 sonrası yeni toplumsal hareketler içinde karşımıza çıkan neo-liberaler, kadınlar, etnik gruplar-Kürtler vb., mezhepsel gruplar-Aleviler vb., eşcinseller tarafından devletin etkinlik alanının, denetiminin ve baskısının toplum üyeleri üzerinde belirleyici olmadığı, toplum üyelerinin militarizm ve devletin zorbalığını hissetmedikleri toplum tipini ifade etmek üzere değerlendirilmesi yanında, onu

¹⁵⁴ KUKATHAS, Chandar. (1998), “İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum”, (Çev. M.B. Seçilmişoğlu ve E. Köktaş), **Türkiye Günlüğü**. Sayı: 53, s.57-67.

¹⁵⁵ ÖZDALGA, Elisabeth. (1998), “**Sivil Toplum ve Düşmanları**”, (Çev. Ahmet Fethi), iç. Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası. (Der. E. Özdalga ve S. Persson), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.97-111.

¹⁵⁶ Özdalga’nın deyimiyle “bizzat İslami hareket içinde cemaatçilik ile bireycilik arasında bir halat çekme oyunu sürüp gidiyor. Onların örgütlerini, sivil toplum yapısına uygunsuz diye mahkum etmenin yanlış olmasının önemli bir nedeni....budur” (1992:102)

¹⁵⁷ KUÇURADİ, İonna. (1998), “**Sivil Toplum Kuruluşları-Kavramlar**”, iç. Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları. İstanbul: T. E. ve T. T. V. Yay., s.24-31.

yaşanabilir bir demokrasi düzeyine ulaşmanın önkoşulu olarak ele alan görüşler de bulunmaktadır.¹⁵⁸ Bu görüşte sivil toplum, devlet ile birey/aile arasındaki ara alan -müzakere ve birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştiği bir alan- olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir anlayışta sivil toplum, devletten ayrı ama onunla özerk bir ilişki içinde bulunan, kendi özerk çıkarlarının korunması ve yayılması adına kurulmuş örgütlerden oluşmaktadır. Bu bakış açısında devlet ile toplum arasındaki aracı örgütler olarak sivil toplumun en temel işlevi, kişilerin kendi özgür iradeleriyle ortaya koydukları bu alanın demokratikleşmeye ne derece hizmet ettiklerinde yatmaktadır.

Bu bakış açısının temsilcilerinden bazıları, ekonomik alanın bu ara örgütlenmelere dahil edilmesi gerektiği görüşünü savunan liberalistlerden oluşmaktadır. Ancak onların bu tavrı, hiç samimi görünmemektedir. Çünkü, piyasa ekonomisi işin içine girince, kişisel menfaatler ön plana çıkmakta, sermaye sahipleri dışındaki kitlelerin istek ve beklentileri geri plana atılmakta, hatta onların oluşturduğu örgütler daha az önemli ya da sistem düşmanı örgütler olarak değerlendirilmektedir¹⁵⁹. Öyle ki, bir takım örgütler demokratik kaygıyla kurulmuş olsalar bile liberal anlayışın doğasına uygun olarak kısa zamanda özgün amaçlarından uzaklaşmakta ve ekonomik çıkarları peşinde koşmaktadırlar. Aynı bakış açısının diğer temsilcileri ise ekonomik alanın bu ara örgütlenmelerin dışında bırakılması gerektiğini savunan gruplardır. Böyle bir yaklaşımda devlet ile birey/aile arasındaki aracı kurumların demokratikleşmeye hizmet edebilmeleri için öncelikle kendi içlerinde katılım ve demokrasi pratiklerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Sivil toplum örgütleri sadece kendi içlerinde zorlama olmaksızın bir müzakere ve birleşme ortamı oluşturduktan sonra devletle ya da diğer örgütlerle aynı süreci başlatabileceklerdir¹⁶⁰.

Sivil toplumu “askeri toplum”un karşıtı olarak ele almak da büyük sakıncalar doğurmaktadır. Bu söylem belki Batı burjuva toplumsal yapısıyla

¹⁵⁸ HEPER, Metin. (1992) “**The Strong State and Democracy: The Turkish Case in Comparative and Historical Perspective**”, iç. Democracy And Modernity. S.N. Eisenstadt, Leiden (Der.), E.S. Brill.

¹⁵⁹ BELGE, Murat. (1989), **Sosyalizm Türkiye ve Gelecek**. İstanbul: Belge Yay.s.78.

¹⁶⁰ GÖLE, Nilüfer. (1998), “**Yurtdışı İlişkilere Kuramsal Bir Bakış**”, iç. Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları. İstanbul: T. E. ve T. T.V. Yay., s.114-120.

uyumlu olabilir. Ancak Türkiye’de siyasal sivilliğin oluşturulmasında ve demokrasi anlayışının hayata geçirilmesinde askeri kurumların oynadığı rol göz önünde bulundurulduğunda¹⁶¹ böyle keskin bir karşıtıktan bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir.

Bütün bunlarla birlikte, sivil toplum kavramının bir de demokratik toplum, liberal toplum ya da açık toplum gibi kavramların yerine kullanılması, sivil toplum konusundaki sorunları daha da derinleştirmektedir. Oysa sivil toplum kavramı, bu kavramlarla bir şekilde ilintili olmakla beraber onlarla aynı şeyi ifade etmemektedir. Kuşkusuz, “sivil toplum normu gerçekliği karşıladığı ölçüde, demokratik bir siyasi yapı için iyi bir zemindir”¹⁶². Ancak, ne kadar yakın ilişki içinde olurlarsa olsunlar, sivil toplum ve demokratik toplum birbirlerinin eşdeğeri değildir ve birbirlerini tam olarak karşılamazlar. Çünkü “sivil toplum çerçevesine dahil olmak, ne kendi başına demokrat sayılmaktır, ne de devlet iktidarının yerini alacak alternatif, ama ona benzer bir iktidar odağı geliştirmektir”¹⁶³ Yine liberal toplum anlayışı - özellikle ekonomik alanda- birey ve gruplara özgürlük tanınması ve devletin müdahale alanının kısıtlanması gerektiği üzerinde odaklaştığından, sivil toplum anlayışıyla karıştırılmaktadır.¹⁶⁴ Ancak, liberal toplum sivil toplumla aynı şey olmadığı gibi, liberal bir toplumda sivil toplumun gelişip gelişemeyeceği bile tartışmalıdır¹⁶⁵. Bunların yanında açık toplum da sivil toplum ile yakın ilişkide olan bir kavram olmakla beraber, aynı şeyi ifade etmemektedir. Sivil toplum, açık toplumu oluşturan öğelerden sadece biridir¹⁶⁶.

Türkiye’de Batı tipi modernliğin kurumlarının tam olarak oluşturulamaması nedeniyle, sivil toplumun Batı kaynaklı açıklamaları,

¹⁶¹ POPPER, Karl R. (1989), **Açık Toplum ve Düşmanları** Cilt 1. (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi.

¹⁶² HANN, Criss. (2000), “**Problems with the (de)privatization of Religion**”, iç. Anthropology Today, Vol.16, p.14-20.

¹⁶³ KARAMAN, Lütfullah. (1990), “Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış”, **Türkiye Günlüğü**. Sayı: 10, s.4-22.

¹⁶⁴ KALAYCIOĞLU, Ersin. (1998), “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Sistem”, iç. Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm. (Der. E.F. Keyman ve A.Y. Sarıbay), Ankara: Vadi Yay., 111-135.

¹⁶⁵ ÖNCÜ, Ayşe. (1991), “**Sivil Toplum ve Katılım**”, iç. Sivil Toplum. (Der. Y. Fincancı), İstanbul: TÜSES Yay., s.41-48.

¹⁶⁶ AKAT, A. Savaş. (1991), “**Sivil Toplum ve Ekonomi**”, iç. Sivil Toplum. (Der. Y. Fincancı), İstanbul: TÜSES Yayınları, s.57-72.

ülkedeki mevcut sivil toplum anlayışını ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle sivil toplumun ülkemiz için gerekliliği bir yana, bunun tanımlanması, temellendirilmesi, özelliklerinin ve işlevlerinin neler olduğu/olması gerektiği konusunda mevcut koşullar ışığında gerçekçi bir değerlendirmeye gidilmesi gerekmektedir. Sivil topluma ilişkin beklentilerin gerçekleştirilebilmesi, öncelikle sivil toplum kavramının neyi ifade ettiğine ilişkin bir uzlaşma sağlanmasına bağlıdır. Bunun için sivil toplum anlayışının temelleri ciddi biçimde sorgulanmalı ve bunlar Türkiye'nin özgün koşulları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Böyle bir yaklaşım, sivil toplumun oluşmasında ne gibi temel gerekliliklerin yerine getirilmesi konusuna ve nasıl geliştirilebileceğine büyük açıklık getirecektir. Bunun ardından, sivil bir toplumda bulunması gereken özellikler irdelenmeli ve varolan -en azından kendini bu şekilde niteleyen- sivil toplum örgütlerinin özelliklerinin bunları ne derece taşıdıkları ortaya konulmalıdır. Bu konuların net bir biçimde ortaya konulması sivil toplumun işlevlerinin neler olması gerektiğini de beraberinde getirecektir. Böyle bir bakış açısıyla soruna yaklaşmak, sorunun çözümüne yardımcı olacaktır. Bununla birlikte, sivil topluma ilişkin yaşanan sorunun üstesinden gelebilmek, sadece belli çevrelerin bu konu üzerinde teori üretmeleriyle mümkün görünmemektedir. Bunun için bütün toplumsal kurumların harekete geçirilmesi ve toplumun sivil ve siyasal alanla ilişkili olarak yeniden bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü, sivil toplumu diğer toplumsal kurumlardan bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Tam tersine sivil toplum, diğer bütün kurumlarla, özellikle de siyaset kurumuyla yakından ilişkilidir; hatta siyasetten arınmış bir sivil toplumu düşünmek bile söz konusu değildir. Bu nedenle siyasal alana ilişkin her türlü söylemin bir an önce tabu olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Ancak sivil topluma ilişkin sorunların çözümleri üretilse bile, Türkiye'deki ekonomik, kültürel ve siyasal alanda yaşanan istikrarsızlıklar ile denge sağlama adına izlenen dışa bağımlı politikaların bunları hayata geçirmeyi zorlaştıracığı son derece açıktır. Bundan dolayı kısa vadede bir çözüm beklemek, biraz ütöpik bir yaklaşım olacaktır.

2.Türkiye'de Sivil Toplum Hareketi Olarak Sivil İtaatsizlik

Türkiye'de sivil itaatsizlik eylemleri 1980 sonrası hız kazanmıştır. Ancak

öncesinde 1961 Anayasası'nın getirdiği ortam ve imkanların ve 1982 Anayasası'nın sınırladığı hak ve özgürlükler sivil itaatsizliğin oluşmasında etkili olmuştur. Türkiye'de 1960 ve özellikle 1980 sonrası yeni toplumsal hareketlerle birlikte sivil itaatsizlik eylemleri olarak karşımıza çıkan örnekleri değerlendirmeden önce bu anayasaların ortaya çıkarttığı dönem önem taşımaktadır.

1961 Anayasası sonrasında işçi hareketleri ve öğrenci boykotları olmuştur. İşçi hareketlerinde ekonomik ve sendikal haklar elde etmek, öğrenci hareketlerinde ise eğitim sistemine yönelik eleştiriler ön planda olmuştur. 1969 yılına kadar geçen eylemlerde şiddet eğilimi dikkat çekmektedir. Kamuoyunun ve polisin yer aldığı taraf şiddet eyleminin artmasında rol oynamıştır.¹⁶⁷

1961 Anayasası'nın yarattığı ortamı içselleştiremeyen Türk siyaseti ve Türk toplumu 1971 yılında 12 Mart olarak ifade edilen ve birçok meslek grubunun temel hak ve özgürlüklerle bağdaşmayan bir şekilde yargılandığı bir döneme girmiştir. Bu dönemde anayasada yapılan değişikliklerle 1961 Anayasası sonrası oluşan demokratik ve özgürlükçü ortam büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.¹⁶⁸ 1982 Anayasası'nda ise birey temel hak ve özgürlüklere yönelik değişikliklerin söz konusu olduğu görülmektedir. Sivil itaatsizlik eylemleri açısından, yakalanma ve tutuklanma süreleri sürelerinin arttırılması, kamu görevlilerinin sendika kurma hakkının elinden alınması önem taşımaktadır.¹⁶⁹ Bu dönem sonrası genel başlıkları ile sivil itaatsizlik eylemlerini değerlendirmek faydalı olacaktır.

Türkiye'de 1969 yılında **TÖS tarafından örgütlenen öğretmen boykotu**, ülkemizdeki ilk sivil itaatsizlik eylemi olarak nitelendirilmiştir. 1969 yılının son günlerinde gerçekleştirilen ve sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını taşıyan bu boykot önemli sosyal olaylardan biri haline gelmiştir. Yüz bini aşkın öğretmen, anayasadaki ilkelere aykırı olarak, insan onuruna yakışan yaşam koşullarından yoksun bırakıldıkları, "laik devlet" ilkesinin eğitim ve öğretim alanında hiçe sayıldığı, fikir

¹⁶⁷ Koç, Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar**, 7. Baskı, İstanbul, 1992, s.177-181.

¹⁶⁸ Tanör, Bülent, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku**, 2. baskı, s.74.

¹⁶⁹ Artuk, Mehmet Emin, "Sivil İtaatsizlik ve Ceza Hukuku" **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı**, 11-12.12.1992. Yıl 3-4. Sayı 36-41. Temmuz-Aralık 1993. s.725.

özgürlüğünün reddedildiği, kamu görevlilerinin güvenliklerinin hiçe sayıldığı gerekçeleriyle dört gün süren bir eylemde bulunmuşlardır. Bu eyleme katılanlar hakkında ise davalar açılmıştır. TÖS Öğretmen Boykotu, bir memur eyleminden çok toplumun tamamını ilgilendiren haksızlıklara ve antidemokratik uygulamalara bir karşı çıkış olduğunu ve kamuoyunun dikkatini bu haksızlıklara çekme amacı taşıdığını göstermektedir. Eyleme katılanların ve bu eylemi destekleyenlerin sistemi değiştirmek adına çabaları yoktur. Çünkü eylemcilerin genel olarak sisteme değil, sistem içindeki bazı haksızlıklara itirazları vardır. Eylem, ilgili mercilerin yasadışı ilanına rağmen gerçekleştiği için yasadışıdır. Ayrıca eylemcilerin eylemin hukuki sonuçlarına katlanmayı göze aldıkları, eylemin şiddet içermediği ve aleni olduğu ortadadır.

1995 yılının Mart ayında Düşünceye Özgürlük adlı kitabın, 1080 kişinin imzasıyla yayınlanması da önemli bir sivil itaatsizlik eylemi olmuştur. Kitap, daha önce 24 yazarın yazılarını bir araya getiren Düşünce Özgürlüğü ve Türkiye adlı kitabın toplatılması, yayıncısı Erdal Öz ile Yaşar Kemal hakkında da dava açılmasına tepki olarak hazırlanmıştır. 1080 kişi kitabın yayıncısı olarak aynı suça imza atmışlardır. Sonuçta, dönemin terörle mücadele yasasında yapılan değişiklikte dava düşmüştür. Ancak sivil itaatsizler, yasada yapılan değişikliğin düşünce suçu'nu ortadan kaldırmadığı gerekçesiyle "Düşünceye Özgürlük – 2000" adlı yeni bir kitap yayınlamışlardır. Dava halen devam etmektedir. Bu eylemler, yasadışı bir sivil itaatsizlik eylemi olarak Türkiye tarihindeki yerini almıştır.

Bu eylemlere, karşılaştıkları cezalara rağmen düşüncelerini söylemekten, yazmaktan ve sürekli itaatsizlik etmekten vazgeçmeyen onlarca kişiyi de eklemek gerekmektedir.

Yakın dönemde gerçekleşen bir diğer önemli sivil itaatsizlik eylemi 1995 yılının 27 Mayıs'ında, yakınları gözaltında kaybolan ve **Cumartesi Anneleri** olarak kamuoyunda bilinen küçük bir grup ve onları destekleyenler Beyoğlu Galatasaray Lisesi'nin önünde bir araya gelerek yarım saat süren otuma eylemi gerçekleştirmeleri olmuştur. Bu eylem, 1998 yılının Eylül ayına kadar her cumartesi günü tekrarlanmıştır. Kayıp yakınları, ellerinde kaybolan yakınlarının fotoğraflarıyla,

kayıplara karşı olmak, kayıplar için kamuoyu oluşturmak amacıyla hareket etmişlerdir. Amacı ve hedefi belirlenmiş bu eylem izinsiz yapılmıştır. Açık biçimde örgütlenilmiştir, kamuoyunun algılayabileceği bir şekilde yapılmıştır. Hiçbir grubun ismini taşımayan bu eyleme, yoldan geçen herhangi birisi rahatlıkla katılabilmektedir. Bu anlamda örgütsüz olan bu eylemin sorumlusu ya da yetkilisi olmamıştır.

200 hafta boyunca güvenlik güçlerinin tüm engellemelerine rağmen insanları bir arada tutan, gözaltında kayıp olmadığını söyleyen yöneticilere karşı bu kanalla bir karşı çıkışta bulunabilmesi, katılımcılarının kayıp yakınları yanı sıra; insan hakları ihlallerinin ve kayıpların son bulmasını isteyen, hiçbir kuruluş ve grupla ilişkisi olmayan insanlar olmuştur. Taleplerin en iyi şekilde dile gelmesi için bu ortak paydanın korunması gerektiği varsayımından hareket edilmiştir. Türkiye’deki farklı politik çizgilerin bir arada olduğu, çok değişik kesimlerden insanların katıldığı Cumartesi Anneleri eylemi en çok tartışılan ve ses getiren sivil itaatsizlik eylemidir.

Susurluk skandalının ardından **ışık söndürme eylemlerinin** gerçekleşmesi, binlerce kişinin izinsiz yürüyüşlere katılması ve hükümetin yanlış politikalarına karşı olduklarının ifade ederken, son yılların önemli sivil itaatsizlik eylemlerine de imza atmışlardır. 1 Şubat- 9 Mart 1997 tarihleri arasında Susurluk Skandalısonrasında artık hiçbir şeyin eskisi olmayacağı sözleri ile “Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık” eylemi gerçekleşmiştir. Tek eylem biçimi üzerine düşünülmüş toplumsal hareketin, eylem süresinin önceden belirtilmiş olduğundan, süre bitince de, eylemin en geniş anlamda dağılması sivil itaatsizliğin unsurları göz önüne alındığında önemli bir adım olmuştur. “Bir Dakika Karanlık” girişimi, örgütsüz ilişki yapısı ve etkinlik potansiyeli ile ön plana çıkmıştır.

Yakın dönemde gerçekleşen bir diğer sivil itaatsizlik eylemi SEKA çalışanlarının gerçekleştirdiği 51 günlük bir eylemdir. Eylemin kendisi anayasaya göre yasadışı olmasına karşın SEKA’nın devri ile ilgili olarak yasal süreci noktlayan kararlara karşı bu eyleme girişilmiştir. İktidarın özelleştirme kapsamına aldığı bu kurum işçiler, yerel yönetim, sendika ilişkisini kapsayan bir mücadele dönemi başlamıştır. Bu dönem içinde kamuya açık, aleni eylemler gerçekleşmiştir. Fakat 51 gün süren eylemin ardından işçilerin yenilgisiyle süreç sonuçlanmıştır.

3. Bir Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak Bergama Hareketi

Bergama Hareketi 1994 yılında başlamıştır. Bergama İlçesi'ne bağlı köylerde altın içeren toprak bulunmuştur. Altını elde etmek için ayrıştırma yapmak gerekmiştir ve siyanür yoluyla altının çıkarılması için işletmeciler şirketlere ihtiyaç duyulmuştur. Fakat siyanürlü altın çıkarma işleminin doğaya, insan sağlığına vereceği zararlar daha ön plana çıkmıştır. Bergamalılar tarafından bu durumu anlatmak, bu çalışmanın önüne geçmek için uzun soluklu bir mücadele başlatılmıştır.

Bergama'da siyanürlü altın işletmeciliği yapan Eurogold (Kanada, Avustralya, Almanya ortak şirketi) Turgut Özal'ın daveti üzerine Türkiye'ye gelmiştir ve 1994 yılında siyanürle altın aramaya başlamıştır.

Bergama ile ilgili hukuksal süreç, Eurogold madencilik şirketinin, 1994 yılında Çevre Bakanlığı'ndan aldığı işletme izninin iptali için 650 yurttaşın İzmir 1. İdare Mahkemesi'nde açtıkları dava ile başlamıştır.

Bergama'da siyanürle arıtma yöntemiyle altın çıkarılmaktadır. "Heap Leaching" denilen bu yöntem 30 yıl kadar önce A.B.D madencilik bürosu tarafından bulunmuştur. Bu yöntemin temeli toprakla karışık minerale siyanür püskürtmeye dayanmaktadır. Şimdi bir sürü yeni maden işletmeye çalışan Gana, Guyana, Endonezya, Peru, ve Tanzanya gibi ülkeler kaymaktadır. Bergama halkının hayır demesine rağmen bu listeye Türkiye'de katılmak istenmektedir.

Son on yılda altın üretiminin yüzde 50 fazla artması, altın üretiminde önemli boyutu geldiğinin bir işaretidir. Bu kadar altının ne yapıldığı ise oldukça önemli bir konudur. 20030 bilgilerine göre Hindistan 303, Çin 191, Amerika 130 ton altını mücevher yapımında kullanmıştır.

Amerika'da otuz yıllık geçmişi olan bu yöntemin şuanda çevreye vermiş olduğu zararın ne kadar olduğu bilinmemektedir. Bitki örtüsü ve sudaki yasadaki etkisi kısa vadede gözlenebilmektedir. Ama yer altı sularının kirlenme miktarı hakkında kesin bir bilgi yoktur.

İzmir'in Bergama İlçesi'ndeki Köylüler TRT'de seyrettikleri bir Yeni Zelanda filmi ile ilk kez madenden siyanürlü altının yaratacağı tehlikeler üzerinde kuşkulananmaya başlamışlardır. Altın madeninin doğalarının yıkımıyla birlikte,

kendilerine felaket getireceğini kısa zamanda anlamış ve firmaya karşı ilk direniş hareketini 1996 yılında başlatmışlardır. Medyayı arkasına almaya çalışan madeni işleten Eurogold Firması bir otobüs dolusu gazeteciyi Bergama'ya getirmiştir, ancak köylüler otobüsün önünü keserek siyanürlü altını istemedikleri söylemişlerdir. Köylüler yasal yolu deneyerek firmanın altın arama iznini iptal ettirmek için mahkemeye başvurmuşlardır. Bu sırada firma 2000 ağacı kesmiştir. Firmanın ön çalışmaları sırasında içme suyuna kükürt karışmış ve köylüler zehirlenmişlerdir. İlk toplu eylemlerini 16 Kasım 1996 tarihinde şehirler arası ana otoyolu 5 saat trafiğe kapatıp "siyanürle ölmek istemiyoruz", diye bağırarak gerçekleştirmişlerdir.

Daha sonra, 23 Aralık 1996'da çevredeki 17 köyün halkı ve çevreci kuruluşlardan kişiler "belden yukarısı çıplak" bir protesto gösterisi düzenleyerek ilk özgün eylemlerini gerçekleştirmişlerdir.

Köylülerin 12 Ocak 1997'de sekiz köyde düzenledikleri referandum sonucunda siyanürlü altına hayır cevabı çıkmıştır. Firma yetkilileri köylülerin kendi bünyelerinde yaptıkları oylamayı hukuk dışı ilan etmiştir.

23 Nisan 1997; 17 köyden 5000 köylü 500 traktörle Eurogold'un arazisini sabaha karşı 03.00 sıralarında işgal etmiştir Köylüler telgraf tellerini keserek güvenlik güçlerinin haber almasını geciktirmişlerdir. İzmir Valisi madene gelerek şirketin faaliyetinin 1 ay süreyle ertelendiğini köylülere duyurmuş ve bunun üzerine köylüler eylemlerini bırakmışlardır.

8 Mayıs 1997 günü köylülerden oluşan 1000 kişilik bir ekip Ankara'ya giderek milletvekilleri ve mecliste grubu bulunan partilerle görüşmeye çalışır.

16 Mayıs 1997; Danıştay 6'ncı Dairesi'nin, Eurogold Madencilik firması tarafından Bergama'da siyanür kullanılarak altın çıkarılması için Çevre Bakanlığı'na verilen iznin iptal istemini reddeden İzmir 1. İdare Mahkemesi'nin kararını bozması çevreci ve Bergama köylüleri arasında sevinçle karşılanmıştır.

1 Temmuz 1997'de Eurogold'un siyanür tankları getireceği haberi üzerine köylüler maden arazisini basmışlar ve kamyonları ve taşıtları ateşe vermişlerdir. Köylülerin düğünleri yapabilmeleri ve aralarında eğlence düzenleyebilmeleri için şirketin yaptırdığı düğün salonu köylülerce tahrip edilmiştir. Tüm bu işgal ve tahrip olayları şirket yetkililerince videoya kaydedilmiştir ve köylülerin tutuklanması için delil oluşturmuştur.

26 Ağustos 1997'de köylüler üç otobüs ve özel araçlarla İstanbul Boğaziçi Köprüsü'ne gelmiş ve köprüde eylemlerini sürdürerek kısmen trafiği kapatmış, kendilerini köprü'nün korkuluklarına bağlamışlardır.

23 Eylül 1997'de demokratik kitle örgütleri ve çevre kuruluşlarının çoğunluğu oluşturduğu bir gösteri valilik önünde yapılmak istenmiştir. Ancak izin verilmeyince Hasan Tahsin heykeli önünde yapılmıştır. Burada göstericiler siyanür süsü verilmiş sıvıları içeren kavanozları halka dağıtmak isterler, fakat polis bu zehirli sıvıların dağıtılmasına izin vermeyerek kaldırımlara dökülmesi için baskı uygulamıştır.

Köylüler Balıkesir Balya'da eski bir kurşun madenini ziyaret etmek için girişimde bulunmuştur ancak jandarma onları kente sokmamış ve dipçiklerle köylülere saldırmıştır.

Yasadışı bir örgüt olan TİKKO (Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu) Eurogold'un İzmir bürosuna bomba koymuştur. Eylemi Eurogold'un köylüleri suçlamak için kendi kendine düzenlediği öne sürülmüş ve bir grup köylü bombalanmış büronun önüne çiçek bırakmıştır. Örgüt eylemi üstlendiğini tekrarlar ve yayın organında bir bildiri ve Bergama özel dosyasıyla sunmuştur.

Türk mahkemeleri şirketin faaliyetinin yasal olarak durdurulmasına karar verirken hükümet bu kararı uygulamaya geçirmemiştir. Çokuluslu şirketlerin bağlı bulunduğu başka bir hukuk düzlemi varmış gibi hareket edilmiştir ve devletler bu düzlemi yerel düzleme yeğlemek zorunda kalmışlardır.

Köylüler 30 Kasım 1997'deki genel sayım sırasında sayılmayı reddettiklerini açıklamışlardır ve topluca sayım vermemişlerdir.

9 Mart 1998 tarihinde Bergama'nın Ovacık Köyü yakınlarında, siyanür yöntemiyle altın madeni işletmek üzere izinsiz test üretimi yaptığı saptanan Eurogold Şirketi'nin 6 ünitesi mühürlenmiştir. Bergama Belediyesi Basın Bürosu'ndan yapılan açıklamaya göre, İzmir Valiliği'nin talimatıyla cumartesi akşamı saat 20.00 sıralarında madene gelen İzmir Sağlık Müdürlüğü ekipleri, altın evi, cevher tünel girişinin de aralarında bulunduğu 6 yere mühür vurmuştur. Ayrıca 3 milyar lira para cezası kesilmiştir. Cezai işlemin, Eurogold'un gayri sıhhi müessese açma ruhsatı olmadığı gerekçesiyle yapıldığı bildirilmiştir. Belediye Başkanı Sefa Taşkın, şirketin

19, 20, 21 Şubat 1998 tarihlerinde yasadışı şekilde siyanür kullanarak üretim yaptığını söylemiştir.

30.11.1998 tarihinde Bergama'da yıllardır süren savaş, Danıştay'ın, Çevre Bakanlığı'nın temyiz istemini reddetmesiyle sona ermiştir. Bergama altın madenine karşı yıllardır süren savaşımın bir parçası olan hukuksal süreç, Danıştay 6. Dairesi'nin, Çevre Bakanlığı'nın temyiz istemini reddetmesiyle sonlanmıştır. Bergama Belediye Başkanı Sefa Taşkın, son yıllarda Türkiye'de, Avrupa'da ve dünyada görülen en büyük kitlesel çevre koruma mücadelesinin, halkın ve çevrenin zaferi ile sonuçlandığını söylemiştir. (12 Aralık 98, Hürriyet Gazetesi) Bergamalıların kazandığı hukuksal zafer, belki de dünyanın en uzun soluklu ve kitlesel çevre koruma savaşımının bir bölümünü oluşturmuştur. Bergama ile ilgili hukuksal süreç, Eurogold madencilik şirketinin, 1994 yılında Çevre Bakanlığı'ndan aldığı işletme izninin iptali için 650 yurttaşın İzmir 1. İdare Mahkemesi'nde açtıkları dava ile başladı. Mahkeme, 1996 yılında yurttaşların açtıkları davayı reddetmiştir. Danıştay 6. Dairesi'nin 13 Mayıs 1997'de İzmir İdare Mahkemesi'nin kararını bozması, Bergamalıların kazandıkları ilk hukuksal zafer olmuştur.

Danıştay kararının önemi, ilk kez anayasanın 17. maddesinde yer alan "Herkes yaşama hakkına sahiptir" ve yine anayasanın 56. maddesinde yer alan "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir" hükümlerine dayanarak bu madenin işletilmesinde hiçbir kamu yararının bulunmadığını vurgulaması olmuştur. İzmir 1. İdare Mahkemesi'nin 15.10.1997 tarihinde Danıştay'ın kararına uymasıyla Bergama'da bayram havası esmiştir.

İzmir 1. İdare Mahkemesi, kararında, Çevresel Etki Değerlendirme Raporu (ÇED) ve bilirkişi raporlarına dayanarak altın madenciliğinde kullanılan siyanürlü liç yönteminin çevreye dönük zararlarına değinmiştir ve "canlı yaşamın en önemlisi olan insan yaşamının sağlıklı, dengeli, bozulmamış bir çevrede sürdürülmesi esastır" görüşüne yer vermiştir. Kararda dikkat çeken diğer nokta da "Siyanür liç yöntemi ile altın madeni işletilmesinde işletmeciye ve yapılacak olan denetime duyulan güvene bağlı olarak risk olasılığının azalacağından söz etmek mümkün değildir" görüşü olmuştur. Mahkeme, bu kararıyla Türkiye'deki diğer siyanürlü liç yöntemiyle altın çıkarmaya yönelik girişimleri de mahkûm etmiştir ve bu mahkeme kararı çevre korumacılığı açısından örnek bir belge oluşturmuştur.

Bergamalıların sevinci, başta Çevre Bakanı İmren Aykut olmak üzere yetkililerin, "Hukuksal süreç sona ermediği" gerekçesiyle mahkeme kararlarının uygulanamayacağını açıklamalarıyla yarıda kalmıştır. (Hürriyet, 11 Aralık 1997:3)

Çevreci avukatlar, anayasanın 138. ve İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 28. maddesi uyarınca yerel mahkemenin iptal kararının gecikmeksizin uygulanması ve maden sahasındaki faaliyetin derhal durdurulması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak Çevre Bakanlığı, madeni kapatmak yerine kararı temyize giderek "tashihi karar" isteminde bulunmuştur.

Mahkeme kararlarının uygulanmaması üzerine Bergamalı köylüler ve avukatları, konuyu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götürmüşlerdir. Köylülerin avukatları Senih Özay ve Mehmet Nur Terzi, 517 kişi adına hazırladıkları başvuru dilekçesinde, siyanürle altın madeni iznini iptal eden mahkeme kararlarının uygulanmadığını ve iç hukuk yollarının tükendiğini bildirmişlerdir.

Bergama'daki altın madeni konusunda mahkeme kararları uygulanmayarak bir "hukuk skandalı" yaşanırken tel örgüyle çevreli maden alanında kısa bir süre de olsa siyanürle maden üretimi yapılması ve 18 ton siyanürün depolanması, yöre köylülerini huzursuz etmiştir ancak Eurogold'a verilen teşvik ve izinlerin iptali için ilgili bakanlıklar hiçbir girişimde bulunmamışlardır.

Bu arada Bergamalı köylüler, başta dönemin Çevre Bakanı İmren Aykut olmak üzere, ilgili bakanlar ve yerel yöneticiler hakkında kişisel tazminat davaları açmaya başlamışlardır. Tazminat davalarının ardından Çevre Bakanı Aykut'un, "Türkiye'de siyanürlü liç yönteminin uygulanma olanağı hukuksal olarak ortadan kalkmıştır" yönündeki sözleri dikkat çekmiştir.

Bergama altın madeniyle ilgili uzun süreli sessizliğin ardından Eurogold madencilik şirketi bir açıklama yaparak Danıştay'ın uyarıları doğrultusunda önlemler aldıklarını ve artık "üretime hazır" olduklarını açıkladıkları sırada, Bergama konusundaki hukuksal sürece son noktayı koyan Danıştay kararı alınmıştır. Danıştay 6. Dairesi, Çevre Bakanlığı'nın "karar düzeltme" istemini reddetmiştir. Bu noktadan sonra yetkililerin, "hukuksal süreç sona ermedi" gerekçesi ortadan kalkmıştır. Avukatlar, altın madenine ilişkin verilen "çalıştırılmaz" hükmünün "kesinleştiğine" dikkat çekerek madenin kapatılması gerektiğini bildirmişlerdir.

Bergamalılar yıllardan beri bölgelerinde Eurogold şirketinin siyanürle altın arama çalışmaları yapmasına karşı çıkmışlardır. Bergamalılar yaptıkları çeşitli eylemlerde, siyanürle altın aramanın gerek kendilerine gerek çevreye verdiği zararları dile getirmişlerdir.

İzmir Bergama İlçesi Ovacık Altın Madeni ile İlgili Dava Eurogold Madencilik A.Ş.'nin Ovacık Altın Madeni ile ilgili olarak almış olduğu 16 Ağustos 1989 tarihli arama izni, 12 Şubat 1992 tarihli işletme ruhsatı hakkında İzmir Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü faaliyet hakkında Çevre Bakanlığı'ndan görüş sormuştur. Bu durum üzerine çeşitli incelemeler yapılmış ve yöre halkının görüşleri değerlendirilmiş ve Aralık 1998 2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca yürürlüğe giren yönetmeliklerin konuya ilişkin hükümlerine uyulması ve ilgili kurum ve kuruluşlardan mevzuat çerçevesinde gerekli izinlerin alınması kaydıyla söz konusu faaliyetin gerçekleştirilmesinde Çevre Bakanlığı'nca sakınca görülmediği şeklinde görüş verilmiştir.

Söz konusu görüşün iptali talebiyle değişik kişilerce (grup davası) İzmir 1. İdare Mahkemesi'nde davalar açılmıştır. Açılan davalar Mahkemece reddedilmiştir. Davacıların temyizi üzerine karar Danıştay 6. Dairesi'nce bozulmuştur.

İzmir 1. İdare Mahkemesince yeniden yapılan yargılama sonucu, Danıştay'ın bozma ilâmı doğrultusundaki kararı uyarınca, "...Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) ve bilirkişi raporlarında da öngörülen olası risk faktörleri ile çalışan ve bu riskin gerçekleşmesi halinde doğrudan veya çevrenin bozulması ile dolaylı olarak insan yaşamını etkileyebileceği kesin olan siyanür liç yöntemi ile altın madeni işletilmesine izin verilmesi yolundaki dava konusu işlemde kamu yararına uygunluk bulunmadığı" gerekçesiyle dava konusu olan Çevre Bakanlığı görüşü Temmuz 1998 iptal edilmiştir.

İptal kararına karşı temyiz yoluna gidilmiş, ancak Danıştay 6. Dairesi'nce İzmir 1. İdare Mahkemesinin Kararı onanmıştır.

25 Mart 1999 tarihinde Eurogold firmasının siyanürle altın aramasını başarılı eylemleriyle engelleyen Bergama köylüleri, bir yıl aradan sonra yine seslerini duyurmuştur. Eurogold'un, 18 ton siyanürü hala Bergama'daki şantiyesinden çıkarmaması üzerine yeniden protesto için bir araya gelen köylüler, maden alanının çevresinde, İzmir İstanbul karayolunda insan zinciri oluşturmuştur.

Bergama'da direnişin simgesi olarak anılan Sebahat Gökçeođlu, seçim öncesi tüm parti adaylarının Bergama'ya geldiğini belirterek, ‘‘Hiç zahmet etmesinler. Bu siyanür buradan götürülmediği sürece hiçbir partiye verecek oyumuz yok’’ demiştir. (28 Mart 1999, Hürriyet Gazetesi)

4 Nisan 1999'da Bergama'nın Ovacık Köyü yakınlarında altın madeni işletmek için 10 yıldır mücadele eden çok uluslu Eurogold firması, 18 ton siyanürü bölgeden uzaklaştırmaya razı olmuştur. Siyanür, maden sahasından çıkarılırken, köylü ‘‘Maden tamamen kapatılsın’’, firma ise tam aksine ‘‘Mücadeleye devam’’ dedi. Mühürlü depodaki siyanür tankları önceki gün tırlarla yola çıkarılmıştır. Operasyon sırasında güzergah boyunca geniş güvenlik önlemleri alınıp yol trafiğe kapatılmıştır. Siyanürün Kütahya'daki 100. Yıl Gümüş Üretim Tesisleri'ne götürüldüğü öğrenilmiştir. 10 yıldır ‘‘Siyanürlü altına hayır’’ diyerek mücadele eden köylüler, son gelişmeyle bayram sevinci yaşamıştır. Narlıca Muhtarı Haydar Eftal, ‘‘Bu öldürücü maddenin gitmesi yetmez. Önemli olan tel örgülerin sökülüp, madenin tamamen kapatılması, firmanın burayı terk etmesi. Maden gitmedikçe gözümüze de uyku girmeyecek’’ demiştir. (29 Mart 1998, Cumhuriyet Gazetesi)

04.06.1999; Bergamalı köylülerin Eurogold firması ve ona ait siyanüre karşı sürdürdükleri savaş, Kütahya'ya sıçramıştır. Bergama'dan, Kütahya'daki Etibank 100. Yıl Gümüş İşletmesi'ne getirilen 18 ton siyanürün izini bulan Bergamalılar, Kütahya'da 'belden üstü çıplak' eylem yapmıştır. Köylüler, siyanürün Türkiye'den çıkarılması için eylem yapmışlardır.

Altın işletmecisi Eurogold firmasına karşı hukuk savaşını kazanıp, tesisteki 18 ton siyanürü bölgelerinden çıkaran Bergamalı köylüler, aynı siyanürün Kütahya'nın Tavşanlı ilçesine bağlı Gümüşköy'deki Etibank'ın 100. Yıl Gümüş İşletmesi'ne nakledildiğini belirledi. ‘‘Dün sabah otobüslerle önce tesisin önüne gelip, üstleri çıplak halde eylem yapan Bergamalılar, tesise girmek isteyen işçileri de engelledi. Eylemciler, 'Siyanürlü şirket, Türkiye'yi terk et', 'Halkız haklıyız kazanacağız' sloganları attıktan sonra ve Bergama Çevre Yürütme Kurulu Sözcüsü Oktay Konyar'ın yaptığı konuşma tamamlandıktan sonra otobüslerle buradan ayrılıp, Kütahya Valiliği önüne gitti. Sođuk havaya rağmen, üst kısımları çıplak olan Bergamalılar, siyanürden korunmak için temsili gaz maskeleri de takarak, 'Her yer Bergama, hepimiz 'Bergamalıyız' slogan attı. Etibank 100. Yıl Gümüş İşletmesi

Genel Müdürü Mustafa Asım Belli ise köylüleri 'olayı abartmakla' suçlayıp, 'Eurogold, kullanmadığı siyanürü işletmemize bedava verdi. Burada 11 yıldır gümüş üretimi yapılıyor ve bugüne kadar kullanılan siyanürler çevreye hiç zarar vermedi' şeklinde açıklama yapmıştır. İşletmedeki atıkların her gün belirli periyotlarla laboratuvarlarda incelendiğini, sonuçların değerlendirildiğini bildiren Belli, siyanür kullanımının çok uzun süreden beri tepki topladığını, bu maddenin sanayide kullanılmasının gerekli olduğunu, kullanılırken de gerekli tüm önlemleri aldıklarını söylemiştir". (29 Mart 1998, Hürriyet Gazetesi)

Bergama eylemi süreci kendi kahramanlarını da yaratmıştır. Köylüler arasından önde gelen, harekete liderlik eden çeşitli insanlar, sivil toplumun politik mücadelesi içinde kendiliğinden lider haline gelmiştir. Bu örnekte öne çıkan isimler çeşitli "lakap", "takma isimle" kamuoyu tarafından bilinir olmuştur. Bunlardan birisi "Hopdediks" adıyla tanınan "Bayram Çavuş'tur". Çizgi roman kahramanı Asteriks'in arkadaşına benzerliği nedeniyle "Hopdediks olarak tanınan Bayram Çavuş Bergama'daki sivil itaatsizlik eylemini tıpkı bir kurtuluş hareketine benzeterek "Kuvayı Milliye" ismini vermişlerdir. Yine bu hikayedeki diğer bir karakter olan Oktay Konyar gazete haberlerinde Asteriks olarak ifade edilmiştir. Oktay Konyar, dönemin Çevre Yürütme Kurulu Başkanı olarak görev yapmıştır. Tüm eylemlerde köylülerle birlikte aynı platformlarda yer almıştır. Bu kişilerden birini Hopdediks olarak ismi geçen Bayram Çavuş'la birlikte görülmesi ve açıklamalarda yan yana olmaları nedeniyle Asteriks olarak takma isimle anılmıştır.

Çizgi roman kahramanı, 'Asteriks'in arkadaşı, 'Hopdediks' lakabıyla anılan Bergamalı 'Bayram Çavuş' ve arkadaşları, bu kez yapacakları protesto yürüyüşüne 'Kuvayı Milliye' adını vermişlerdir. Bergama'da siyanürlü yöntemle altın üretmek isteyen Eurogold Şirketi'ne karşı 11 yıldır mücadele eden Bergamalı köylüler, Çanakkale'ye yürümüşlerdir. İzmir-Bergama-Eşme-Sivrihisar El Ele Hareketi tarafından İzmir Barosu'nda düzenlenen "Bergamalı köylülerle dayanışma" toplantısında konuşan Bergama Çevre Yürütme Kurulu Sözcüsü Oktay Konyar, yapacakları yürüyüşle ilgili bilgi vermişti. "Bergama ve ülke topraklarını emperyalizme karşı korumak için mücadele ediyoruz" diyen Konyar, Bergama köylülerinin eylemleri ile gizli örgüt kurma suçlamasına maruz kaldıklarını söylemiştir. Oktay Konyar yaptığı yazılı açıklamada da dünyanın en uzun soluklu

sivil toplum savaşını, kararlılıkla sürdürdüklerini açıklamıştır, Mustafa Kemal Atatürk'ün “Vatan toprağı kutsaldır, kaderine terkedilemez” sözlerini yol gösterici olarak kabul ettiklerini kaydetmiştir. (Cumhuriyet , 4 Nisan 1999:8)

Siyanürlü altın madenini protesto için Bergama'dan Çanakkale'ye 300 kilometrelik “Kuvayı Milliye” yürüyüşüne çıkan çevreci köylüler, zorlu maratonu 21 Kasım 2000'de mitingle tamamlanmıştır. Bu mitingde yeni bir eylem biçimi benimseyerek ağızlarını bantlamışlardır. Şiddetsiz ve ilginç olması basın ve televizyonların gündeme aldığı bir sivil itaatsizlik eylemi olmuştur.

Cumhuriyet Meydanında, ağızlarındaki bantları çıkaran köylülerin sözcüsü Oktay Konyar, gerekirse tüm Türkiye'yi yürüyerek dolaşacaklarını söylemiştir. Konyar, konuşmasında yaptıkları eylemin özelliklerini sıralarken, aslında sivil itaatsizliğin kavramsal çerçevesinin ne olduğunu sıralamaktadır. Buna göre Konyar, “10 yıldır siyanürlü altın madenine karşı yaptığımız eylemlerde, suç işlemedik, şiddet yapmadık, provokasyona gelmedik. Hep direndik, hep yürüdük. Yargı kararlarıyla bu davayı kazandık. Bu kararları uygulamak için büyük mücadeleyi sürdürüyoruz. Daha önce sustuk ancak artık susmayacağız, mücadelemizi sürdüreceğiz. 300 kilometre yürüdük, daha ne 300 kilometreler aşacağız” demiştir. Bu sözler sivil itaatsizliğin anlamını özetlemektedir.

Siyanürlü altına karşı 11 yıldır çevre savaşı veren Bergamalı köylüler, bu kez uluslararası eyleme de imza atmışlardır. Bergama köylüleri 5 Aralık 2000 tarihinde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin başkenti Johannesburg'ta düzenlenen kalıcı organik kirleticilerin (kok) sınırlandırılmasıyla ilgili BM toplantısına, çevre örgütü Greenpeace aracılığıyla, internet üzerinden 'siyanürlü yöntemle altın üretimine hayır' mesajı iletmışlerdir.

5 Aralık 2000 tarihinde ise bu kez eylem yapacakları mecrayı teknoloji üzerine kaydırılmışlardır. Çevre savaşında uzmanlaşan Bergama köylüleri interneti muhalif bir kamusal alan olarak kullanan köylüler internet üzerinden siyanür eylemine başlamışlardır.

Siyanür yöntemiyle altına karşı 11 yıldır çevre savaşı veren Bergamalı köylüler, Greenpeace üyeleriyle birlikte uluslararası eyleme imza atarak, internet üzerinden siyanürü protesto etmişlerdir. Bergamalı köylüler, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin başkenti Johannesburg'da düzenlenen kalıcı organik kirleticilerin

sınırlandırılmasıyla ilgili Birleşmiş Milletler toplantısına internetle mesaj göndermişlerdir. Bilgisayarla ilk kez tanışan köylüler, görüşmeler için gelen 100'ün üzerindeki hükümet temsilcisine- e - mail yoluyla ulaşmıştır. 600'e yakın Bergamalı ilkokul öğrencileriyle birlikte diz üstü bilgisayarla mesaj gönderip eyleme katılmıştır.

Bergama Hareketi Türkiye'de sivil toplum hareketi olarak sivil itaatsizliğin en önemli ve uzun soluklu örneğidir. Eylemin sivil toplum eylemi olması, doğrudan bir halkın kendi sorununa sahip çıkması, bunu politikleştirmesi ve çözüm aramak üzere iktidar odaklarıyla mücadele etmesi nedeniyledir. Bu eylem doğrudan Bergama Köylüleri tarafından ve Bergama'nın sorunu çevresinde gelişmiştir.

Bu eylem aynı zamanda bir sivil itaatsizlik örneğidir. Yasal yolları tüketen Bergama Köylüleri siyanürlü altın sorununu çözecek mekanizmalar yaratmaya çalışmışlardır. Buradaki amaç sorunu duyurarak, kamuoyu yaratmak ve kamuoyu baskısı sonucu yasal müdahalenin oluşmasını sağlamaktır. Bergama Eylemi, 2. bölümde ayrıntılı biçimde açıklandığı üzere, sivil itaatsizliğin bütün özelliklerini içermektedir. Şiddetsizdir, sisteme karşı değildir, alenidir, kamuya açıktır, hukuk devleti düşüncesiyle çelişmez, eylem sonrası normların yaptırımına katılan bir tutum benimser.

Bergama eylemi yeni toplumsal hareketlerin ortaya koyduğu yeni eylem biçimlerini de örneklemektedir. Örneğin, "bedenin üstünü çıplak bırakan" eylem Türkiye'de bir ilktir. Bu eylemin amacı çıplaklığı bir siyasal muhalefetin aracın kılmak ve medyanın ve kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmaktadır.

Bir başka eylem türü, köylülerin ağızlarını bantlamasıdır. Bir sivil itaatsizlik hareketi olarak Bergama Köylüleri buldukları her ortamı politikleştirmeye çalışmışlardır. Köyler, şehirler gibi mekanlar yanında, televizyon ve internette kamusal mekanların politikleşmesine iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Kısaca, bir toplumsal yerelin kendi sorununa sahip çıktığı, kendi kahramanlarını ve eylem biçimini yarattığı Bergama Eylemi Türkiye'nin önemli bir sivil itaatsizlik örneğidir.

4. Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Türk Medyasında Haberleştirilme

Biçimi

Çevre Bakanlığı'nın Eurogold için verdiği izin İzmir 1. İdare Mahkemesi tarafından Haziran 97'de iptal edilmiştir. Böylece Bergama Köylülerinin uzun yıllar vermeye devam ettikleri mücadelede ilk idari zafer kazanılmış olur. 97 Aralık döneminde ise mahkemenin durdurma kararına rağmen bakanlıkların onayıyla çalışmalar devam eder. Bu iki zaman dilimi arasında Bergamalılar basına yansıyan ve aleni, şiddetsiz aynı zamanda farklı sivil itaatsizlik eylemleriyle kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Çıplak gösterileri, polisle çatışmayan eylemler yapmaları, farklı coğrafi alanlardaki çevreci hareketlere destek vermeleri, uluslar arası akademik alandan onay almaları, eylem biçimleri nedeniyle hizmet ödüllerine layık görülmeleri gibi gelişmeler bu süreç içinde kendini ilk olarak göstermiştir.

Bu çalışmada bir sivil itaatsizlik örneği olarak Bergama Hareketi'nin incelenmesi bu eylemin yargı süreci ile birlikte basına ilk yansıdığı 1 Temmuz-31 Aralık 1997 dönemini içeren altı aylık bir süreçte gazetelerin birinci sayfa haberleri üzerinden ele alınmıştır. Liberal popülist gazete olarak Hürriyet, İslamcı basını temsil etmek içinde Zaman Gazetesi araştırma kapsamına "Bir Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak Bergama Hareketi" başlıklı bölümde ayrıntılı olarak verilen şu araştırma soruları kapsamında ele alınmıştır.

- Bir sivil itaatsizlik örneği olarak Bergama Hareketi yazılı medyada egemen-muhafazakar bir söylem içinde haberleştirilmektedir.
- Medya toplumsal hareketlere ilişkin haber kurgusunda muhalefeti devlet karşıtlığı söylemi içinde kurmaktadır.
- Sivil itaatsizlik medyada sistem/devlet karşıtı muhalefet biçimleriyle eşitlenmektedir.
- Medya haber kurgusunda ikili karşıtlıklar üreterek haberin söylemini kapatmaktadır. Bu karşıtlıklar halk/devlet, halk/sistem, halk/anarşizm şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada Hürriyet ve Zaman Gazeteleri'nde bir sivil itaatsizlik örneği olarak Bergama Eylemi'nin sivil toplum ve sivil itaatsizlik ilişkisi sivil bir muhalefet biçimi olarak sivil itaatsizliğin demokratik bir sistemde meşruiyetine ilişkin tartışılan görüşleri araştırma konusu yapılmıştır.

Sivil itaatsizliğin en önemli özelliği olan haksız bir uygulamaya karşı bütün yasal yollar denendikten sonra girilen yasadışı bir eylem olmasının medyada nasıl yer aldığı araştırılmaktadır.

Bergama Eylemi'nin bir sivil itaatsizlik olarak değerlendirilmesinde konuya ilişkin haberleri **“devlet düşmanlığı”, “yabancı sermaye düşmanlığı”, “komünist/anarşist bir hareket olarak sivil itaatsizlik”, “barışçıl/çevre hareketi olarak sivil itaatsizlik”** düzeylerinde kategorilendirilmektedir.

Bu haber kategorileri içerisinde yer alan köylü, uzman (öğretim üyesi), devlet ve yabancı sermaye olarak adlandırılabilir aktörler eylemlerin dört tarafı olarak aşağıdaki başlıklarda karşımıza çıkmaktadır:

- Köylü / Uzman (Öğretim Üyesi)
- Köylü / Devlet
- Köylü / Yabancı Sermaye
- Uzman (öğretim üyesi) / Devlet

5. Hürriyet ve Zaman Gazetesi'nde Sivil İtaatsizliğin Haberleştirilmesi

5.1. Biçimsel Analiz

Hürriyet ve Zaman Gazeteleri 1 Temmuz 1997 ve 31 Aralık 1997 tarihleri arasında ele alınmıştır. Bu zaman aralığında her iki gazetede de Bergama Hareketine ilişkin birinci sayfada yer alan haberleri üzerinde çalışılmıştır. Buna göre Hürriyet Gazetesi'nde 15 haber, Zaman Gazetesi'nde ise 8 haber yer almıştır.

Haberin hangi sayfada verildiğinin de bir gazetenin bir olaya verdiği önemi ortaya koyan önemli bir göstergedir. Burada, haberin verildiği sayfa ile istenilen amaç doğrultusunda bir kanının oluşturulması hedeflenirken, karşı olunan şeyin önemsiz gösterilmesi amaçlanır. Genelde gazetelerin çok önem verdiği konular manşet ya da ilk sayfada verilirken, önemsiz görülen ya da gösterilmek istenen

konular iç sayfalara atılmaktadır. Çünkü, gazetelerin vitrin sayfası olarak tanımlanan birinci sayfaları okuyucunun dikkatini en çok çeken ve okunurluğu yüksek olan en önemli sayfadır. Okuyucu gazeteyi eline aldığı anda ilk olarak birinci sayfadaki haber başlıklarını gözden geçirir. Dolayısıyla haber sayısı gibi haberin bulunduğu sayfa da, haberin okunması, o konuyla ilgili bilgi edinilmesi ve o bilgilerin değerlendirilmesi aşamasında ilk adımdır. Ancak bu tez çalışmasında elde edilen verilerinde açıkça gösterdiği gibi, Hürriyet ve Zaman Gazeteleri, eylemlerle ilgili haberlerin tamamına yakını vitrin sayfası dışındaki diğer sayfalardan vererek bu konuyu önemsizleştirmiş ve böylece oluşabilecek eleştirel bakış açısı ve tartışma ortamı baştan engellenmiştir. Görüldüğü gibi haber salt bir enformasyon değildir; bizzat ham bir olayın bir dizi standart içerisinde hikaye haline dönüştürülmesidir, bu dönüştürme süreci içerisinde olayın seçilmesinden sayfa düzenine kadar bir dizi aktif haber üretme, yapma etkinliği yer almaktadır (Barthes, Akt Fiske, 1986:519). İşte haber üretme etkinliğinin bu ve bunun gibi birçok boyutu, medyanınkiler de dahil olmak üzere, söz konusu toplumsal ve ideolojik konumları ustalıklı biçimde içinde taşıma görevi yapmaktadır.

3.5.1.1. Haberlerin Konuları ve Aktörleri

Bergama Hareketi'ne ilişkin Hürriyet ve Zaman Gazetesi'nde aşağıdaki çizelgede yer alan konu başlıkları, haberin içeriği, haberin nasıl devam ettiği ve haberde ismi geçen ve ön planda olan aktörlerin yer aldığı bir çizelge ile sunulmuştur.

Zaman Gazetesi (1 Temmuz – 31 Aralık 1997)

Haberin Tarihi	Haberin Adı	Haberin İçeriği	Haberde Etkili Olan Aktörler	Sonuç
10 Eylül 1997	Bergama'ya Akademik Onay	İTÜ, ODTÜ, Dokuz Eylül ve Hacettepe tarafından altın işletmeciliğine onay bildiriler yayınlamaları	Öğretim Üyeleri, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Madenciler, Köylüler	Çalışmaların yasallığı ve bilimselliği vurgulanmıştır ve ÇED raporunun önemine değinilmiştir.
12 Eylül 1997	Bakan Bergamalılar ı Uyardı	Madencilikte altının siyanür dışında başka çıkarılma yöntemi olmadığı ve eylemlerin kaydı yön vurgulanıyor.	Madencilikten Sorumlu Devlet Bakanı, Eylemciler, Aydın Valisi	Teknolojiden yararlanarak altın çıkarıldığı ve gerekli tüm önlemleri

				alınacağı bilgisi Bakanlık tarafından verilmiştir.
20 Eylül 1997	Yabancı Yatırıma Bomba	Bergama'da siyanürlü altın üreten Eurogold Şirketi'nin İzmir Bostanlı'daki merkezine yapılan bombalı saldırı ve yapılan açıklamalar	Yabancı Sermaye Derneği (YASED) Başkanı, Başbakan Mesut Yılmaz, TBMM Başkanı Mustafa Kalemler	YASED Başkanı eylemler karşısında hukuki süreç başlatıyor ve yetkililerden destek bekleniyor.
20 Eylül 1997	Eurogold: Şaşırmadık	Eurogold'a yapılan saldırı sonrasında şirket yetkililerinin açıklamaları	Eurogold Genel Müdürü, Eurogold Yönetim Kurulu Üyeleri	Şirket yetkilileri kendilerine yapılan saldırı sonrası ilgili birimlere başvurularını yapıyorlar. Yapılan eylem Bergamalılar tarafından kınanıyor, ardından şirket aleyhine eylem yapılıyor, eylem olaysız bitiyor.
1 Ekim 1997	Bergamalılar : Provokasyon	Eurogold'a yapılan saldırı Bergamalılar tarafından provokasyon olarak nitelendiriliyor	Bergama Belediye Başkanı Sefa Taşkın, Köylüler	
10 Ekim 1997	Sol örgütler taşeronluk yapıyor	Eurogold'un bombalanması sonucu sol örgütlerin burada rolü olacağı görüşünü yetkililerin ağzından vermek	Emniyet İstihbaratı Yetkilileri, Sol Örgütler, İçişleri Bakanlığı, Bergama Belediye Başkanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Greenpeace	Emniyet tarafından Eurogold'a yapılan saldırının arkasında sol örgütlerin olduğu ve bunların yabancı sermaye ile desteklendiği söyleniyor.
18 Ekim 1997	Bergama'da top Ersümer'de	Danıştay'ın durdurma kararı sonrası Enerji Bakanlığı'nın son kararı vereceği bilgisi veriliyor	Bölge İdare Mahkemesi, Enerji Bakanı Cumhur Ersümer, Eurogold	Eurogold tarafından dava tekrar mahkemeye taşınıyor
3 Aralık 1997	Bergamalılar Kapı Açmadı	Genel Nüfus Tespiti ve Seçmen Yazımı'nda Bergama'da bazı vatandaşların sayıma katılmamaları	İzmir Valisi, Bergama Belediye Başkanı, Köylüler	Vali tarafından memurlara kapılarını açmayan vatandaşlar Cumhuriyet Savcılığı'na tutanakla sevk edilmişlerdir.

11 Temmuz 1997	ABD’li prof’lar: Bergama Haklı	ABD’de Washington Üniversitesi tarih Bölümü öğretim üyelerinin Bergama’ya verdiği destek	Bergama Belediye Başkanı Sefa Taşkın, Washington Üniversitesi Öğretim Üyeleri	Öğretim Üyeleri mektup aracılığıyla desteklerini belirtmişlerdir
12 Temmuz 1997	Eurogold’a Suç Duyurusu	Danıştay’ın kararına karşılık Eurogold’un çalışmalarına devam etmesi	Eurogold, Haklar ve özgürlükler Platformu	Haklar ve Özgürlükler Platformu tarafından İstanbul Adliyesi’nde Eurogold aleyhine suç duyurusunda bulunuluyor
18 Temmuz 1997	Bergama için deklasyon	İTÜ Maden Fakültesi tarafından düzenlenen toplantıda bilim adamlarının Bergama altın madenciliğine ilişkin düşüncelerine yer verildi	Maden Mühendisliği alanında öğretim üyeleri	20 bildiri sonrasında oluşturulan deklasyonda teknoloji, doğa ve kültürel alandaki verilere bakılarak altın işletmesinin kabul edilemez olduğu açıklanıyor
24 Temmuz 1997	Bergamalılar Bayram Yapıyor	Bakanlar Kurulu mahkeme kararı kesinleşinceye kadar Eurogold’un çalışmalarını durdurma kararı alıyor	Bakanlar Kurulu, Bergama Köylüleri, Bergama Belediye Başkanı Sefa Taşkın, RP’li Çevre eski Bakanı	Köylüler sevinç eylemleri yapıyor, Sefa Taşkın eski bakana yürütmeyi durdurma kararı almamasına karşın suç duyurusunda bulunuyor
3 Ağustos 1997	Otoyolda Siyanür Eylemi	İzmir Çeşme’de Bakanlar’ın Ege Sorunlarına yönelik toplantısına katılmak isteyen köylülere polisin engel olması ve köylülerin eylemleri	Devlet Bakanları (Işıl Saygın, Işın Çelebi, Rifat Serdaroğlu), Polis Ekipleri, Bergamalı Köylüler	Işıl Saygın’ın Eurogold’a hukuki mücadele ile başarı elde edeceklerini köylülere söylemesi
5 Ağustos 1997	Bergama’dan 2 eski bakana suç duyurusu	Dava ile ilgili yürütmeyi durdurma kararını uygulamayan RP’li 21 eski bakana suç duyurusunda bulunulması	Bergamalı Avukatlar, köylüler, RP’li eski bakanlar Ziyattin Tokar, Recai Kutan ve dönemin çevre bakanı İmren Aykut	Avukatlar ilgili kişiler için Ankara’da suç duyurusunda bulunuyorlar
12 Ağustos 1997	Siyanür Turizmi	Bergama’daki Eurogold’un alanına turizm amaçlı geziler düzenlenmesi	Tur operatörleri, turistler, Eurogold Yetkilileri, Bergama Çevre Yürütme Kurulu Başkanı Oktay Konyar	Oktay Konyar yabancı uyruklu tureistlere gezi düzenlendiği ve yeni hükümeti etkileme amaçlı lobi çalışmaları yapıldığı gerekçesiyle suç

				duyurusu yapıyor
10 Eylül 1997	Siyanür Gerginliği	Bergamalı Köylülerin, Balıkesir'in Balya İlçesi'nde çevre kirliliği yaratan tesisi ziyaretlerinin engellenmesi	Bergamalı Köylüler, Jandarma, Balıkesir Valisi Alaattin Yüksel, Sefa Taşkın, Deniz Baykal	Balya'ya giriş izni alamayan köylülerin otobüslere bindirilirken tartışma çıkması ve 3 kişinin gözaltına alınması
12 Eylül 1997	Kına Gecesinde Siyanüre Protesto	Oktay Konyar'ın kızının düğününde siyanürlü altına karşı protesto düzenlendi	Oktay Konyar, gelin, damat, köylüler	Altın işletmeciliğine karşı çıkan dövizlerle protesto yapıldı, köylüler eşlik etti
18 Ekim 1997	Bergama'nın Zaferi	İzmir İdare Mahkemesi'nce daha önce onay verilmeyen durdurma kararına onay çıkması	İzmir Barosu Çevre Hareketi Avukatları, Köylüler	Karara ilişkin metin valiliğe ve bakanlığa faksla gönderiliyor
25 Ekim 1997	Bergama'ya Kızılderili Desteği	Bergama'nın yargı zaferine yönelik ABD Nevada Eyaleti Kızılderili Kabile Başkanı'nın gönderdiği tebrik mesajı	Kızılderililer, Bergamalılar, Sefa Taşkın	Kızılderililerin tüm dünya adına bu tür başarıların önemini vurgulamaları
5 Kasım 1997	Bergamalılar'a Ödül	Türk Tabipler Birliği'nce Halk Sağlığı Hizmet Ödülü'nün çevreye sahip çıktıkları gerekçesiyle Bergama Köylülerine verilmesi	TTB, Bergama Köylüleri	Ödülü alan Bergamalılar kendilerine verilecek en büyük ödülün zehir saçan şirketlerin kapatılması olduğuna dair mesaj vermeleri
26 Kasım 1997	Eurogold şimdi de Kaz Dağı'nda	Eurogold'un Bergama'daki çevre mücadelesi sonrasında Kaz Dağı'nda Çevre Bakanlığı'ndan izin alıp kazılara başlaması	Çevre ve Enerji Bakanlığı yetkilileri, Bayramiç (Kaz Dağı) Belediye Başkanı H. Nihat Varol, Sefa Taşkın, Eurogold	Bayramiç Belediye Başkanı yasal mücadele başlatıyor.

1 Aralık 1997	Bergama'da sayılmama boykotu	İdare mahkemesinin kararına karşın Eurogold'un çalışmasına devam etmesi ve şirketin kapatılmaması üzerine 15 bin köylünün nüfus sayımına katılmaması	Bergama Köylüleri, Belediye Başkanı Sefa Taşkın, İzmir Valisi Erol Çakır	Erol Çakır'ın sayıma katılmayan köylüler için yasal mücadele başlatacakları
2 Aralık 1997	Bergama'ya soruşturma	Nüfus sayımına katılmayan köylüler için soruşturma açıldı.	Köylüler, basın, Vali Erol Çakır	Köylüler para cezasına çarptırıldı, Vali olayı yanlış bulduğunu açıklayan açıklama yaptı

6. Haberlerin Söylemsel Analizi

6.1. Devlet Düşmanlığı

Sivil itaatsizlik tanımı gereği sisteme ve devlete karşı olmamakla birlikte gerek medyada gerekse kamuoyunda anarşizm, pasifizm gibi muhalefet biçimleriyle sık sık karıştırılmaktadır. Bunun yanında sivil itaatsizlik, toplu gösteriler vb. gibi farklı muhalefet biçimleri ile de aynı düzlemde kullanılmaktadır. Araştırma birimimizi oluşturan Hürriyet ve Zaman Gazeteleri de Türkiye'deki sivil itaatsizlik eylemi örneği olarak Bergama Hareketi'ni haberleştirirken ortak bir eğilim göstermektedir. Bu ortak eğilim şudur: Bergama Hareketi devlete karşı ve devletin uygulamalarını protesto eden bir eylem biçimi olarak devlete düşmandır.

Bergama Eyleminin idari süreçte değerlendirildiği ve farklı yargı birimleri tarafından farklı kararların verildiği altı aylık sürede gazetelerde yayınlanan haberlere bakıldığında gazetelerde şu temel benzerliklerin kendini gösterdiği görülmektedir:

“Bakan Bergamalıları Uyardı” (Zaman, 12 Eylül 1997:1)

“Bergama'ya Soruşturma” (Hürriyet, 2 Aralık 1997:1)

Zaman Gazetesi'nin haberinde altın çıkarılması işleminin işletmeci bir firma aracılığıyla yapılmasının teknolojik nedenlerden kaynaklandığı öncelikle

vurgulanmaktadır. Ülkemizin teknolojisi altın çıkarma işleminde yeterli olmadığı için yabancı bir kuruluş tarafından bu işlemin yapıldığı Bakanlık (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı) tarafından ifade edilmektedir. Zaman Gazetesi'nin haberi şöyle devam etmektedir:

“siyanürlü altın çıkarma işleminin çevreye hiçbir zarar vermeyeceği uzman görüşlerine ve araştırmalarına dayanılarak sonuçlandırılmıştır. Çevresel Etki Değerlendirme Raporu'nun (ÇED) bu alandaki geçerliliği dikkate alınmalıdır. Yasal ve çevresel onaylara karşı eylemlerini devam ettirdiği için madencilikten sorumlu devlet bakanı Bergama Köylülerini uyarmıştır” (Zaman, 12 Eylül 1997:1) şeklinde haber devam etmektedir. Gazetede, devletin ilgili bakanlıkları ve yasal süreçleri sonunda Eurogold şirketine siyanürlü altın işletmeciliği için onay verildiği ve çevreye, insan sağlığına olumsuz hiçbir etkinin olmayacağını ve olabilecek her türlü önleme karşın devletin gerekli tedbirleri alacağı vurgulanmıştır. Bununla birlikte köylülerin bu şirketin yörede bulunmasını istemedikleri yönünde eylem yapmaları, yasal olarak yanlış bir yol izlendiğini vurgulamaları, çevre sağlığının tehdit edildiği yönünde açıklamada bulunmaları devleti ve onun yasal mercilerini hiçe sayma anlamına geldiği gerekçesiyle devlet hiyerarşisi içinde üst düzey yetkililer tarafından köylüler uyarılmaktadır.

Hürriyet Gazetesi'nin haberine gelindiğinde Bergama Köylüleri'nin girişimleri sonrasında maden işletmeye devam eden Eurogold Şirketi'nin gitmemesi üzerine Bergamalılar değişik bir yöntemle bu durumu protesto etmişlerdir. Köylüler Türkiye'de belli aralıklarla yapılan ve yasalar gereği herkesin katılmasının zorunlu olduğu nüfus sayımına katılmamışlardır. Haberde köylülerin açıklaması şu şekilde olmuştur:

“eğer devlet sesimizi duymuyor ve zehirle yaşamamıza ses çıkarmıyorsa bizi saymıyor demektir, bu durumda nüfus sayımında bizi saymasa da olur” (Hürriyet, 2 Aralık 1997:1) şeklinde açıklamışlardır. Fakat vali ve yerel yöneticiler başta olmak üzere Bergamalıların yaptığı bu eylemle devletin yasal zorunluluklarının çiğnendiğini açıklamışlardır. Valinin açıklaması Bergamalıların devlet düşmanlığı

yaptıkları ve bu eylemlerinin bu durumun bir göstergesi, yöntemi gibi yorumlanmıştır:

“köylüler yanlış bir iş yapmışlardır. Devletimiz yasalarında nüfus sayımına katılmak vatandaşlar için bir zorunluluktur. Bunu hiçe saymak devleti, devletin yasalarını hiçe saymaktır. Köylüler cezasız kalmayacaktır. Para cezasına çarptırılmışlardır”.

Hürriyet Gazetesi'nin haberinde eylemin taraflarına birlikte yer veriliyor gibi bir izlenim yaratılmıştır. Fakat haberlerin geneline bakıldığında devletin haklı görüldüğü vurgusu haberlerde ön plana çıkmıştır. Gazetede haberde etkili olan kişiler köylülerden çok devlet yetkilileri olmaklar birlikte devletin her anlamda zaten köylünün yanında olduğu vurgusu yapılırken köylülerin devlete karşı gelmeleri dönemin valisi tarafından ifade edilmektedir. Devlete karşı gelirken de devletin yasal zorunluluklarının çiğnenmesi doğru bulunmamaktadır.

Her iki gazete de devletin yer aldığı ve taraf olduğu bakış açısı verilmekte ve aksine bir durum “devlet düşmanlığı” ile ifade edilmektedir. Medyada tarafsızlığın ve nesnelliğin Maclean medyada yanlılığın tanımını şöyle yapıyor: “Eğer bir öyküde yazarın yorumları ile anlatılan olgular arasında ayırım gözetilmiyorsa bu yanlı bir yazım biçimidir.”¹⁷⁰

Bazı araştırmacılara göre ise yanlılığın iki şekilde ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Birincisi, birbirleriyle çakışan görüşler arasında “dengeliğin” olmayışı; ikincisiyse “gerçekliğin” taraflı bir biçimde çarpıtılmasıdır. Ancak çoğu kez dengelik ile doğruluk birbiriyle uzlaşmayan iki hedef olmuştur.

Bergama Hareketi Zaman Gazetesi'nde ele alınırken Bergama'da siyanürlü altın çıkarılmasına karşı olan köylüler devlet düşmanı, gerçekleştirdikleri eylemler ise devlet düşmanlığı olarak sunulmuştur. Hürriyet Gazetesi'ne baktığımızda ise eylemcilerin açıklamaları, eylem biçimleri olduğu gibi aktarılmakla birlikte devletin Bergamalıları devlet düşmanı olarak nitelendirmesi ve gazetede bu şekilde yer alması dikkat çekmektedir.

---

¹⁷⁰ H.Ökçesiz, a.g.e., s.56.

6.2. Yabancı Sermaye Düşmanlığı

Devletin onayı ile ülkede yabancı yatırıma yer verilmesi fakat buna tepki duyulması durumu yabancı sermaye düşmanlığı ile ifade edilmektedir. Yabancı Sermaye düşmanlığına ilişkin verilen haberlerde devlet yanlısı bir tutumun devam ettirildiği görülmektedir.

Zaman Gazetesi'nin "*Yabancı Yatırıma Bomba*" (Zaman, 20 Eylül 1997:1) haberinde ülkemizin olanakları ve özellikle teknolojisi yeterli olmadığı için yabancı sermayeden altın çıkarma girişiminde destek alındığı bilgisi ile haberlere giriş yapılmaktadır. Eurogold adlı şirketin ülkemizdeki yasal sürecin tüm aşamalarını yerine getirdiği ve gerekli izinleri almış bir firma olarak çalışmaya başladığı söylenmektedir. Ülkemizin gelirini arttıracaklarını ve dolayısıyla en çokta altın çıkarılan bir bölgede yaşayanlara başta ekonomik olmak üzere önemli katkılar sağlayacağını haber dolaylı bir şekilde bize aktarmaktadır. Sözü edilen tüm bu olumlu girdilere rağmen başta yöre halkı olmak üzere onları destekleyen kamuoyunun bu durumda yabancı sermayeye karşı bir düşmanlık geliştirdiği ifade edilmektedir.

Zaman Gazetesi'nin haberlerinde Eurogold adlı şirket dünyanın birçok yerinde çalışmalarını uzun yıllardır yürüttüğünü ve bakanlıklardan alınan izinlerle başta Bergama köylüleri olmak üzere ülkemize kazanç sağlayacağı şeklinde görüşlere yer vermektedir. Altın çıkarılma işleminin yöntem olarak nasıl yapılacağına ve köylülerin aslında tam da bu noktada itirazları olduğuna, çocuklarının geleceklerini, doğayı, tarımla geçinen bir bölge olmaları nedeniyle ekonomik anlamda gelecekteki durumlarını, hiç tarım yapamayacak duruma gelip gelemeyeceklerini düşünerek giriştikleri mücadelenin bu yönü hiç vurgulanmamaktadır. Yalnızca altın çıkarılması ile birlikte önce altının ekonomik değeri sonrasında bu işlemi aracı bir firma kullanarak ve bu işten gerekli karları elde eden devlet bütçesini vurgulayan haberde bunların karşısında olup bu sermayenin gitmesi için verilen mücadelenin yabancı sermaye düşmanı olmak dışında hiçbir kavramla örtüşemeyeceği bakanın uyarısı ile de pekiştirilmektedir. Aynı haberde dönemin devlet bakanı, Bergama Köylülerini yabancı sermayeye karşı

çıktıkları ve elbette buna dayanarak devletin karşısında bir tavır aldıkları gerekçesiyle uyarmaktadır.

Bu haberin devamında siyanürlü altın işletmeciliği yapan Eurogold'a yapılan bombalı saldırının altı çiziliyor. Haberde madencilikte altının bu yöntem dışında başka bir yöntemle çıkarılmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Basında yer alan haberlerde siyanürlü altın çıkarma işinin teknolojik açıdan yabancı sermaye ile mümkün olduğu bilgisi verilmektedir. Mevcut sorunların yeniden irdelenmesi ve sağlıklı çözüm yolları üretilmesi için bu tartışma zeminin yaratılması birçok haberde ön plana çıkarılmıştır ve bu fikrinde desteklenmesi gerektiği konusunda görüşler getirilmiştir. Burada haberi aktarının direk devlet yetkilileri gibi görüşlerini dile getirmesi, bazen de gazetenin görüşü ile fakat devlet ideolojini destekleyen bir ifade kullanarak konuşması dikkat çekicidir.

Türkiye'nin yerel kaynakları ve teknolojisi ile üretimde bulunmasına gazete dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte bu teknolojinin ve sonuçlarının tüm dünyada uygulanan biçimleri haber konusu yapılarak varsayımları pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımların ülkemizde uygulanması için bu örneklerin benimsenmesi ile yola çıkılabileceği aktarılmaktadır.

Zaman Gazetesi'nde Eurogold'un bombalanmasına ilişkin haber verilirken bu süreç Hürriyet Gazetesi'nde haber olarak yer almamaktadır. Zaman Gazetesi'nin aynı gün ikinci bir haber olarak haberi birinci sayfadan vermesi dikkat çekicidir.

“Eurogold: Şaşırmadık” başlıklı haberde şirket yetkililerinin açıklamalarına yer verilmektedir. (Zaman, 27 Eylül 1997:1)

“YASED (Yabancı Sermaye Derneği) yetkilileri eylemler karşısında hukuki süreci başlatmıştır ve yetkililerden destek beklemektedir. Şirket yetkilileri ise saldırı sonrası ilgili birimlere başvurularını yapmışlardır” şeklinde haber devam etmektedir.

Yabancı sermayeye karşı yapılan bu saldırı sonrası devlet yetkililerinin ve firma yetkililerinin görüşleri aktarılmıştır. Haberlerde Bergamalılar konuya ilişkin görüşleri hiçbir yorum katılmadan, direk yorum yapan kişilerin neler söyledikleri ifade edilerek haberleştirilmektedir.

“Bergamalılar: Provakasyon” (Zaman, 1 Eylül 1997:1) başlıklı haberde *“Eurogold’ a yapılan saldırı Bergamalılar tarafından provakasyon olarak*

nitelendirilmiştir. Eylem Bergama Belediyesi ve Köylüler tarafından kınanmıştır, şirket aleyhine eylem yapılmıştır ve eylem olaysız bitmiştir”.

Bu eylemlerin devlet düşmanlığı olarak nitelendirilmesi yalnızca devlet ideolojisinin dikkate alınarak gazete tarafından “yanlı” bir bakış açısıyla verilmesiyle söz konusu olmuştur. Yanlılık araştırmalarında yer aldığı gibi dengelilik ve taraflara eşit yer vermenin burada söz konusu olmadığı göze çarpmaktadır. Dennis McQuail’e¹⁷¹ göre yanlılığın çok sayıda olası görünümüleri vardır. Belli bir görüşü destekleyen tartışma ve verilere yer verme; seçimi açık olarak belli etmeksizin taraflı biçimde olguların ve görüşlerin kullanılması; olgulara dayanabilecek bir haberde renklendirme amacıyla dil kullanımı ve bu yolla örtük biçimde de olsa bir yorum yapma; bir tarafa ilişkin olumlu noktaları göz ardı etme. Bu haberde ise teknolojiden yararlanılarak altının çıkarılacağı ve gerekli her türlü önlemin alınacağı bilgisi verilmektedir. Haber metninin devamında Bakanın gerekirse siyanür ayrıştırma havuzunda yüzebileceğine ilişkin açıklaması devlete, egemen ideolojinin düşüncesinin pekiştirilmesi için başvurulan yöntem olmuştur. Örneğin Chernobil sonrası Bakanın Karadeniz için bir tehlike olmadığını anlatırken çay içmesinde olduğu gibi Türkiye’de yaygın bir anlayış olan “bize bir şey olmaz” mantığı gösterilmiştir. Benzer bir şekilde Bakanın siyanürlü ayrıştırmanın bir havuzun içinden yapıldığı suda yüzebileceğini açıklaması yine aynı mantığın devamı niteliğinde olmuştur.

6.3. Anarşist/Komünist Hareket

Zaman Gazetesi’nde Bergama’da siyanürlü altın çıkarılmasına karşı gerçekleşen çok sayıda ve değişik eylem nitelendirilirken yasadışı olma özelliği hem devlet yetkililerinin ağzından hem de gazetenin kendisi tarafından dile getirilmektedir. Köylüler “saf ve samimi” olarak haberlerde nitelendirilirken köylülerin eylemlerinin şekillenmesi ve devletin onaylamadığı bir hal almasında “sol” örgütlerin rolü olduğu tartışması yapılmaktadır. Bu tür örgütler tarafından desteklenen ve yönlendirilen eylemler ise anarşist/komünist bir hareket olarak sunulmaktadır.

---

¹⁷¹ H. Ökçesiz, a.g.e., s.89.

Zaman ve Hürriyet Gazeteleri'nde bu anlayış ifade edilirken “nesnellik stratejisi” haber kurgulanmasında seçilen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle devlet yetkililerinin eylemcilere ilişkin bakış açıları ve okuyucuya iletmek istedikleri mesajların tırnak işaret ile birlikte verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Zaman Gazetesi'nde eylemin nedeni olarak eylemcilerden çok eyleme destek veren kişilerin olduğu söz konusu olmaktadır. Çünkü köylülere ilişkin haberlerde olumsuz ifadeler eylemlerde yer alan sol örgüt üyeleri ya da çeşitli şekillerde onlara destek veren örgütlere yöneliktir. Haberlerde Köylüler için “oyuna gelmek”, “kandırılmak” gibi ifadeler kullanılırken sol örgütler için “provokasyon yapıyorlar”, “devlet düşmanları” gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Köylülerin yaptıkları eylem Türkiye’de yeni bir eylem tipidir. Türk siyasal tarihinde köylü eylem yapan değil, adına eylem yapılandır. Konuşan değil, adına konuşulandır. Köylü hem çalışkanlığı hem de saflığı temsil eder. Köylünün devlet uygulamalarına karşı eylemi şaşırtıcıdır. Bu anlamda haberler bu eylemi yapan yeni köylü tipini meşrulaştırmak zorundadır. Bu meşruiyet ise köylünün ancak kandırılmış olabileceği üzerinden kurulur.

Benzer biçimde Türk siyasal tarihinde eylemci komünist ve solcu olarak tanımlanır. Sol-komünizm sistemin başlıca muhalefet odağı olarak kurulur. Hürriyet ve Zaman Gazeteleri sola ilişkin bu tarihsel ve toplumsal kurguyu Bergama Eylemi özelinde yeniden üretmektedirler. Bergama Köylülerini ancak solcular/komünistler kandırabilir. Köylüler solcuların provokasyonu sonucunda devlete karşı gelmektedir. Bu yaklaşım haber dilini provokasyon/oyuna gelmek solcu/köylü karşıtlığı içinden yeniden belirlemektedir.

“Sol örgütler taşeronluk yapıyor” (Zaman, 10 Ekim 1997:1) başlıklı haber bu yargıya bir örnektir. Bergama Eylemi’ne destek veren kişiler/grup ya da örgütler arasından en belirgin olarak sol örgütlerin seçilmesi de dikkat çekicidir. Çünkü bu eyleme destek verenler arasında bir ayırım söz konusu olmuştur.

Gazetede Eurogold’un bombalanmasının ardından sol örgütlerin burada rolü olacağı görüşünü yetkililerin ağzından vermektedir. Bu yargıyı pekiştirmek için haberde Emniyet İstihbaratı Yetkilileri, İçişleri Bakanlığı ve Enerji ve Tabii

Kaynaklar Bakanlığı konuyla ilgili görüşlerini dile getirmektedir. Haberin devamında Greenpeace vb örgütlerin de arkasında “sol örgütlerin” yer aldığı bilgisi verilmektedir.

Zaman Gazetesi’nde Emniyet tarafından yapılan açıklamanın olduğu gibi verilmesi ve içeriğinin haberde altının çizilmesi sol örgütler yaklaşımını desteklemektedir. (*Zaman, 10 Ekim 1997:1*)

Bergama Eylemini gerçekleştiren kişilerin "olumsuz kimlik ve davranışlara sahip kişiler" olduğu dikkat çekmektedir. Bunlar,

- Devlet ve hükümet yetkilileri tarafından yasadışı örgütlerle ilişkisi bulunduğu ya da bulunduğundan şüphelenildiği birçok kez ifade edilen ve kamuoyunda bu kimlikleri tanınan kişiler ile bazı örgüt ve grupları desteklemek için yaptıkları açıklamaların ve çalışmaların yanlı, maksatlı olduğu belirtilen kişiler, dernekler vb.
- Eylemlerde "slogan atma" ya da "pankart açma" gibi yasal olmayan ve içinde bulunduğumuz sosyo-kültürel yapı içerisinde pek de onaylanmayan davranışlarda bulunan ve bu sloganlarından alıntılar yapılarak görüşlerine yer verilen kişiler, gruplar vb.

Kabullenilip itaat edilen otoritenin düşüncesi bir başka haberde tekrar karşımıza çıkmaktadır. Haberde bir başka devlet bakanı aracılığıyla altın çıkarma işinde başka bir yöntem olmadığı, birçok madenin elde edilmesinde buna benzer yolların denendiği söyleniyor ve ayrıca doğabilecek tehlikelere karşı tüm önlemlerin alındığı belirtiliyor. Diğer taraftan, Bakan, Bergamalıların farklı yerlerde amaçlarıyla ilgisi olmayan eylemler gerçekleştirdikleri için eylemcileri uyararak “*terörizm*”e yakışacak eylemler olarak niteleme yapmaktadır. (*Zaman, 10 Ekim 1997:1*)

Hürriyet Gazetesi’nde Bergamalı Köylülerin gerçekleştirdiği eylemlerin devlet tarafından anarşist / komünist bir eylem olarak nitelendirildiği şeklinde haber yapılmaktadır.

“*Siyanür Turizmi*” (*Hürriyet*, 5 Ağustos 1997:1) başlıklı haberde Bergama Çevre Yürütme Kurulu Başkanı Oktay Konyar’ın yabancı uyruklu turistlere gezi düzenlediği ve yeni hükümeti etkileme amaçlı lobi çalışmaları nedeniyle suç duyurusu yapmaktadır. Ama haberin içeriğinde kendisi “sol örgütlerin elebaşısı” olarak nitelendirilmektedir.

“*Siyanür Gerginliği*” (*Zaman*, 12 Ağustos 1997:1) başlıklı başka bir haberde ise Bergama Köylüleri’nin Balıkesir’in Balya İlçesi’nde çevre kirliliği yaratan tesisi ziyaretlerinin engellenmesi fakat köylülerin eylemini devam ettirmesi haber konusu yapılmaktadır. Balya’ya giriş izni alamayan köylülerin otobüse bindirilirken tartışma çıkması ve 3 kişinin gözaltına alınması sonrasında Jandarma, Balıkesir Valisi haberde görüşlerini yansıtan kişiler olmuşlardır. “*Bu eylemlerin yasal ve aleni olmadığını, yasadışı örgütlerle ilişkisinin olduğu*” bu kişiler tarafından dile getirilmektedir.

Her iki gazetede de devlet tarafından önü açılan bir girişim halk tarafından desteklenmediği zaman eylemin kendisi hemen yasa-dışı ilan edilmektedir. Yasa-dışı eylemlerin sahipleri olarak ise geçmişteki çok sayıda örneğin gösterdiği gibi sorumlular komünist olmakla ya da bu eylemleri gerçekleştirdikleri için sistem, devlet karşıtı olarak anarşist olmakla suçlanmaktadır.

6.4. Barışçıl/Çevre Hareketi

Ülkemizdeki ekolojik duyarlılığımızın giderek arttıran Bergama köylülerinin direnişleri başta kamuoyu olmak üzere çok farklı kesimde destek görmüştür. Bergama köylülerinin hareketini uzun uzadıya hakkettiği irdelemeyi yapmak yerine gazetelerde önemli olan temel bir noktaya vurgu yapmak gerekmektedir. Bergama köy halkının yörelerindeki çok uluslu bir şirket olan Eurogold’ un siyanür ile altın arama girişimine karşı mücadeleleri uzun zamandır devam etmektedir. Yöre halkının hemen her bireyinin kolektif bir bilinçle bu mücadeleye renk katan eylem çeşitliliği ve siyanür hakkındaki bilgi birikimi söz konusu olmuştur. Daha da önemlisi, belki de Bergamalıların bir araya gelip doğrudan bire bir oluşturulan toplantılarda olayı enine boyuna tartışmaları, kararlar almaları ve uygulamalarındaki özbilinçlilik ve özaylemliliktir. Bu bağlamda yaşamlarını ve geleceklerini kontrol

etme, yönetme taleplerini ve doğrudan denebilecek eylemlerinin öneminin belirtmesi gerekmektedir. Mahkeme kararlarına rağmen hala Eurogold' un kapatılmadığı ve hala işletmenin yabancı askerler ile korunduğu hatta faaliyette bulunması haberlerde vurgulanması gereken başlıklar olmuştur.

Bergama Köylülerinin eylemleriyle ve verilen yasal mücadelenin sonuçlanmasıyla Eurogold Firması kapatılmıştır fakat bu gelişme haberlere konu olmamıştır. Bergama Köylüleri'nin tüm topluma örnek oluşturan mücadelelerinin yarım kalıp kalmaması sorunu üzerinde düşünmek gerekmektedir. Kurumsallaşmayan hiçbir hareketin uzun süreli ayakta kalması pek mümkün olmamaktadır.

Sağlıklı bir çevrede yaşamak adına girişilen bu mücadelede kamu güçlerinin ve siyanürlü şirketin köylülere yönelik zaman zaman güç uygulamasına karşın şiddete başvurulmadan gerçekleşen bir eylem olmuştur. Bu eylemlerin tümünde şiddetsiz girişimler söz konusu olmakla birlikte, devletin varolan yapısına yönelik olarak mevcut düzeni değiştirmek gibi bir amaç söz konusu olmamıştır.

Bergamalılar basına yansıyan ve aleni, şiddetsiz aynı zamanda farklı sivil itaatsizlik eylemleriyle kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Çıplak gösterileri, polisle çatışmayan eylemler yapmaları, farklı coğrafi alanlardaki çevreci hareketlere destek vermeleri, uluslararası akademik alandan onay almaları, eylem biçimleri nedeniyle hizmet ödüllerine layık görülmesi gibi gelişmeler haberde etkili olan aktörler için geçerli olan ifadeler olmuştur.

Hürriyet Gazetesi'nin bazı haberlerinde Bergama Eylemine verilen destek aktarılmıştır ve nesnel bir yaklaşımla olayın akışı ile ilgili okuyuculara bilgi verilmiştir.

“Bergamalılara Ödül” (Hürriyet, 5 Kasım 1997:1) başlıklı haberin devamı şu şekildedir:

“Türk Tabipler Birliği (TTB) tarafından Bergama Köylüleri'nin mücadelesi Halk Sağlığı Hizmet Ödülü'ne layık görülmüştür. Bu ödül çevreye sahip çıktıkları gerekçesiyle Bergama Köylüleri'ne verilmiştir. Bergamalılar ödülünü aldıktan sonra

kendilerine verilebilecek en güzel ödülün siyanürlü altın yayan şirketin ülkemizden çıkarılması ile olacaktır” şeklinde açıklamalarına yer verilmesidir.

Bergama Hareketi olarak algılanan ve yorumlanan bir eylem olmuştur. Ancak bu biçimde, bu eylemin bir sivil itaatsizlik eylemi olarak yorumlanması mümkün olmuştur. Çünkü çevre sağlığı, halk sağlığı için yapılan bir mücadelenin kamuoyu tarafından da devlet tarafından da destek görmemesi için çok fazla neden yoktur. Hürriyet Gazetesi'nin yaklaşımında, eğer bu eylemler taşıdığı misyona yakışmayan ve devlet yetkilileri tarafından da onaylanmayan bir şekilde eylemde bulunurlarsa bu durumda sivil itaatsizlik eylemi olmaktan uzaklaşmaktadırlar. Çünkü, çevre hareketi olmanın temelinde barışçıl olma, hoşgörülü olma gibi unsurlar ön plana çıkarılmıştır.

Zaman Gazetesi'nde ise eylemin barışçıl bir çevre hareketine ilişkin yorumları yurtiçi değil de yurtdışındaki desteği aktarmak yoluyla olmuştur. Fakat Türk uzmanların görüşlerinin gazete haberlerinde hiç yer almayıp ABD'li uzman görüşlerin haberde kendini göstermesi dikkat çekicidir. Haber şu şekilde yer almaktadır:

“ABD’li Prof’lar: Bergamalılar Haklı” (Hürriyet, 5 Kasım 1997:1)

“ABD’de Washington Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri Bergama’ya destek vermektedir. Çevre sağlığı açısından siyanürlü altın çıkarmanın olumsuz yanlarını bildiren açıklamalarını mektup aracılığıyla Bergama Belediyesi Başkanı Sefa Sirmen’ e iletmişlerdir. Bergamalıların mücadelesinde haklı bulduklarını ve destek verdiklerini yazmışlardır” şeklinde haber sonlanmaktadır. Bu haberde Bergama Belediyesi ile ABD’li profesörlerin iletişimi ifade edilmekle birlikte bu döneme kadar Türk akademisyenlerden alınan onayların Zaman Gazetesi’nde hiç yer almadığı görülmektedir. Yabancı gözünden bir onaylama yapılmaktadır. Aslında gazete olumsuz bir tutum sergilerken yabancı uzmanların olumlu desteğini vererek kendi olumsuz desteğinin üstünü örtmektedir.

7. Çatışma Eksenleri

7.1. Köylü / Uzman (Öğretim Üyesi)

Uzman bilgileri kurucu bir bilgi olarak gazetelerde yer almaktadır. Uzman görüşünden yola çıkarak tarafların görüşleri meşrulaştırılmaktadır.

Hürriyet Gazetesi'nin haberlerinde Bergamalı Köylülerinin siyanürlü altın işletmesine karşı aldıkları tavırları ve bu girişime nasıl karşı olduklarını dile getirme biçimleri ifade edilmektedir. Köylü ifadesi daha öncede ifade edildiği gibi hakkını arayan değil hakkı aranan kişiler olarak tarihsel süreçte karşımıza çıkmıştır. Köylüler bu eylem biçiminde haklarının aranmadığını ve bu nedenle değişik platformlarda karşımıza çıktıklarını ifade etmektedirler. Fakat uzmanların, devlet yetkililerinin gereken her şeyi yaptıklarına dair ifadeler kullanmaları ve buna rağmen köylülerin karşımıza çıkması bu çatışma eksenin bir tarafı olmalarına neden olmaktadır.

Haberlerde köylülerin direnişine karşılık uzman görüşler kanıt görüş olarak kanıtlanırken Zaman Gazetesi'nde bazı haberlerde köylülere verilen onay söz konusu olmuştur.

“Bergama'ya akademik onay” (Zaman, 10 Eylül 1997) başlıklı haberde İTÜ, Boğaziçi, ODTÜ gibi üniversitelerden uzmanların siyanürlü altın çıkarmanın çevreye ve insan sağlığına yönelik haberleri dile getirilmektedir.

“Bergama'ya akademik onay” (Zaman, 10 Eylül 1997) başlıklı haberde Bergama Köylüleri'nin yaptıkları eylemlerde haklı olmadığına dair uzman onayları alınmasına rağmen Zaman Gazetesi'nde bu konuya ilişkin hiçbir ek bilgi ya da yorum üretilmemektedir. Bu onayın siyanürlü altın işletmesine karşı bir haber olduğu ya da bu onayın neyi ifade ettiğine ilişkin haberin devamında bir açıklama yer almamaktadır. ÇED Raporu ve uzman görüşleri olayın yasallığını bir kez daha pekiştirmektedir. Gazetenin de benzer bir şekilde düşündüğü ise haberin devamında kendini göstermektedir:

“Öğretim Üyeleri, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Madencilerin görüşlerinin de gösterdiği gibi çalışmaların yasallığı ve bilimselliği vurgulanmaktadır ve ÇED raporunun önemi kendini göstermiştir”. (Zaman, 10 Eylül 1997)

Hürriyet Gazetesi'nde uzmanlar ve köylüler karşı karşıya gelmemekle birlikte konunun uzmanları köylülere verilen onayın altını çizmektedir. Maden mühendisliği, çevre mühendisliği, ekoloji, tarih gibi uzmanlık alanlarına sahip öğretim üyeleri ya da bilim adamları siyanürlü liç yöntemini kullanan Eurogold Şirketine kaşı olduklarını Bergama Köylülerine verdikleri desteği öncelikle söyleyerek sonrasında ise konuya ilişkin bilimsel yaklaşımları yansıtarak yaklaşmaktadırlar.

Zaman Gazetesi'nin haberlerine bakıldığında onayları alınan öğretim üyeleri ve köylüler arasındaki çatışma ekseninin yabancı öğretim üyeleri ile kurulduğu dikkat çekmektedir. Köylülere destek veren ya da yayınladıkları mesajlarla onların yanında olduğunu ilişkin açıklamalar yapan kişilerin Türk olmayan uzmanlardan oluşması ve onların görüşlerinin aktarılması söz konusu olmuştur. Diğer taraftan hem Hürriyet hem de Zaman Gazetesi'nde köylü ve uzmanlar arasında bir görüş birliği vurgulasa da sıklıkla bu durumun bir çatışma eksenini olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

“Siyanürle altın çıkarılmasında sorun yok” (Zaman, 14 Eylül 1997:1)

“Uzmanlar sorun olmadığını yayınladılar” (Hürriyet, 15 Eylül 1997:1)

“Bakan: Yasal ve sağlık açısından rahat olun” (Hürriyet, 15 Eylül 1997:1)

Bu haber başlıklarında da görüldüğü gibi uzmanlar köylüler ile karşı karşıya gelen ve bazen de devletin onayı ile kendi görüşlerini birlikte sunan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Devletin ve yasal mercilerin onayı sonrasında yetkililerin, konunun uzmanlarının bu durumdan yola çıkarak görüşlerini dile getirdikleri görülmektedir.

7.2. Köylü / Devlet

Köylü ve devletin birbiri ile karşı karşıya getirilen aktörler olduğu görülmektedir. Devlet yetkililerinin köylüleri uyaran, karşı çıkan, artık bu eylemlerden vazgeçmelerine yönelik bilgiler içeren mesajları söz konusudur. Devletin bakanlık düzeyi ile yargı organlarının haberlerde farklı kararlarına yer verilmektedir.

“Bölge İdare Mahkemesi tarafından çalışmaları durdurulan Eurogold Şirketi'nin Çevre Bakanlığı tarafından çalışma izni yeniden verildi, karar iptal edildi” (Hürriyet, 25 Eylül 1997:1)

Devlet ve yetkili merciler dönem dönem köylülerin girişimlerine karşılık açıklamalar yapmışlar fakat yargı süreci hangi aşamayı işaret ediyorsa ona uygun hareket etmemişlerdir. Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, devlet başlığı altında yargı ve bakanlık düzeyinden farklı açıklamalar gelmektedir. Fakat gazetelerde yer alan sonuçlandırma sürecinde etkili olan kararları ön plana çıkarmak ve bu doğrultuda haber yapmak şeklindedir.

“Bergama'da top Ersümer'de” (Hürriyet, 18 Ekim 1997:1)

“Bakan Bergamalıları uyardı” (Zaman, 12 Eylül 1997:1)

Zaman ve Hürriyet Gazeteleri'nde köylü ile devlet arasında uyarı niteliğinde cümleler dikkat çekmektedir. Devlet yetkililerinin bu kararda en etkili ve son kararı verecek kişiler olarak vurgulanmaları dikkat çekicidir.

“devletimiz uzman bilim adamlarının yorumunu alarak yapılmasını sağladığı araştırmalarda Bergama'da siyanürlü altın çıkarılmasında çevre sağlığı açısından hiçbir sorun olmadığını tespit etmiştir. Yasal mercilerimizde karşı olunan kararlar ele alınmış ve yasal süreçte değerlendirilen bu davalardan olumlu bir sonuç çıkmamıştır” (Zaman, 12 Eylül 1997:1)

Bu haberde görüldüğü gibi devlet gerekli araştırmaların gerçekleştirildiği, yasal yollarla gelişmelerin tamamlandığını ifade etmektedir. Bu nedenle, köylünün bu kararların aksine eylemlere başvurması meşru ve doğru yorumlanmamaktadır. Diğer haberlerde belirtildiği gibi bu durumun köylünün proveke edilerek ya da kendi isteğiyle ama yasal olmayan bir şekilde gerçekleştiği bilgisi gazetelerden aktarılmaktadır.

Haberlerde köylü ile devlet arasında çatışmaya açıkça yer verilmesi de devletin kararları doğrultusunda hareket edilmesi gerektiği bilgisine bir çağrı yapılmaktadır.

“Bakanlık tarafından yapılan açıklamada belli dönemlerde çevre sağlığı açısından tehdit oluşturabilecek durumlar sürekli kontrol altında tutulacaktır. Eurogold şirketi tüm yasal izinlerini almıştır ve uluslararası arenada Türkiye dışında da pek çok alanda uzun yıllardır hizmet vermektedir. Yıllarca süren çalışmalarda herhangi bir olumsuz duruma rastlanmamıştır” (Zaman, 12 Eylül 1997:1)

Bu haberde de görüldüğü gibi yasal açıdan, sağlık açısından olumsuz bir durumla karşı karşıya kalınmaması ve devletin gerekenlerin tümünü yerine getirmesi nedeniyle köylülerin yine de girişimde bulunmalarına gerek olmadığına işaret edilmektedir.

Diğer taraftan köylüler yasal yolların tükendiği bir noktada bu eylemlere giriştiklerini, devlet ve mahkeme tarafından kendi aleyhlerine doğru kararların alınmadığını gazetelere bildiri halinde iletmektedirler. Hürriyet Gazetesi’nde köylülerin tepkileri ve düşünceleri tamamen köylülerin ağzından ifade edilmektedir:

“Bergamalı yasal süreçte aksaklıklar olduğunu ve bunları düzeltmek adına tüm eylemlerini gerçekleştirdiklerini, gelecek nesillerin sağlığını ve geleceğini düşünerek tüm bu eylemlere başvurduklarını bir basın bülteni ile eylemlerinin bitiminde açıkladılar” (Hürriyet, 10 Eylül 1997:1)

Bu haberde Bergamalı Köylülerin aslında çevre sağlığını dikkate alarak hareket ettikleri ve ekonomik gelirden çok daha fazla gelecek nesilleri, çocuklarını düşünerek böyle bir işe başvurduklarını dile getirmektedirler.

Zaman Gazetesi ile köylü ile devlet çatışmasında zaman zaman köylünün yanında haberlerde yer almamıştır. En fazla her iki tarafın çatışma eksenlerine göndermede bulunmuştur:

“Devlet Bakanı Ersümer Bergamalı Köylülerin oyuna geldiğini, köylülere verilen sözleri tuttuklarını ifade ederken köylüler basın sözcüleri ile eylemlerinin henüz bitmediğini, siyanürcü şirketin gitmesine kadar tüm yasal yolları deneyeceklerini ifade etmişlerdir”. (Zaman , 18 Ekim 1997:1)

Liberal yaklaşıma göre haberde, gerçek dünyada meydana gelen olaylar nesnellik, dengelilik, tarafsızlık unsurlarıyla ifade edilmelidir. Gazetecinin olayları “ayna” görevi görerek ifade etmesi gerektiği dile getirilmektedir. Eleştirel yaklaşımlarda ise haberin nesnel ve tarafsız olmasının mümkün olmadığına dair bilgiler yer almaktadır. Habercinin ve haberin gerçeği yansıtmada tarafsız olamayacağını bunun kapitalist düzenle ilişkisi yine bu yaklaşım içinde yer almaktadır.¹⁷² Bergama’da da siyanürlü altın çıkarılmasına yönelik olarak Bergama Köylüleri’ne ait haberlerde anlatıcının yorumunu katmadan düşüncesini dile getirdiği haberlerin yanı sıra çoğunlukla devletin, polisin, medyanın süzgecinden bu olayların nasıl görüldüğü üzerinde yoğunlaşma söz konusudur. Örneğin eylem yetkililer tarafından nasıl ele alınıyorsa başlıklarda bu bağlamlarda verilmektedir:

“Bakan Bergamalıları Uyardı” (Zaman, 10 Eylül 1997:1)

“Yabancı Yatırıma Bomba” (Zaman, 20 Eylül 1997:1)

“Sol örgütler taşeronluk yapıyor” (Zaman, 10 Ekim 1997:1)

“Bergama’da top Ersümer’de” (Zaman, 18 Ekim 1997:1)

Habercilik yaparken, gazetecinin habere ilişkin hangi öncelikleri, ne tür kaygılarla alıp yansıtacağı ve hangilerini seçmeyip dışarda bırakacağı haberin kurulmasında önemli bir seçimdir. Haber de ilginçlik, dikkat çekici konuların dile getirilmesi de söz konusudur. Hürriyet Gazetesi’nde yapılan eylem ne kadar ilginç olursa olsun anlatıcı bu durumu kendi yorumunu katmadan anlatsa bile olaya ilişkin yorumunu haberin hemen arkasından eklemektedir.

7.3. Köylü / Yabancı Sermaye

Köylülerin yabancı sermaye olarak nitelendirdiği taraf haberlerin çoğunluğunda Eurogold Şirketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Köylüler, yabancı sermayeye karşı olmadıklarını basın açıklamalarında belirtmişlerdir. Bergamalılar kendilerini ve çocuklarını düşündükleri için siyanürlü altın çıkarılmasına karşı olduklarını sürekli ifade etmişlerdir. Çok uluslu şirketlerin para kazanmasına zemin sağlamak için siyanürlü liç yöntemi ile altın çıkarılmasına olanak sağlandığı yönünde köylüler açıklamalar yapmışlardır. Gazetelerde yer alan haberlerde siyanürcü şirketin çalışmaları devam ederken köylülerin onların sağladığı hiçbir olanaktan

¹⁷² Ç. Yetkin, a.g.e., s.45.

faydalanmadığına ilişkin haberler aktarılmıştır. Hürriyet Gazetesi'nde köylülerin Eurogold'un taşınmaları için yaptırdığı lüks evlere, köylülerin taşınmadığı, kendi olanakları ile ayakta kaldıkları ve ne iş olanağı anlamında ne de getirdiği gelirden hiçbir şekilde yararlanmayacaklarına dair bilgiler belirtilmektedir.

Hürriyet Gazetesi'nde köylülerin eylemler sırasında kullandıkları dövizlerin ya da pankartların fotoğrafları ise bu çatışma ekseninde yer almaktadır.

“Siyancı şirket Bergama'yı terket” (Hürriyet, 11 Eylül 1997:1 fotoğrafta görünen bir dövizin yazısı).

Zaman Gazetesi'ne bakıldığında ise daha çok bu eksenin diğer bir ögesi olan Eurogold üzerinde haberlerini kurmaktadır. Eurogold'a yapılan bombalı saldırı sonrasında Eurogold'un ifadelerine ve demeçlerine yer vermektedir:

“Dünyanın birçok yerinde yıllardır saygın bir şekilde çalışmalarını sürdüren şirketimiz bu eylemlerin hiçbirini kabul etmemektedir” (Zaman, 8 Eylül 1997:1)

Eurogold Şirketi'nin uzun yıllar başka ülkelerde yapmış olduğu çalışmalar gazete tarafından vurgulanmaktadır. Gazetede bir şirketin birden fazla ülkede uzun yıllar hizmet vermesi bir referans noktasıdır. Şirketin çalışmalarının herhangi bir olumsuz sonucu doğmuş olsaydı uzun yıllar dünyanın değişik yerlerinde hizmet vermesi mümkün olmazdı. Bu durumda çevre sağlığı adına, ülke ekonomisi adına, ekoloji, tarım ve gelecekte tehlikeye gireceği düşünülen başka başlıklarda bir sorun olmadığına dolaylı olarak haberde bir gönderme yapılmaktadır.

Köylüler, Bergama'da yaşayan ve yaşamlarını sonuna kadar burada sürdürmek isteyen taraf olarak görüşlerinin dikkate alınması gerektiğini Hürriyet Gazetesi'nin haberlerinde dile getirmektedirler. Eurogold şirketinin dünyanın birçok yerinde insan sağlığına, doğaya verdikleri zarar örnekleriyle köylüler tarafından ifade edilmektedir. Eurogold ise haber metinlerinde böyle bir taraf olmadığını kanıtlamak amaçlı ifadeler kullanmaktadır.

Bunların dışında, Eurogold Şirketi ya da benzerleriyle karşılaşma olasılığı bulunan başka taraflar söz konusudur. Bu kişiler Türkiye'nin değişik yerlerinde altın

rezervlerine sahip alanlarda yaşayan ve yasal yollar aşıldıktan sonra benzeri bir durumla kendilerinin de karşılaşma olasılığı bulunan ve bu durumun daha başlamadan sonlanması için girişimlerde bulunan kişilerdir. Bu eylemlerini Bergama Köylülerinin yanlarında bulunarak ve onlardan biri olarak kendilerini yorumlayan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Zaten altın rezervinin ve işletmesinin bu tür küçük yerleşim yerlerinde gerçekleşmesi ile birlikte “köylü” olarak ifade ettiğimiz grubun burada da karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu kişiler yine Eurogold başta olmak üzere bu tür şirketlerin karşısında olduklarını dile getirmektedirler.

Bergama eylemlerinde ön planda sıkça yer alan Oktay Konyar’ın kızının düğününde gelin ve damadın öncülük ettiği bir protesto eylemine yer veriliyor. Ve gazete bu eyleme destek verenleri mücadelerini her yerde devam ettirdikleri haberini okuyucularına iletmiş oluyor.

“*Kına Gecesinde Siyanüre Protesto*” (Hürriyet, 14 Aralık 1997:1) başlıklı haberde gelin ve damadın siyanürlü altın çıkarmaya karşı olduklarını belirten dövizlerle evlendikleri güne ilişkin bilgiler veriliyor. Bu haber özel alanın politik oluşuna ilişkin örnektir. Köylüler yaşamın her alanını politize etmektedir. Bu nedenle sivil toplum hareketidir. Bergama Eylemi bu haberde iki insanın evlilik öncesi bir tören niteliğinde olan özel bir zamanlarında siyanürlü altın çıkarılmasını protesto etmişlerdir. Özel bir alan politik mücadelelerini devam ettikleri bir alan haline dönüşmüştür. Karşı çıktıkları durumu ya da ısrarla savundukları durumu her ortamda köylüler dile getirmişlerdir. Düğün davetlilerinin protesto eylemine destekleri, olayın bir gösteri havasına dönüştüğü bilgisi aktarılmıştır. Olayın gösteri havasına bürünmesi ve gergin bir havada gerçekleştiğine ilişkin yorumlar ekleyerek haber sonlandırılıyor.

7.4. Devlet ve Devletin İktidar Araçları Arasındaki ve Uzmanlar Arasındaki Görüş Ayrılığı

Yasal süreç içinde birinci kısımda da belirtildiği gibi devletin yetkili organları arasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Mahkeme ve bakanlıklar düzeyinde alınan kararlar farklılık göstermektedir.

İdare mahkemesinde siyanürlü altın çıkarmanın tehlikeli olduğuna ve Bergama Köylülerinin açtıkları davada haklı olduklarına ilişkin karar bir sonraki mahkeme tarafından reddedilmiştir.

Yanlılık çalışmalarının hemen hepsinde bazı önermeler kabul görmüştür. Yanlılık kavramı, olayları aktarırken, sıfır düzeyinde yanlılığın veya tamamen nesnellüğün olabileceği bir durumu örtük olarak varsayar. Nesnellik ideali ise olguların gazetecilerin yorum ve değer yargılarından ayrılabilmesi ve gazetecilerin gerçek dünyaya ilişkin olaylara mesafeli durabileceği varsayımına dayanmaktadır.

Dengeli ve doğru bir haberciliğin önündeki en önemli engel, değerlerin habere girmesine izin veren ve sunumda seçici davranmaya yol açan, siyasal önyargılar ve toplumsal tutumlardır. Bergamalıların devlet yetkilileri tarafından uyarıldığına ilişkin haberde yalnızca bakanın gözüyle haberin ele alındığına gazete dikkat çekmektedir. Eyleme, eylemin içeriğine ilişkin yani olayın diğer tarafına yönelik bir bilgi ise yer almamaktadır.

Epstein¹⁷³ ise medyada gerçekliğin kurulması sorununa şu şekilde eğilmiştir:

“Muhabir haber olan olayı geçtikten sonra hemen bir karşı bakış açısını verir ve sonunda kendi sentezini sanki ‘hakikat’ bu ikisinin arasında bir yerde yatıyor gibi aktarır,”¹⁷⁴

“*Son kararı bakanlık verecek*” (*Hürriyet*, 4 Temmuz 1997:1) manşetli haberde çalışmaların dönem dönem farklı yasal mercilerce ele alındığını fakat devlet yetkililerinin gerekli çalışmaları yapıp nihai kararı vereceklerine yöneliktir. Yani diğer aşamalardan, çelişkili dava sonuçlarından haberde söz edilmemiştir.

Devletin altın işletmeciliğine ilişkin üniversitelerde ve ilgili bilimsel merkezlerdeki görüşleri haberlerde farklılık göstermektedir. Devlet, haberlerde yalnızca birkaç bakanlık olarak ifade edilirken eğer haberde altın çıkarılması girişimi çevre sağlığı açısından tehdit edici bulunmuşsa bu durumda hangi merkez

¹⁷³ J. Keane, a.g.e., s.83.

¹⁷⁴ J. Keane, a.g.e., s.84.

tarafından onay gelmişse bu kişilere ilişkin ayrıntılar haberde yer almaktadır.

Haberin hangi sayfada verildiğinin de bir gazetenin bir olaya verdiği önemi ortaya koyan önemli bir göstergedir. Burada, haberin verildiği sayfa ile istenilen amaç doğrultusunda bir kanının oluşturulması hedeflenirken, karşı olunan şeyin önemsiz gösterilmesi amaçlanır. Genelde gazetelerin çok önem verdiği konular manşet ya da ilk sayfada verilirken, önemsiz görülen ya da gösterilmek istenen konular iç sayfalara atılmaktadır. Çünkü, gazetelerin vitrin sayfası olarak tanımlanan birinci sayfaları okuyucunun dikkatini en çok çeken ve okunurluğu yüksek olan en önemli sayfadır. Okuyucu gazeteyi eline aldığı anda ilk olarak birinci sayfadaki haber başlıklarını gözden geçirir. Dolayısıyla haber sayısı gibi haberin bulunduğu sayfa da, haberin okunması, o konuyla ilgili bilgi edinilmesi ve o bilgilerin değerlendirilmesi aşamasında ilk adımdır. Ancak bu tez çalışmasında elde edilen verilerinde açıkça gösterdiği gibi, Hürriyet ve Zaman Gazeteleri, eylemlerle ilgili haberlerin tamamına yakını vitrin sayfası dışındaki diğer sayfalardan vererek bu konuyu önemsizleştirmiş ve böylece oluşabilecek eleştirel bakış açısı ve tartışma ortamı baştan engellenmiştir. Görüldüğü gibi haber salt bir enformasyon değildir; bizzat ham bir olayın bir dizi standart içerisinde hikaye haline dönüştürülmesidir, bu dönüştürme süreci içerisinde olayın seçilmesinden sayfa düzenine kadar bir dizi aktif haber üretme, yapma etkinliği yer almaktadır. İşte haber üretme etkinliğinin bu ve bunun gibi birçok boyutu, medyanınkiler de dahil olmak üzere, söz konusu toplumsal ve ideolojik konumları ustalıklı biçimde içinde taşıma görevi yapmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı sivil itaatsizlik olgusunun kavramsal çözümlemesini yapmak ve Türkiye'deki örnekleri üzerinden medyada sivil itaatsizliğin nasıl haberleştirildiğini ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda iki düzeyde araştırma yapılmıştır. Araştırmanın kuramsal yaklaşımı sivil itaatsizliği bir sivil toplum hareketi olarak ele almak ve onu tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde analiz etmeye dayanmaktadır. Medyanın egemen söylemi içinde sivil itaatsizlik eylemlerinin basında nasıl haberleştirildiği ise ikinci kısımda söylem analizi yöntemi ile ele alınmıştır.

Çalışmada öncelikle sivil toplum kavramının literatürdeki yeri aydınlatılmaya çalışılmış, bu çerçevede kavramın tarihsel gelişimine yer verilerek; “devlet”, “kamusal alan”, “sivil itaatsizlik” kavramlarıyla ilişkisi irdelenmiştir. Ayrıca günümüzde devletin fonksiyonlarının ve etkinliğinin değerlendirilmesi bakımından bir karşılaştırma ölçütü olarak önemli bir yer tutan sivil toplumun tanımına ve niteliklerine değinilerek, bu tanımın devlet olgusu karşısındaki konumunu belirleyen kavram olan demokrasiyle ilişkisi açıklanmıştır.

Demokrasi-sivil toplum ilişkisinde şu önemli gerçeğe karşılaşıyoruz ki; istikrarlı bir demokratik sistemin tesisi için güçlü bir sivil toplumun varlığı seçim kurallarından daha önemlidir. Kısaca belirtmek gerekirse aynı şekilde Liberalizm, Siyasal Ulus, Sivil İtaatsizlik ve Sivil Toplum arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Sivil toplum kuruluşlarının işlevleri, amaçları, sınıflandırılmaları da bu konu kapsamında değerlendirilmelidir.

Sivil toplumun gelişimini Cumhuriyet Türkiye'sinde üç döneme ayrılabilceğini savunan Arslan bu dönemleri 1920-1960 dönemi, 1960-1980 dönemi ve 1980 sonrası dönem olarak belirlemektedir. Arslan'a göre yaygın olan genel kanı bu dönemlerde Türkiye'de 1980 sonrasında sivil toplumun gelişmesinin büyük aşama kaydettiğidir. Fakat ne var ki hukuksal açıdan sivil toplum olgusu, Türk

Hukuk Sistemi içerisinde çok dar kapsamlara sıkışmakta ve sıkı bir kanuni baskı çerçevesinde tanımlanmaktadır.

Bir sistemden bahsederken, söz konusu sistemin çoğulcu demokratik bir hukuk sistemi olduğu öngörüsünden hareket edilmektedir. Çoğulcu demokrasinin en büyük özelliği çok sesliliktir. Gerçek birlik, kuşkusuz çok seslilikteki uyumdur. Konunun devlet olduğunda uyumun nasıl gerçekleşeceği konusu ise bu çalışma açısından önem taşımaktadır. Bireyin bir davranışa karşı çıkarken göstereceği tutuma sivil itaatsizlik başlığı altında yer verilirken devletin bu tutuma karşı yanıtı daha da önem taşımaktadır.

Sivil itaatsizlik, kamuoyunun nabzını tutmada, bireysel ya da kitlesel tepkileri ölçmede, ihlal edilen kuralın haklılığını düşünmede ve yeniden değerlendirmek yoluyla demokratik ölçümlemeye varmada yararlı olacaktır.

"Türkiye'de sivil itaatsizlik eylemlerinin haberleştirilmesi: Bergama Örnek Olayı" başlıklı bu tez çalışmasında Bergamalıların çevre ve insan sağlığının tehlikeye atıldığı ve yabancı sermayelerin çokuluslu şirketler halinde ülkemize yerleşmeye çalıştığı düşüncesiyle uzun yıllar devlete karşı mücadelesini değişik alanlarda ve şekillerde devam ettiren olaylarda eylemlerin nasıl haberleştirildiğini ele almak için Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Temmuz 1997 ve Aralık 1997 tarihleri arasındaki haberler biçim ve içerik özellikleri açısından incelenmiş ve araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan eleştirel yaklaşımların " egemen medya egemen ideolojiyi üretecek şekilde haber sunumu yapar" şeklindeki temel varsayımını destekleyecek sonuçlara ulaşılmıştır.

Bergama Hareketi siyanür yöntemiyle altın çıkarılmasına karşı uzun soluklu bir mücadele olmuştur. İnsan sağlığının ve doğanın göreceği zararlar eylemlerde farklı eylem biçimleri ile Bergamalılar tarafından ifade edilmiştir. Fakat devletin onay verdiği bir girişim çevre halkı tarafından benimsenmediği için, karşı çıktığı için gazete haberlerinde bu durum devlet düşmanlığı, kimi zamanda yabancı sermaye düşmanlığı olarak sunulmuştur. İşletmeciler firmanın çokuluslu olması ve bu

özelliğinden dolayı Bergama halkı tarafından eleştirilmesi gazete haberlerinde yabancı sermayeye karşı oluşun bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Haberlerin büyük bir bölümünde devlet ile köylüyü karşı karşıya gelmiş bir taraf olarak sunulmuştur. Devlet köylünün hakkını arayan konumu yerine köylü ile mücadele veren bir alana yerleşmiştir. Uzman görüşleri ise siyanürlü altın işletmeciliği yapmanın insan sağlığına, ekolojiye, tarihe hiçbir zararı olmayacağı yönünde farklı uzmanlık bilgilerinin aktarılmasıyla sağlanmıştır.

ÖZET

Sivil itaatsizlik, *“hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimi”*¹⁷⁵ olarak tanımlanmıştır.

Sivil itaatsizlik sivil toplum içinde ve onun aracılığı ile mümkün olan bir muhalefet biçimi olmuştur.

Sivil itaatsizliğin en önemli özelliği haksız bir uygulamaya karşı bütün yasal yollar denendikten sonra girişilen yasadışı bir eylem olması olmuştur. Bu yola ancak sonuç getirecek bütün yasal yollar denenip tüketildikten sonra başvurulmuştur. Çünkü bu eylemler, genel olarak hukuk düzenine karşı değil, hukuk düzeni içerisinde var olan ya da ortaya çıkabilecek haksızlıklara ve hukuk düzeninin bozulması tehlikesine karşı bir araç olarak kullanılmıştır.

Türkiye’de sivil toplum tartışmalarının, özellikle 1980’lerden itibaren yoğunlaşmıştır. Bunun nedenlerinden biri küresel düzeyde uluslararası ilişkilerin artmasıyla, dünyadaki tartışmaların ülkemizde de yankı bulması olmuştur. Fakat asıl önemli neden, ülkemizde ilk örnekleri 1940’lı yıllarda görülen, ancak 1980’li yıllardan sonra büyük bir gelişim gösteren sivil toplum örgütlerinin sosyal yaşamda ve kamusal alanda etkili olmaya başlaması olmuştur.

Bu çalışmada Türkiye’deki sivil itaatsizlik örnekleri tartışılmıştır ve Bergama Hareketi bağlamında sivil itaatsizliğin basında haberleştirilme biçimi söylem analizi yöntemi ile yorumlanmıştır.

---

¹⁷⁵ H. Ökçesiz, a.g.e., s.79.

SUMMARY

Civil disobedience's definition includes "for law government's superior worthesi, civil disobedience is opposite law bot also open the public, by the way it isn't unfair to third persons. And it is peace-loving protestation action"¹⁷⁶.

Civil disobedience is in civil society and it is an oppsition way which is possible with this consept.

The most important feature of civil disobedience is being an illegal action which ise used after trying all ways aganist an unjust practise. This way is only choosed after all experiments.

Because these actions, in general, aren't aganist the law regime, this way ise used as method in spitw of any unfairnesses and danger of becoming deprawed of law regime.

In Turkey, civil society discussions increased after 1980's. One of the reason of this, increasing of global international ships and echos of world's discussions in our country. But the main reason is civil society associations's samples are in our country, are seen in 1940's, but particularly after 1980's with social society associations increase and effect in social and public life.

In this study, civil disobeience samples in Turkey are argued and Bergama's Movement commented in press with critical discourse analysis.

---

¹⁷⁶ H. Ökçesiz, a.g.e., s.79.

KAYNAKÇA

A. Camus, (1990), **Başkaldıran İnsan**, 3.b., Çev., Tahsin Yücel, İstanbul: V Yayınları.

A. Hanberger,(1985), **Policy and Program Evaluation, Civil Society, and Democracy**, American Journal of Evaluation.

A. Heller, F. Feher, (Basım Yeri ve Tarihi Belirtilmemiş), **Postmodern Politik Durum**.

A. Öztekin, (2001), **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Siyasal Kitabevi.

A. S. Akat, (1991), **Sivil Toplum ve Ekonomi**, iç. Sivil Toplum. Der. Y. Fincancı, İstanbul: TÜSES Yayınları

A. Y. Sarıbay,(1998), **Siyaset, Demokrasi ve Kimlik** , Aydın Yayınevi, Bursa.

A. Yayla, (2000), **Siyaset Teorisine Giriş**, Ankara, Liberte Yayınları.

A.T. Kışlalı,(2000), **Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, Ankara, İmge Kitabevi.

AKAT, A. Savaş. (1991), Sivil Toplum ve Ekonomi, İstanbul, TÜSES Yayınları.

B. Beckman, (1998), “Demokratikleşmeyi Anlamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar”, çev. Ahmet Fethi, iç. **Sivil Toplum ve Dünyası**. Der. E. Özdalga ve S. Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

B. R. Saltman,(Basım yeri ve yılı belirtilmemiş), **The Social and Political Thought of Michael Bakunin**

BALİ, Rifat N. (2000), **Sivil Toplum Hareketinin İki Zaafı: İşadamları ve Balkan**, New Perspectives Quarterly. C.1-2.

BELGE, Murat. (1989), **Sosyalizm Türkiye ve Gelecek**, İstanbul, Belge Yayınları.

C. B. Akal, (1995), **Sivil Toplumun Tanrısı**, Ankara, Engin Yayıncılık.

O. Araslı, (1972), **Adaylık kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

C. Freiderich, (1963), **Man and His Government**, United States of America, Mc Graw-Hill Book Company.

C. Oktay, (1991), **“Hum” Zamirinin Serencamı**, İstanbul, Bağlam Yayınları.

C. Patemen, (1993), “ Kardeşler Arası Toplumsal Sözleşme”, çev. Aksu Bora, **Sivil Toplum ve Devlet**. der.John Keane. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Ç. Yetkin, (1970), **Siyasal İktidara Karşı Direnme ve Devrim**, Ankara, Toplum Yayınları.

Ç.Yetkin, (1970), **Siyasal İktidara Karşı Direnme Hakkı ve Devrim**, Ankara, Toplum Yayınları.

D. H. Thoreau,(2001), **Doğal Yaşam ve Başkaldırı**, çev.: Seda Çiftçi, İstanbul, Antoloji Yayınları.

D. Hocaoğlu,(1999), “Sivillik ve Demokrasi”, **Yeni Türkçe Dergisi**, s.18.

E. Bellin,(1996), “Civil Society: Effective Tool of Analysis For Middle East Politics”, **Political Science and Politics**, No.3

E. Haag ,(1972), “Political Violence and Civil Disobedience”, London, Harper and row, Publishers. Elitizm, **Birikim**. Sayı: 130.

ERÖZDEN, Ozan. (1997),“STK'lar ve Hukuki Çerçeve ve Yenilik Talepleri Üzerine Notlar”, iç. **Merhaba Sivil Toplum**.(Der. Taciser Ulaş), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yay.

G. Ianescu, I. Madariga, (1968), **Opposition**, London, ,C.C. Watts.

G. R. Okandan, (1997), **Devletin İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Nokta-i Nazarlar**, İ:Ü:H:F:M.

G. Wang, (2003), **Foreign Investment Policies, Sovereignty And Growth**, Telecommunications Policy. Vol. 27, p.267-282. Q. Wiktorowicz, “The Political Limits to Nongovernmental Organizations In Jordan”, World Development Vol. 30

Gandhi, (1984), **Bir Özyaşam Öyküsü**, çev. Anıl Yaşar, İstanbul, Cumhuriyet Kitap Yayınları.

GÖLE, Nilüfer. (1998), “Yurtdışı İlişkilere Kuramsal Bir Bakış”, iç. **Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları**. İstanbul: T. E. ve T. T.V. Yay.

H. A. Bedau, (1991), **Civil Disobedience and Personal Responsibility For Injustice**, New York, Champman and Hall, Inc.

H. B. Kahraman, E.F. Keyman, A. Y. Sarıbay, (1999), **Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim**, İstanbul, 1999, Demokrasi Kitaplığı, Numune Matbaası.

H. Beran, (1999), **The Consent Teory of Political Obligation**, New York, Croom Helm in Association with Methuen, Inc.

H. Ercan, (2000), **Antonio Gramsci ve Sivil Toplum**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

H. Ercan,(2002), Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs, Cilt:26, No: 1.

H. Ertürk, (1996), **Çevre Bilimlerine Giriş**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınları.

H. Hagemann, M. A. Landesmann, A. E. Steenge., (1997) “Special Issue of Structural Change and Economic Dynamics Beyond the Nation State”, **Structural Change and Economic Dynamics**. New York, Vol.8,

H. Ökçesiz, (1997), Sivil İtaatsizlik Hakkı, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık.

H. Ökçesiz, (2001), **Sivil İtaatsizlik**, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi Yayınları, İstanbul.

H. Saner,(1997), “Çöküş Süreci İçerisindeki Demokrasiler’de Direniş”, **Birikim**, Sayı:132.

H. Saner,(1997), **Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine**, 1997, çev.Yakup Coşar, Kamu VicdanınaÇağrı: Sivil İtaatsizlik . haz.Ender Atesman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

H.D.Thoreau, (1968), **Haksız Yönetime Karşı**, İstanbul , Cumhuriyet Kitap Yayınları.

HANN, Criss. (2000), “Problems with the (de)privatization of Religion”, iç. **Anthropology Today**, Vol.16, p.14-20.

HEPER, Metin. (1992) “The Strong State and Democracy: The Turkish Case in Comparative and Historical Perspective”, iç. **Democracy And Modernity**. S.N. Eisenstadt, Leiden (Der.), E.S. Brill.

I. Atack,(1999) **Four Criteria of Development NGO Legitimacy**, World Development Vol. 27, No. 5.

İ. Doğan, (2000), “**Sivil Toplum: Ondan Bizde de Var**”, İstanbul, Sistem Yay.

İ. Ö. Kabaoğlu, (1996), **Sivil Toplum**, TUSES Yayınları, Ankara.

J. Habermas, (1995), **Sivil İtaatsizlik**, çev., Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, Afa Yayınları.

J. Habermas, (2000), **Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü**, çev.Tanil Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları.

J. Keane, (1994), **Demokrasi ve Sivil Toplum**, İstanbul, çev. Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları

J. Keane,(1988) **Despotizm ve Demokrasi**, Der., John Keane, Çev., Erkan Akın, Bora Aksu, Ahmet Çiğdem, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

J. Rawls, **A Teory of Justice**, Cambridge, 1971, Mass., The Belknap Press of Harvard U. Pree, s.302.

KALAYCIOĞLU, Ersin. (1998), “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Sistem”, iç. **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm**. (Der. E.F. Keyman ve A.Y. Sarıbay), Ankara: Vadi Yay.

Kant, (1998), **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, 2.b., Çev., İonna Kucuradi, metni gözden geçiren, Abdullah Kaygı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu.

KARAMAN, Lütfullah. (1990), “Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 10.

Karl Popper, (1989), **Açık Toplum ve Düşmanları**, C:1,2.b., çev., Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitapevi.

KUÇURADİ, İonna. (1998), “Sivil Toplum Kuruluşları-Kavramlar”, iç. Üç Sempozyum: **Sivil Toplum Kuruluşları**. İstanbul: T. E. ve T. T. V. Yay.

KUKATHAS, Chandar. (1998), “İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum”, (Çev. M.B. Seçilmişoğlu ve E. Köktaş), **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 53.

KÜÇÜKÖMER, İdris. (1994), **Sivil Toplum Yazıları**, İstanbul, Bağlam Yay.

L. Karaman, (1990), “Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 10.

L.G. Ursula, (2002), **Mülksüzler**, çev. Levent Mollamustafaoğlu, Metis Yay.

M. A. Bonanno, (1999) **Anarşizm ve Ulusal Kurtuluş Mücadelesi**, İstanbul, Zabalona Yayınları

M. Aydın, (2001), “Birlikte Yaşama Bağlamında Çok Kültürlülük”, **Avrupa Günlüğü Sosyal Bilimler Dergisi**, 2001, (Sayı 2)

M. Cranston, (1972) **Yeni Solun Eleştirisi**, İstanbul, Milliyet Yayınları.

M. Doğan, (1999), **Büyük Türkçe Sözlük**, 11.b., “itaat” maddesi.

M. Kapanı, (1993), **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, , Yetkin Yayınları

M. Knuttila,(1992), **State Theories**, Halifax: Fernwood Publishing.

M. T. Özcan, (1988),**Etik Değerlendirme ve Sosyo-Etik Grup Yargısı**, İstanbul, Hukuk Sosyolojisi ve Felsefe Arşivi, Haz., Hayrettin Ökçesiz, , Afa Yayınları.

M. Tunçay, (1998), **Sivil Toplum Kuruluşları İle İlgili Kavramlar**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

M.Kapani, (1998), **Politika Bilimine Giriş**, İstanbul, Bilgi Yayınları.

M.L. King, (1995), **Sevginin Gücü**, çev. Ahmet Sencan, Ankara, Arda's Yayınları

MERT, Nuray, (1998), “Sivil Toplum Tartışmaları”, **Toplumbilim**, Sayı: 8.

N. Mert, (1998), “Sivil Toplum Tartışmaları”, **Toplumbilim**, Sayı:8.

N. Rassool,(1998), **Postmodernity, Cultural Pluralism and The Nation-State: Problems of Language Rights, Human Rights, Identity and Power**, Language Sciences . Vol.20, No:1

N. Turgut, (1984), **Siyasal Muhalefet**, Ankara, Birey Toplum Yayıncılık, , I. Baskı.

O. Arslan, (2001), **Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul, Bayrak Yayıncılık.

O. Erözden, (1998), **STK'lar ve Hukuki Çerçevde Yenilik Talepleri**, Merhaba Sivil Toplum Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul.

Ö. Bozkurt, T. Ergun, S. Sezen,(1998), **Kamu Yönetimi Sözlüğü**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.

Ö. Çaha, (1997), “1980 Sonrası Türkiye’nde Sivil Toplum Arayışları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık.

ÖNCÜ, Ayşe. (1991), **Sivil Toplum ve Katılım**, iç. Sivil Toplum. (Der. Y. Fincancı), İstanbul: TÜSES Yay.

ÖZDALGA, Elisabeth. (1998), “Sivil Toplum ve Düşmanları”, (Çev. Ahmet Fethi), iç. **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**. (Der. E. Özdalga ve S. Persson), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

P. Singer, 1991, **Disobedience as A Plea Reconsideration**, Hugo Adam Bedau, New York, Chapman and Hall, Inc.

R. Sennett, (1996), **Kamusal İnsanın Çöküşü**, İstanbul, çev.Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz. Ayrıntı Yayınları.

R. Dahlt, (1993), **Demokrasi Eleştirileri**, çev., Levent Köker, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

R. Dworkin, (1997), “Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatliği”, Kamu Vicdanına Çağrı: **Sivil İtaatsizlik**, İç. Der., Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

R. Graudy,(1993), **Entegrizm**, çev., Kamil Bilgin Çileçöp, İstanbul, Pınar Yayınları.

S. Kızılcelik, Y. Erjem, (1996), **Açıklamalı Sosyoloji Szlg**, İzmır, Saray Kitabevi.

Ş. Alpay,(1997), **Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Dengesi Yeniden Kurulmalı**, İstanbul, Der., Yurdakul Fidancı, , TÜSES Vakfı Yayınları.

Ş. Mardin,(1997), **Sivil Toplum**, İstanbul , Basım Yeri Belirtilmemiş.

Ş.Nişancı, (Mart 2003), **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, , Okumuş Adam Yayınları.

T. Ateş, (1991), **Sivil Toplum ve Değerleri**, İstanbul, TÜSES Vakfı Yayınları.

TSİA, GİAD, TOBB, MESS, TGİAD, TESEV, TOSAV ve TEDEV gibi sivil toplum örgütlerinin bu anlayışa hizmet ettiği bildirilebilir. BALİ, Rifat N. (2000), “Sivil Toplum Hareketinin İki Zaafı: İşadamları ve Elitizm”, **Birikim**. Sayı: 130

W. Hans, (1994), **Zum Stellenwert des Zivillen Ungehorsana in der Bundespublik**, b.y. Widerstandsrecht in der Demokratie. Pro Und Contra, Hazırlayanlar: Thomas MEYER, Susanne MILLER, Johano STRASSER, Köln-1984

W. Harding, (1991), **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, basım yeri belirtilmemiş.

Y. Financı,(1991), **Sivil Toplum**, İstanbul, TÜSES Vakfı Yayınları

Y. stner,E. F. Keyman, ,(2003), **Globalleşme, Katılımcı Demokrasi ve rgt Sorunu**, Ankara, Yargı Yayınevi.

Y.Ş. Anıl, (1990), **Sokrates Davası**, İstanbul, Ara Yayıncılık.

